

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI
BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI**

QODIROVA SAODAT ABDURAXIMOVNA

**ONA TILI O‘QITISH METODIKASI
(Nutq o‘stirish metodikasi)**

*Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tomonidan oliy o‘quv
yurtlarining 5111700-boshlang‘ich bakalavriyat ta’lim yo‘nalishi
talabalari uchun o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan*

**“KAMOLOT” nashriyoti
BUXORO - 2022**

UDK 811.512.133'367

KBK 81.2(O'ZB)

Qodirova Saodat Abduraximovna

Ona tili o'qitish metodikasi [Matn] : o'quv qo'llanma / S.A.Qodirova.

- Buxoro: "BUXORO DETERMINANTI" MCHJning Kamolot nashriyoti, 2022.-160 b.

O'quv qo'llanmada oliy ta'lim muassasalarining boshlang'ich ta'lim yo'nalishlarida o'qitiladigan ona tili o'qitish metodikasi fanining mavzulari bayon qilingan. Mazkur o'quv qo'llanma boshlang'ich ta'lim yo'nalishi (5111700) bakalavrlari, pedagogika texnikumi talabalari va boshlang'ich sinf o'qituvchilariga mo'ljallangan.

Taqrizchilar:

A.R.Hamroyev pedagogika fanlari doktori, professor

G.N.Qurbonova pedagogika fanlari doktori, dotsent,

ISBN: 978-9943-8581-5-2

Ushbu o'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2022-yil 19-iyuldagi 233-sonli buyrug'iga asosan nashr etishga ruxsat berilgan.

© "KAMOLOT" nashriyoti

© QODIROVA SAODAT ABDURAXIOVNA

SO‘ZBOSHI

Sharq qadim-qadimdan o‘zining ilm-fan va madaniyati bilan butun dunyo ahlini o‘ziga rom qilib kelgan. Azal-azaldan qolib kelayotgan sharqona madaniyat va ilm-ma’rifat asrlar davomida yuksaldi, sayqal topdi. Buning negizi, albatta, farzandlarga berilgan ta’lim va tarbiyaga borib taqaladi. Har bir davlat, jamiyat borki o‘zining kelajagini yosh avlodida ko‘radi. Farzandlarning kamol topmog‘i, jamiyat ravnaqi va osoyishtaligi uchun o‘z hissasini qo‘shmog‘i ularga beriladigan ta’lim va tarbiyaga bog‘liq. Ajdodlarimiz komil shaxs obrazini (qiyofasini) yaratishdi, uni hayolotdan reallika aylantirishga harakat qilishdi. Zamonaviy talqinda biz komil shaxs qiyofasida yuksak ta’lim va tarbiyaga ega bo‘lgan, yangilik yaratishga intiluvchi, mustaqil va ijodiy fikrlaydigan, boshqalarga o‘zining ilg‘or fikrlari bilan ta’sir qila oladigan, bir so‘z bilan aytganda, har tomonlama mukammal shaxsni tushunamiz. Shaxsning mukammalligi uning amalga oshirgan ishlari va nutqida namoyon bo‘ladi.

Go‘zal va ravon nutq inson fikr ko‘laminin kengligi bilan belgilanadi. Nutq insonga berilgan eng oliy ne’matlarning biri bo‘libgina qolmay, u tafakkur mahsuli hamdir. Shuning uchun ham ta’limning ilk bosqichidanoq bolaning og‘zaki va yozma nutqini o‘stirish har bir fan doirasida asosiy vazifa qilib belgilab olinadi.

“Ona tili o‘qitish metodikasi” fani oliy ta’lim muassasalari Boshlang‘ich ta’lim yo‘nalishi talabalarida kasbiy-pedagogik sifatlarni shakllantirish, ularni bo‘lajak mutaxassis sifatida tayyorlashda muhim o‘rin egallaydi.

Bola nutqining takomillashuvida ona tili ta’limi katta imkoniyatga ega ekanligi bilan ajralib turadi. Ona tili darslarida bolaning og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish masalasi bugungi kundagi ona tili o‘qitish metodikasi fani oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Ushbu qo‘llanma mana shu vazifani bajarishda samarali vosita bo‘la oladi.

MAVZU: KICHIK YOSHDAGI O‘QUVCHILAR NUTQINI O‘STIRISH YO‘LLARI VA VAZIFALARI

REJA:

1. Nutq va uni o‘stirish tushunchasi.
2. O‘quvchilar nutqiga qo‘yiladigan talablar.
3. Nutq – o‘quvchilar tafakkurini o‘stirishda muhim vosita sifatida.

Tayanch tushunchalar: *nutq, nutq o‘stirish, talab, o‘quvchilar nutqiga qo‘yiladigan talablar, nutq o‘stirish metodikasi, nutq turlari, og‘zaki va yozma nutq, ichki va tashqi nutq, tafakkur, til hodisasi, aloqa.*

ADABIYOTLAR

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. -T.: “Noshir”, 2009. - 163 b.
2. G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H., Masharipova U., Sattorova X. Husnixat va uni o‘qitish metodikasi. -T.: TDPU, 2013. - 70 b.
3. Karima Qosimova va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2009.
4. Nurmatova M. Ifodali o‘qish to‘garagi. “Til va adabiyot ta’limi”6 1992-yil. 1-son.
3. Jalilova M., Ne‘matova G. Takrorlash mashg‘ulotlarini “Topqirlar bellashuvi” tarzida o‘tkazish. “Til va adabiyot ta’limi”6 1994-yil 2-3 qo‘shma sonlari.
4. Tolibova J.O. Pedagogik texnologiyalar – do‘stona muhit yaratish omili. -T., 2005.
5. Bakiyeva H, Ahmedova N., Azizova N., Nosirova D., Teshaboyeva B., Ismoilova U., Egamberdiyeva B. Savodga o‘rgatish darslari.-T.: “Extremumpress”, 2014. -119 b.
6. Safarova R., Inoyatova M. Alifbe. –T.: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. -80 bet.
7. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. Ona tili va o‘qish savodxonligi (1-sinf uchun darslik). –T.: “Yangiyo‘l poligraf servis”, 2021. -104 bet.
8. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. Ona tili va o‘qish savodxonligi (2-sinf uchun darslik). –T.: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. -120 bet.

9. Fuzailov S., Xudoyberganova M., Yoʻldosheva Sh. Ona tili (3-sinflar uchun darslik). -T.: “Oʻqituvchi”, 2019. -152 bet.

10. Ikromova R., Gʻulomova X., Yoʻldosheva Sh., Shodmonqulov D. Ona tili (4-sinflar uchun darslik). -T.: “Oʻqituvchi”, 2020. -160 bet.

Nutq va uni oʻstirish tushunchasi

- Nutq haqida maʼlumot
- Bola nutqining shakllanish bosqichlari

Nutq - maʼlum qoidalar asosida yaratilgan til tuzilmalari orqali odamlar oʻrtasidagi tarixan shakllangan muloqot shakli. Hisoblash jarayoni, bir tomondan, til (nutq) vositalari bilan fikrni bayon qilish va shakllantirishni, ikkinchi tomondan, til tuzilmalarini idrok etish va ularni tushunishni oʻz ichiga oladi. Nutq ogʻzaki muloqot hisoblanadi.

Nutq psixolingvistik jarayon boʻlib, inson tillari mavjudligining ogʻzaki shaklidir.

Insonning oʻtmishda ham, hozirgi paytda ham umuminsoniy tajribasidan foydalanishga imkon bergan eng muhim yutugʻi mehnat faoliyati asosida rivojlangan nutq aloqasi edi. Nutq harakatdagi tildir. Til - bu soʻzlarni ularning maʼnolari va sintaksisi bilan oʻz ichiga olgan belgilar tizimi - jummalardan tuziladigan qoidalar toʻplami.

Nutq, bevosita til bilan bogʻliq boʻlgan jarayon. Shu nuqrayi nazardan tilning quyidagi asosiy funksiyalari ajralib turadi:

- ijtimoiy-tarixiy tajribaning mavjudligi, uzatilishi va oʻzlashtirilishi vositasi;
- aloqa vositalari (aloqa).

Nutq birinchi funksiyani bajarib, til obyektlar va hodisalarning oʻrganilgan xususiyatlari toʻgʻrisidagi maʼlumotlarni kodlash vositasi boʻlib xizmat qiladi. Til orqali oldingi avlodlar tomonidan olingan atrof-muhit va insonning oʻzi haqidagi maʼlumotlar keyingi avlodlarning mulkiga aylanadi. Aloqa vositasi vazifasini bajarib, til suhbatdoshga toʻgʻridan-toʻgʻri (agar nima qilish kerakligini toʻgʻridan-toʻgʻri koʻrsatilsa) yoki bilvosita (agar tinglovchiga faoliyati uchun muhim boʻlgan maʼlumotlar aytilsa, u tomonidan boshqariladi) taʼsir oʻtkazishga imkon beradi.

Tilning lugʻaviy tarkibi, grammatik va tovush tizimining rivojlanishi, oʻzgarishi faqat jonli nutqda til tuzilmalaridan uzluksiz foydalanish bilangina mumkin boʻladi. Ogʻzaki muloqotning

yetishmasligi tilning nobud bo'lishiga yoki yetarli miqdordagi yozma hujjatlar mavjud bo'lganda, lotin va qadimgi yunon tillarida bo'lgani kabi, ma'lum bir rivojlanish darajasida saqlanib qolishiga olib keladi. Shu bilan birga, tilning grammatik tuzilishi o'zgarishsiz qoladi, lug'at atrofdagi dunyoda va inson faoliyatida sodir bo'layotgan o'zgarishlarni aks ettirmaydi.

Nutq inson faoliyatining muhim elementi bo'lib, insonga atrofdagi dunyoni o'rganishga, bilim va tajribasini boshqa odamlarga yetkazishga, ularni keyingi avlodlarga yetkazish uchun to'plashga imkon beradi.

Fikrni ifodalash vositasi bo'lgan nutq, ontogenezdagi rivojlanish jarayonida inson tafakkurining asosiy (lekin yagona emas) mexanizmiga aylanadi. Nutq faoliyatisiz oliy, mavhum fikrlash mumkin emas.

I.P.Pavlov ta'kidlaganidek, faqat nutq faoliyati odamga voqelikni mavhumlash va umumlashtirish imkoniyatini beradi, bu esa inson tafakkurining o'ziga xos xususiyati hisoblanadi.

Nutq - bu til orqali odamlar o'rtasidagi muloqot jarayoni. Birovning nutqini gapira olish va tushunish uchun inson tilni bilishi va undan foydalana olishi kerak. Til - shartli belgilar tizimi bo'lib, ular yordamida odamlar uchun ma'lum ma'no va mazmunga ega bo'lgan tovush birikmalari uzatiladi. Til jamiyat tomonidan ishlab chiqariladi va odamlarning ijtimoiy ongida ularning ijtimoiy mavjudligini aks ettirish shaklidir. Kishilar o'rtasidagi muloqot jarayonida shakllangan til ayni paytda ijtimoiy-tarixiy taraqqiyot mahsuli hamdir. Qolaversa, til hodisalaridan biri shundaki, har bir kishi o'zgalar gapiradigan tayyor tilni topadi va o'zining rivojlanish jarayonida uni o'rganadi.

Nutq og'zaki ma'nolar orqali uzatiladigan mazmundan tashqari, biz aytgan narsaga hissiy munosabatimizni ham ifodalaydi. Bu hodisa nutqning emotsional-ekspressiv tomoni deb ataladi va biz ifodalanayotgan iborani talaffuz qilish uchun ishlatadigan so'zlarning tovush ohangiga bog'liq.

• Nutq bir qancha xususiyatlarga ega

Nutq mazmuni - unda ifodalangan fikrlar, his-tuyg'ular va intilishlar soni, ularning ahamiyati va haqiqatga mosligi.

Nutqning tushunarligi - jummalarni sintaktik jihatdan to'g'ri qurish, shuningdek, tegishli joylarda pauzalardan foydalanish yoki mantiqiy urg'u yordamida so'zlarni ajratib ko'rsatish.

Nutqning ekspressivligi uning hissiy to'yinganligi, til vositalarining boyligi, ularning xilma-xilligidir. O'zining ekspressivligida u yorqin, boy va aksincha, sayoz bo'lishi mumkin;

Nutqning ta'sirchanligi - bu nutqning o'ziga xos xususiyati bo'lib, u boshqa odamlarning fikrlari, his-tuyg'ulari va irodasiga, ularning e'tiqodlari va xatti-harakatlariga ta'sir qilishdan iborat.

Nutq qachon paydo bo'lgan?

Nutq (artikulyar nutq) inson evolyutsiyasi jarayonida 1,7-2 million yil oldin paydo bo'lgan – odamlarda nutq apparati aynan shu davrda shakllangan.

Norvegiyalik olimlar Are Brean va Geir Skeyening fikriga ko'ra, Homo Sapiens evolyutsiyasining dastlabki bosqichlarida nutqning paydo bo'lishidan oldin musiqiy tabiatning noaniq tovushlari: ritm, tembr, eng oddiy "ohanglar" va shunga o'xshash usullardan foydalangan holda muloqot sodir bo'lgan.

Bola nutqi qanday rivojlanadi?

Kattalardan maxsus tayyorgarlik ko'rmagan bola to'rt yoshga kelib tilni o'zlashtiradi. Og'zaki nutqdan oldingi bosqichda u yig'laydi, qichqiradi. Fonemik eshitishning rivojlanishi bolaga fonemalarni o'rganish imkonini beradi. Bir yarim yoshida u onomatopoeik so'zlarga, ikki yoshga kelib - ikki so'zli iboralarga ega bo'lib, grammatika rivojlanishi boshlanadi. 2 yoshida bola allaqachon obyektlar va harakatlarning belgilarini aniq tushunishi kerak. Ota-onalar o'zlari bilan sodir bo'lgan voqeani aytib berishganda, bola uni qayta aytib berishi va hikoya qiluvchining savollariga javob berishi kerak. Shuningdek, bola ularning belgilarini aniq bilib, tananing 5 qismini osongina ko'rsatishi kerak. Uch yoshga kelib bolaning so'z boyligi ancha ko'payadi va 1000-1500 so'zga yetadi.

Bolaning nutqi kattalar nutqi asosida rivojlanib boradi. Nutqning

to'g'ri shakllanishi atrofdegilar nutqiga, nutqiy tajribaga, to'g'ri nutq muhiti va ta'lim-tarbiyaga bog'liq.

Nutq tug'ma qobiliyat emas, balki hayot davomida bolaning jismoniy va aqliy rivojlanishi bilan parallel ravishda shakllanib boradi.

O'qituvchi bola nutqining rivojlanish davrlarini aniq bilishi zarur. Bu esa nutqning rivojlanishi jarayonidagi u yoki bu kamchiliklarni o'z vaqtida bilish va aniqlash uchun kerak bo'ladi.

G.L.Rozengrad-Pupko bolada nutq rivojlanishini ikki davrga ajratadi:

- 1) tayyorlov davri (2 yoshgacha);
- 2) nutqning mustaqil shakllanish davri.

A.N.Leontev bola nutqining shakllanishini 4 davrga bo'lib ko'rsatadi:

- 1) tayyorgarlik davri – bola tug'ilgandan bir yoshgacha;
- 2) bog'chagacha bo'lgan davr – 3 yoshgacha;
- 3) maktabgacha bo'lgan davr – 7 yoshgacha;
- 4) maktab davri.

Bola tug'ilgan daqiqadan boshlab ovoz chiqaradi. Bu ovoz qichqiriq va yig'idan iborat bo'ladi. To'g'ri, bu ovoz odam nutqidan uzoq. Lekin ana shu qichqiriq va yig'i nutq apparatining 3 bo'limini (nafas olish, ovoz hosil bo'lish, artikulyatsion) rivojlanishida katta rol o'ynaydi.

Ikki hafta o'tgach, bola gapirayotgan odamning ovozigacha e'tibor bera boshlaydi. Bir oyligining oxiriga borib, uni mayin qo'shiq (alla) ostida tinchlantirish mumkin bo'lib qoladi. Tez kunda bola intonatsiyaga e'tibor bera boshlaydi: mayin gapirganda tinchlanadi, keskin intonatsiyaga yig'laydi.

2 oylik atrofida *gu-gulash*, 3-oyning boshida bo'g'inlarning talaffuzi paydo bo'ladi (*aga-aga, ta-ta, ba-ba* va boshqalar). Bunda tovushlar birikmasi aniq artikulyatsiya qilinmaydi.

Bola 5 oyligida tovushlarni eshitadi. Atrofdegilarning lablari artikulyatsion harakatini ko'rib unga taqlid qilishga harakat qiladi. Bolaning qandaydir aniq harakatlarni ko'p marotaba takrorlashi harakat ko'nikmasining mustahkamlanishiga olib keladi.

6 oyligidan boshlab bola taqlid qilish orqali ba'zi bo'g'inlarni talaffuz eta boshlaydi (*na-na-na, be-be-be, da-da-da, pa-pa-pa* va boshqalar).

Ikkinchi yarim yillikda bola ba'zi bir tovushlar birikmasini idrok

qila boshlaydi va ularni predmetlar yoki harakatlar bilan bog'laydi (*bu, ma, bey*).

Bola 7-9 oyligida kattalar ketidan turli xil bo'g'inlarni qaytara boshlaydi.

10-11 oyligida so'zlarning o'ziga reaksiya paydo bo'la boshlaydi (vaziyat va gapirayotgan kishining intonatsiyasidan qat'iy nazar).

Ikkinchi davr – bog'chagacha bo'lgan davr (bir yoshdan 3 yoshgacha).

Bolada birinchi so'zlar paydo bo'lgandan so'ng, tayyorlov davri tugab, aktiv nutqni egallash davri boshlanadi. Bu vaqtda bola atrofdagilar artikulyatsiyasiga e'tibor beradi. U gapirayotganlar orqasidan so'zlarni ko'p marotaba takrorlaydi va o'zi ham so'zlarni talaffuz qiladi. Bola hayotining 2-3-yiliga kelib, uning lug'at boyligi sezilarli darajada boyib boradi.

Eng keng tarqalgan ma'lumotga ko'ra, bolalarning lug'at boyligini bog'chagacha bo'lgan davrda o'sishi quyidagi raqamlarni ko'rsatadi: 1 yoshu 6 oyda - 10-15 ta so'z, 2-yilning oxiriga kelib 300 ta so'z, 3 yoshga borganda – 1000 ta so'z.

Bola hayotining 3-yiliga kelib, nutqning grammatik tomoni shakllana boshlaydi. Avval bola o'z xohish va iltimoslarini bir so'z bilan ifodalaydi. Keyinchalik 1-2 ta so'zdan iborat sodda jumlar paydo bo'la boshlaydi.

Uchinchi davr – maktabgacha bo'lgan davr (3 yoshdan 6 yoshgacha).

Maktabgacha bo'lgan davrda bolalar birinchi navbatda artikulyatsion jihatdan oson talaffuz etiladigan: lab-lab, lab-til undoshlari - *p, b, m, f, v* va boshqalarni o'rganadilar. Artikulyatsion jihatdan talaffuz etish qiyin bo'lgan: shivirlovchi, sirg'aluvchi (*s, z, sh, j, ch*) va sonor (*r, l*), til orqa (*k, g*) tovushlarini talaffuzini egallashda qiynaladilar. Shuning uchun bolalar bu tovushlarni nutqda noto'g'ri qo'llaydilar yoki talaffuz etmaydilar.

Bu davrda lug'at boyligining o'sishi davom etadi. Bolaning 4-6 yoshida uning aktiv lug'ati 3000-4000 ta so'zgacha yetadi. Lug'at boyligi o'sib borishi bilan birgalikda nutqning grammatik tomoni ham rivojlanib boradi.

Bolalar hayotining 4-yiliga kelib o'z nutqlarida sodda va murakkab gaplarni qo'llay boshlaydilar. 5 yoshga kelib esa qo'shma gaplardan erkin foydalana oladilar. 5 yoshli bolalar qo'shimcha savollarsiz hikoya

va ertaklarni aytib berish qobiliyatiga ega bo'ladilar.

Bu davrda fonematik idrok sezilarli darajada rivojlanadi. Bola avval unli va undoshlarni, so'ng sonor, shovqinli va sirg'aluvchi tovushlarni ajrata boshlaydi. Normada 4 yoshli bola barcha tovushlarni ajrata olishi, unda fonematik idrok shakllangan bo'lishi lozim. Bu vaqtga kelib tovushlarni to'g'ri talaffuzining shakllanishi tugallanadi va bola har tomonlama to'g'ri, aniq gapiradi.

To'rtinchi davr - maktab davri (7 yoshdan 17 yoshgacha).

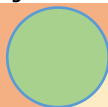
Bu davrning o'ziga xos tomoni shundaki, bolalar nutqining rivojlanishi oldingi davrlardagiga nisbatan ongli ravishda ro'y beradi. Bu davrda bolalar tovushlar analizi, nutqning grammatik qonuniyatlarini egallaydilar. Bu davrda nutqning yangi turi yozma nutq yetakchi rol o'ynaydi.

Bola nutqining rivojlanish jarayoni o'z vaqtida to'g'ri kechishi uchun maxsus sharoitlar zarurdir.

Buning uchun:

- bola ruhiy va jismoniy jihatdan sog' bo'lishi;
- normal aqliy qobiliyatga ega bo'lishi;
- normal eshitishi va ko'rishi;
- yetarli darajada ruhiy faollikka ega bo'lishi;
- gaplashish ehtiyojiga ega bo'lishi;
- to'g'ri nutq muhitiga ega bo'lishi lozim.

Bolada nutqning normal rivojlanishi, unga doimo yangi tushunchalarni o'zlashtirib olishga, tevarak-atrof haqidagi bilim va tasavvurini kengaytirishga imkoniyat yaratadi. Shunday qilib, nutq, uning rivojlanishi tafakkurning rivojlanishi bilan uzviy bog'liqdir.

Nutqning asosiy turlari

Kishilar tildan fikr bayon qilish quroli sifatida foydalanadilar. Ular o'z fikrlarini ovoz bilan eshittirib bayon qilishdan oldin u haqida o'ylab oladilar. Bu **ichki nutq** hisoblanadi. Ichki nutq eshittirilmagan va yozilmagan, "o'ylangan" (fikrlangan) nutqdir, bu nutq fikrlovchi kishining o'ziga qaratiladi. **Tashqi nutq** tovushlar yordamida eshittirilib yoki grafik belgilar bilan yozilib, boshqalarga qaratilgan nutqdir. Ichki va tashqi nutqning fiziologik tabiati bir xil; farqi – tashqi nutqda nutq a'zolarining harakati natijasida tovush chiqariladi yoki yozib bayon etiladi; ichki nutqda nutq a'zolarining harakati tovushsiz yuzaga keladi.

Ichki nutq materialni tushunish va yodda saqlashga yordam beradi, tashqi nutqni o‘stirishda birdan-bir zaruriy vosita hisoblanadi. O‘ylash, fikr yuritish ichki nutq asosida bo‘ladi. Ichki nutq o‘quvchini tashqi nutqqa, javobgarlikni his qilib gapirishga o‘rgatadi. Ichki nutq jarayonida o‘ylash o‘quvchining nutqi va tafakkurining o‘sishida muhim vositadir.

Maktabda o‘quvchilarning tashqi nutqigina emas, balki ichki nutqi ham o‘stiriladi. Bolalar ichda o‘qishga o‘rganadilar va ichki nutqda materialni o‘zlashtiradilar, turli vazifalarni o‘zlari hal qiladilar, asosiysi – o‘zlarining og‘zaki va yozma fikrlarini tayyorlab oladilar.

Fikrni ifodalash usuliga ko‘ra nutq **og‘zaki** va **yozma** bo‘ladi. Ushbu turlarning o‘xshashligi shundaki, hozirgi tillarda yozma nutq, og‘zaki nutq kabi, tovushli bo‘ladi: yozma nutqning belgilari bevosita ma‘noni bildirmaydi, balki so‘zlarning tovush tarkibini bildiradi. Og‘zaki nutq yozma nutqdan quyidagicha farqlanadi: og‘zaki nutq tovush nutqi, yozma nutq esa grafik nutqdir. Og‘zaki nutqda eshitish sezgisi, yozma nutqda esa ko‘rish va motor-harakat (qo‘l harakati) sezgisi asosiy o‘rin tutadi. Og‘zaki nutq ham, yozma nutq ham kishilarning o‘zaro aloqa quroli sifatida xizmat qiladi, ammo og‘zaki nutq aniq hayotiy sharoitda, bevosita aloqa jarayonida yuzaga keladi; yozma nutqdan bevosita, aniq sharoitdan ajratilgan holda ham, kishi ishtirokisiz ham foydalaniladi.

Og‘zaki nutq ko‘pincha dialog tarzida, yozma nutq esa monolog tarzida bo‘ladi. Yozma nutq logik izchillikka rioya qilgan holda, ayrim til shakllarini tushirib qoldirmay, ortiqcha takrorga yo‘l qo‘ymay bayon qilishni talab etadi. Shuning uchun yozma nutq ancha murakkab va mavhum hisoblanadi.

Nutqning yana bir shakli - bir kishi tomonidan aytiladigan nutq bo‘lib, tinglovchilar so‘zlovchining nutqini faqat idrok etadilar, lekin unda bevosita ishtirok etmaydilar. Bunday nutq **monolog** deb ataladi. Monologik nutq dialogik nutqqa qaraganda psixologik jihatdan murakkabroq. Bu so‘zlovchidan o‘z fikrlarini aniq, qat’iy izchil bayon eta olishini talab qiladi. Shu bilan birga, ma‘ruzachi o‘ziga uzatilgan ma‘lumotlarning tinglovchilar tomonidan qanday qabul qilinishini baholashi kerak, ya’ni u nafaqat nutqini, balki tinglovchilarni ham kuzatishi kerak.

Dialogik va monolog nutq faol yoki passiv bo‘lishi mumkin. Gapning faol shakli so‘zlovchining nutqi bo‘lsa, tinglovchining nutqi

esa passiv shaklda namoyon bo'ladi. Gap shundaki, biz tinglaganimizda, so'zlovchining so'zlarini o'zimizga takrorlaymiz. Shu bilan birga, nutq faoliyati mavjud bo'lsa-da, bu tashqi ko'rinishda ko'rinmaydi.

Ifoda funksiyasi shundan iboratki, nutq yordamida odam ma'lum bir narsaga, hodisaga va o'ziga munosabatini bildiradi.

Ta'sir qilish funksiyasi shundan iboratki, nutq yordamida biz boshqa shaxsni yoki odamlar guruhini ma'lum bir harakatga undash yoki tinglovchilarda biror narsaga ma'lum nuqtayi nazarni shakllantirishga harakat qilamiz. Qoida tariqasida, nutqning bu funksiyasi buyruq, murojaat yoki ishontirish orqali amalga oshiriladi.

Xabarning vazifasi odamlar o'rtasida fikr va ma'lumot almashishdir.

Mustaqil respublikamizda yoshlarga ta'lim berish, fanlarni o'rgatish bilan birga ularni mustaqil fikrlovchi shaxs sifatida tarbiyalash vazifasi belgalandi. Chunki fikrlash til va nutq, tafakkur bilan bog'liq bo'lib, fikrlash jarayonida faraz, mushohada, isbotlash, tahlil qilish paydo bo'ladi, aqliy faoliyat, ongli harakat, aql-zakovat, maqsad sari intilish, tafakkur shakllanadi.

Boshlang'ich ta'limdan boshlab bolalar nutqidagi kamchiliklarni bartaraf etish, og'zaki nutqini o'stirish, ularni ko'rgan, eshitgan voqea-hodisalari haqida eslab qolganlarini erkin fikrlash orqali bayon qilish, o'z fikrini tushunarli, tartibli ifodalash bilan birga ijodiy fikr yuritishga ham o'rgatiladi, chunki nutq tufayli inson o'zaro fikr almashadi, muloqot qiladi.

Bolalar nutqini o'stirish, ularni fikrlashga, uni boshqalarga tushunarli bayon etishga o'rgatish, bolalarning obrazli, mantiqiy, ijodiy, abstrakt fikrlashini shakllantirish va nutq o'stirish metodlarining o'rni, mohiyati muhimdir. Shuning uchun har bir pedagog ta'lim metodlarini puxta bilishi, bolalar nutqini rivojlantirishning eng qulay metodlarini tanlashi va qo'llay olishi, uni takomillashtirishi lozim.

Bolalarni yoshlikdan u yoki bu narsa, buyum, o'yinchoq, voqea-

hodisa haqida fikr yuritish, fikrni bayon qilish uchun mos soʻz tanlashi, fikrni nutq orqali ifodalashi kabi murakkab jarayonni boshqarishning eng qulay yoʻli, usulini tanlay bilishni talab etadi.

Nutqiy aloqa til orqali amalga oshiriladi, til – bu fonetik, leksik va grammatik vositalar tizimidir, odam nutqi tushunarli va maʼnoli boʻlishi uchun nutq aʼzolarining harakatlari aniq va toʻgʻri boʻlishi kerak. Nutq talaffuzi mexanizmi harakatini tushunish uchun nutq apparatining tuzilishini yaxshi bilish zarur.

Nutq - kishi faoliyatining turi, til vositalari (soʻz, soʻz birikmasi, gap) asosida tafakkurni ishga solishdir. Nutq oʻzaro aloqa va xabar, oʻz fikrini his-hayajon bilan ifodalash va boshqalarga taʼsir etish vazifasini bajaradi.

Yaxshi rivojlangan nutq jamiyatda kishi faoliyatining muhim vositalaridan biri sifatida xizmat qiladi. Oʻquvchi uchun esa nutq maktabda muvaffaqiyatli taʼlim olish qurolidir.

Nutq oʻstirish nima?

Agar oʻquvchi va uning tildan bajargan ishlari koʻzda tutilsa, nutq oʻstirish deganda tilni har tomonlama (talaffuzi, lugʻati, sintaktik qurilishini, bogʻlanishli nutqni) faol amaliy oʻzlashtirish tushuniladi. Agar oʻqituvchi koʻzda tutilsa, nutq oʻstirish deganda, oʻquvchilarning tilning talaffuzi, lugʻati, sintaktik qurilishi va bogʻlanishli nutqni faol egallashlariga yordam beradigan metod va usullarni qoʻllash tushuniladi. Shuning uchun ham Milliy oʻquv dasturiga koʻra oʻquvchilarda nutqiy kompetensiyani shakllantirishga eʼtibor beriladi va sinflar kesimida amalga oshiriladi.

Nutq faoliyati uchun, shuningdek, oʻquvchilar nutqini oʻstirish uchun bir necha shartga rioya qilish zarur:

1. Kishi nutqining yuzaga chiqishi uchun talab boʻlishi kerak. Oʻquvchilar nutqini oʻstirishning metodik talabi oʻquvchi oʻz fikrini, nimanidir ogʻzaki yoki yozma bayon qilish xohishini va zaruriyatini yuzaga keltiradigan vaziyat yaratish hisoblanadi.

2. Har qanday nutqning mazmuni, materiali boʻlishi lozim. Bu material qanchalik toʻliq, boy, qimmatli boʻlsa, uning bayoni shunchalik mazmunli boʻladi. Shunday ekan, oʻquvchilar nutqini oʻstirishning ikkinchi sharti nutqqa oid mashqlarning materiali haqida boʻlib, oʻquvchi nutqi mazmunli boʻlishi uchun gʻamxoʻrlik qilish hisoblanadi.

3. Fikr tinglovchi tushunadigan soʻz, soʻz birikmalari, gap, nutq oborotlari yordamida ifodalansagina tushunarli boʻladi. Shuning uchun nutqni muvaffaqiyatli oʻstirishning uchinchi sharti – nutqni til vositalari bilan qurollantirish hisoblanadi. Oʻquvchilarga til namunalari berish, ular uchun yaxshi nutqiy sharoit yaratish zarur. Nutqni eshitish va undan oʻz tajribasida foydalanish natijasida bolalarda taʼlim metodikasi asoslanadigan ongʻli ravishda “tilni sezish” shakllanadi.

Nutq oʻstirishning metodik sharti nutqiy faoliyatning keng tizimini yaratish, yaʼni, birinchidan, yaxshi nutq namunasini idrok etish, ikkinchidan, oʻrgangan til vositalaridan foydalanib, oʻz fikrini bayon etish uchun sharoit yaratish hisoblanadi.

Bola tilni nutqiy faoliyat jarayonida oʻzlashtiradi. Buning oʻzi yetarli emas, chunki u nutqni yuzaki oʻzlashtiradi. Nutqni egallashning qator aspektlari mavjud. Bular:

1. *Adabiy til meʼyorlarini oʻzlashtirish.* Maktab oʻquvchilarni adabiy tilni sodda soʻzlashuv tilidan, sheva va jargondan farqlashga oʻrgatadi, adabiy tilning badiiy, ilmiy, soʻzlashuv variantlari bilan tanishtiradi.

2. *Jamiyatimizning har bir aʼzosi uchun zarur boʻlgan muhim nutq malakalarini, yaʼni oʻqish va yozish malakalarini oʻzlashtirish.* Bu bilan oʻquvchilar yozma nutqning xususiyatlarini, uning ogʻzaki-soʻzlashuv nutqidan farqini bilib oladi.

3. *Oʻquvchilar nutq madaniyatini takomillashtirish.* Til jamiyatdagi eng muhim aloqa vositasidir. Tilning mana shu ijtimoiy ahamiyatidan kelib chiqib, maktabda oʻquvchilarning nutq madaniyatiga alohida eʼtibor beriladi.

Bu vazifalarni bajarish uchun oʻqituvchi oʻquvchilar bilan rejali ish olib borishi lozim. Buning uchun esa oʻquvchilar nutqini oʻstirish ustida ishlash tushunchasiga nimalar kirishini bilib olish muhimdir.

Nutq oʻstirishda uch yoʻnalish aniq ajratiladi: **1) soʻz ustida ishlash; 2) soʻz birikmasi va gap ustida ishlash; 3) bogʻlanishli nutq ustida ishlash.**

Soʻz, soʻz birikmasi va gap ustida ishlash uchun lingvistik baza boʻlib leksikologiya (frazologiya va stilistika bilan birgalikda), morfologiya, sintaksis xizmat qiladi; bogʻlanishli nutq esa mantiqqa, adabiyotshunoslik va murakkab sintaktik butunlik lingvistikasiga asoslanadi.

Koʻrsatilgan uch yoʻnalish parallel olib boriladi: lugʻat ishi gap

uchun material beradi; soʻz, soʻz birikmasi va gap ustida ishlash bogʻlanishli nutqqa tayyorlaydi. Oʻz navbatida, bogʻlanishli hikoya va insho lugʻatni boyitish vositasi boʻlib xizmat qiladi.

Oʻquvchilar nutqini oʻstirish oʻz metodik vositalariga ega, oʻzining mashq turlari bor. Bulardan eng muhimlari bogʻlanishli nutq mashqlari hisoblanadi.

Nutq oʻstirishda izchillik toʻrt shartni, yaʼni mashqlarning izchilligi, istiqboli, xilma-xilligi, xilma-xil mashq turlarini umumiy maqsadga boʻysundirish koʻnikmasini amalga oshirish bilan taʼminlanadi. Har bir yangi mashq oldingisi bilan bogʻlanadi va keyingisiga oʻquvchilarni tayyorlaydi, umumiy maqsadga boʻysungan holda yana qandaydir yangilik qoʻshadi.

Maktabda oʻquvchilar nutqini oʻstirishga ona tili oʻqitishning asosiy vazifasi deb qaraladi. Nutq oʻstirish faqat ona tili va oʻqish darslarininggina emas, balki oʻquv rejasidagi barcha fanlar (tabiiy fanlar, matematika, texnologiya, tasviriy sanʼat, musiqa darslari)ning, shuningdek, sinfdan tashqari oʻtkaziladigan tadbirlarning ham vazifasidir.

Oʻquvchilar nutqini oʻstirishning boshqa oʻquv predmetlari bilan bogʻliqligi

Oʻquvchilar nutqini oʻstirish boshqa oʻquv predmetlaridan oʻtkaziladigan mashgʻulotlar bilan ham uzviy ravishda bogʻlanadi. Ona tili darslarida oʻquvchilar til yordamida tabiat va kishilar hayoti haqida bilim oladilar; ular kuzatishni, oʻylashni va koʻrganlari, eshitganlari, oʻqiganlari haqida toʻgʻri bayon qilishni oʻrganadilar. Ona tili darslari bolalar lugʻatini boyitishga samarali yordam beradi, nutqni toʻgʻri tuzishni oʻrgatadi.

Oʻqish darsi va u bilan bogʻliq holda olib boriladigan kuzatish, ekskursiya oʻquvchilarga tabiat hodisalari, kishilar hayoti va mehnati haqida, axloq qoidalari, boshqa kishilar bilan muomala qilish haqida bilim beradi. Bu darslarda bolalar nutqiga, uni shakllantirish va oʻstirishga keng imkoniyat mavjud. Sheʼr, maqolalarni oʻqish, oʻqilganlarni qayta hikoyalash, ekskursiyada, predmet va tabiat hodisalarini kuzatish vaqtida koʻrganlarini hikoya qilish oʻquvchilar ogʻzaki nutqini oʻstirish vositasidir. Ona tili darslarida esa yozma nutqni oʻstirish uchun keng imkoniyatlar mavjud. Grammatikani

o'rganish va o'qish darslarida o'quvchilar bajaradigan so'z birikmasi, gap tuzish, bayon, inshoga doir turli xil mashqlar nutqiy malakalarni egallashda ularga yordam beradi.

Grammatika va to'g'ri yozuv darslarida tilni maxsus o'rganish bilan bolalar alohida tovush, bo'g'in, so'z va gaplarni eshitishga va aytishga o'rganadilar. Ular narsa, harakat, belgi bildirgan ko'pgina so'zlarni, shuningdek, tovush, harf, bo'g'in, so'z, asos, qo'shimcha, so'z turkumi, ot, sifat, fe'l, son, olmosh, bog'lovchi, gap, gap bo'lagi, darak gap, so'roq gap, his-hayajon gap singari juda ko'p yangi atamalarni bilib oladilar.

Boshlang'ich sinflardagi boshqa darslarda ham o'quvchilar nutqi xilma-xil so'zlar bilan boyitiladi. Kuzatish va turli ko'rgazmali qurollar bu darslarda ham bilim olish, tushunchalarni shakllantirish vositasi hisoblanadi.

Matematika darslarida bolalar yangi tasavvur va tushunchalar, juda ko'p so'z va atamalar bilan o'z nutqlarini boyitadilar, sodda va qo'shma gap tuzishga o'rganadilar. Masala yechish jarayonida esa ular shu vaqtgacha o'z nutqlarida ishlatib kelgan *bo'ladi, qoladi, hosil bo'ladi, teng* kabi so'zlarning yangi ma'nosini bilib oladilar.

O'quvchilar tabiiy fanlar darslarida va ekskursiya vaqtida ko'rgan narsalarini o'qituvchi yordamida guruhlaydilar, ularni o'zaro taqqoslab, o'xshash va farqli tomonlarini topib aytadilar. Bular, o'z navbatida, tabiatga oid ayrim tushunchalarni aniq bilib olishga imkon beradi va tafakkurni o'stiradi. Tabiat hodisalari va predmetlarni idrok etish bilan bolalar ongida tabiiy fanlarga oid tushunchalar hosil bo'ladi. Bu tushunchalar ta'lim jarayonida yo narsalarni (*daraxt, olma, shaftoli, o'rik, olxo'ri, gul, o't* kabi), yo ularning belgisini (*mevali, mevasiz; achchiq, nordon, shirin; qizil, oq* kabi), yo harakatini (*daraxt o'sadi, qush uchadi, bulbul sayraydi* kabi) ifodalovchi so'zlar bilan bog'lanadi.

Texnologiya va tasviriy san'at darslari ham, jismoniy tarbiya va musiqa darslari ham, shuningdek, darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham o'quvchilar nutqi va tafakkurini o'stirishga alohida ahamiyat qaratish zarur.

O‘quvchilar nutqini o‘stirishda o‘qituvchining nutq madaniyati katta ahamiyatga ega. O‘qituvchi barcha darslarda, sinfdan va maktabdan tashqari mashg‘ulotlarda faqat orfoepik talaffuz va adabiy til me‘yorlariga rioya qilgan holda ifodali, ta’sirli so‘zlashi, shuningdek, har doim o‘quvchi daftariga, barcha hujjatlarga husnixat va imlo qoidalariga rioya qilgan holda yozishi zarur. Bu bilan u bolalarni ifodali so‘zlashga, xatosiz, chiroyli yozishga o‘rgatadi, tilga sezgirlikni uyg‘otadi.

Bizga ma’lumki, 2021-2022-o‘quv yilidan boshlab maktablarda “Ona tili” va “O‘qish” fanlari birlashtirilib, “Ona tili va o‘qish savodxonligi” fani joriy etildi.

“Ona tili” va “O‘qish” fanlari ko‘proq grammatika qoidalarini yodlashga qaratilgan va amaliy ko‘nikmalarni rivojlantirmasligi, natijada o‘quvchilarda fikrni og‘zaki va yozma bayon qilish va savod bilan bog‘liq muammolarni yuzaga keltirib chiqardi. Ona tili va o‘qish savodxonligi fanida matnni o‘qish, uning asosida mashq va topshiriqlarni bajarish orqali o‘quvchida o‘qish ko‘nikmasi rivojlanib, ona tiliga doir shakllanadi.

Milliy o‘quv dasturida asosiy vazifa qilib o‘quvchilarda o‘qib va tinglab tushunish, fikrni bayon etish, yozish ko‘nikmalarini rivojlantirish belgilangan. Respublikamiz yaqin kunlarda ishtirok etadigan PIRLS, PISA baholash dasturlarida boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining savodxonligi mazkur mezonlar asosida baholanadi. Shuning uchun ham boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida nutqiy kompetensiyalarni shakllantirish lozimligi belgilab berilgan. Milliy dasturga ko‘ra nutqiy kompetensiya quyidagilarni o‘z ichiga oladi: og‘zaki nutq, yozma nutq, anglash (o‘qish va tushunish, tinglab tushunish. Biz quyida 1-4-sinflarda o‘quvchilarda shakllanadigan nutqiy kompetensiya elementlarini ko‘rib chiqamiz.

1-sinf. Nutqiy kompetensiya		
Ogʻzaki nutq	- unli va undosh tovushlarni toʻgʻri talaffuz qilish; - <i>x</i> va <i>h</i>, <i>oʻ</i> va <i>u</i> tovushlarini ogʻzaki nutqda farqlash (dasturda berilgan matnlar asosida); - tengdoshlari va kattalar bilan suhbatga kirisha olish, suhbatlashish odobiga rioya qilish (bir-birini hurmat qilish, soʻzga chiqishni istashini hurmat bilan soʻrash, mavzu yoki matn yuzasidan navbat bilan gapirish); - rasmlar, odamlar, narsalar va voqealarni ogʻzaki tasvirlash; - oʻquv dasturida berilgan mavzular yuzasidan gapira olish; - matnni qayta bayon qila olish.	
Savod chiqarish va yozma nutq	- fikr ifodalashda bir-biriga oʻxshash (satr osti, satr usti harflari) harflarni farqlab yozish; - yozma nutqda <i>x</i> va <i>h</i> harflarini toʻgʻri qoʻllash; - boʻgʻin koʻchirish qoidasiga rioya qilish; - husnixat, tinish belgilari va imlo qoidalariga amal qilgan holda 15–20ta soʻzdan iborat diktant yozish; - yil davomida oʻrganilgan fanlarga oid atamalarni farqlash va ularni toʻgʻri yoza olish; - berilgan rasm asosida, odam yoki maʼlum voqeani tasvirlab, 2-3ta gap tuzib yoza olish; - turli mavzularda tabriknoma yoza olish.	
Anglash	Oʻqish va tushunish	- harflarning bosma va yozma shakllari muvofiqligi va farqlarini ajratgan holda oʻqish va tushunish; - oʻquv dasturida tavsiya qilingan matnlardagi soʻz va birikmalarning maʼnosini anglash; - darslikda berilgan lugʻatdan foydalana olish; - matn yuzasidan savollar bera olish; - matn tafsilotlarini aniqlashtirish uchun savollarga javob bera olish (Kim? Nima? Qayerda? Qachon? Nima uchun? Qanday qilib? kabi); - oʻqilgan ertaklarning xulosasini ayta olish.
	Tinglab tushunish	- tinglangan tovushlarni oʻzaro farqlash va harflarga moslashtira olish; - suhbatlashish qoidalariga rioya qilish (bir-birini hurmat qilish, soʻzga chiqishni istashini hurmat bilan soʻrash); - xabar, buyruq, soʻroq ohanglarini farqlash; - berilgan savolni tushunish va tartibli javob bera olish; - jonli nutq, audiomatn shaklidagi matnlarning xulosasi va gʻoyasini ayta olish.

2-sinf. Nutqiy kompetensiya		
Anglash	Ogʻzaki nutq	- nutq tovushlarini toʻgʻri talaffuz qilish; - atrofdagilar bilan muloqotga kirisha olish, muloqot odobiga rioya qilish; - rasmlar, odamlar, narsalar va voqealarni ogʻzaki tasvirlash; - oʻquv dasturida berilgan mavzular yuzasidan fikr bildirish olish; - ogʻzaki fikr ifodalashda maʼnodosh va zid maʼnoli soʻzlardan oʻrinli foydalanish; - matnni qayta ijodiy bayon qila olish.
	Yozma nutq	- boʻgʻin koʻchirish, bosh harflar imlosiga rioya qilish; - gap ohangiga rioya qilgan holda tinish belgilari (nuqta, vergul va soʻroq)ni qoʻya olish; - punktuatsion va imlo qoidalariga amal qilgan holda 30–40 ta soʻzdan iborat diktant yozish; - yil davomida oʻrganilgan fanlarga oid atamalarni farqlash va ularning roʻyxatini tuzish, toʻgʻri yoza olish; - berilgan rasm asosida, odam yoki maʼlum voqeani tasvirlab, 3-4 ta gap tuzib yoza olish; - tabriknoma va xat yoza olish.
Anglash	Oʻqish va tushunish	- matnlarni ravon va ifodali oʻqish; - oʻquv dasturida tavsiya qilingan matnlardagi soʻz va birikmalarning maʼnosini anglash; - lugʻatdan foydalana olish; - matn yuzasidan savollar bera olish; - ertaklarning xulosasini ayta olish, ertak qahramonlari nutqini obrazga kirib oʻqiy olish.
	Tinglab tushunish	- suhbatni tinglab tushuna olish, zarur oʻrinlarni qayd qila olish; - tinglangan monologik nutq va suhbatdan soʻzlovchining nutq ohangini belgilay olish; - berilgan savolni tushunish va mantiqli javob bera olish; jonli nutq, audiomatn shaklidagi matnlarning xulosasi va gʻoyasini ayta olish; - maqollar va hikmatli soʻzlar maʼnosini tushunish.

3-sinf. Nutqiy kompetensiya		
Ogʻzaki nutq	- berilgan mavzuda ogʻzaki talaffuz meʼyorlariga amal qilgan holda tartibli va ravon soʻzlay olish; sheʼrlarni ifodali aytish; - munozara jarayonida oʻzaro hurmatni saqlagan holda navbat bilan fikr bildirish, oʻz qarashlarini odob bilan himoya qilish; - rasmlar, odamlar, narsalar va voqealarni ogʻzaki tasvirlash; - oʻquv dasturida berilgan mavzular yuzasidan gapira olish; - tushunmagan oʻrinlarni aniqlashtirish maqsadida savollar bera olish; - ogʻzaki fikr ifodalashda maqsadga muvofiq soʻz, ibora va birikmalardan oʻrinli foydalanish; - matn, hikoya, ertakni qayta ijodiy bayon qila olish.	
	- gap ohangiga rioya qilgan holda tinish belgilari (nuqta, vergul, soʻroq, undov)ni qoʻya olish; - punktuatsion va imlo qoidalariga amal qilgan holda 50–60ta soʻzdan iborat diktant yozish; - yil davomida oʻrganilgan fanlarga oid atamalarni farqlash va ularning roʻyxatini tuzish, toʻgʻri yoza olish; berilgan rasm asosida odam yoki maʼlum voqeani tasvirlab 5-6ta gap tuzib yoza olish, bunda fikr tartibiga rioya qilish; - berilgan qoʻshimchalar asosida soʻzlar hosil qilish va ularni toʻgʻri yozish; - shaxsiy xat va tabriknoma yoza olish, bunda soʻz va soʻz birikmalarini toʻgʻri bogʻlay olish.	
Anglash	Oʻqish va tushunish	- matnlarni toʻgʻri, ravon va ifodali oʻqish; - oʻquv dasturida tavsiya qilingan matnlardagi soʻz, ibora va birikmalarning mohiyatini anglash; - matndagi soʻzlarning shakliy va mazmuniy jihatlarini sharhlay olish; - soʻzlarga soʻroq berish orqali ularni tasniflay olish; - qavm-qarindoshlik bilan bogʻliq soʻzlarni sharhlay olish; - matnning asosiy mohiyatini aniqlay olish, matn yuzasidan savollar bera olish; - ertak, hikoya, rivoyatlarning asosiy gʻoyasini, axloqiy jihatini aniqlash.

	Tinglab tushunish	- tinglangan monologik nutq va suhbatdan soʻzlovchining asosiy gʻoyasini ajrata olish, zarur oʻrinlarni qayd qila olish; - tinglangan matnda qoʻllangan zid maʼnoli, shakldosh va maʼnosi yaqin soʻzlarni sharhlay olish; - berilgan savolni tushunish va mantiqli javob bera olish; - hikoya, ertaklardagi qahramonlarni tasvirlay olish; - jonli nutq, audiomatn shaklidagi matnlarning xulosasi va gʻoyasini ayta olish; - iboralar, maqollar va hikmatli soʻzlar maʼnosini tushunish; - tinglangan materialga mos rasm, chizma, belgi va shakllarni tanlay olish.
4-sinf. Nutqiy kompetensiya		
Ogʻzaki nutq		- berilgan mavzuda ogʻzaki talaffuz meʼyorlariga amal qilgan holda toʻgʻri va ravon soʻzlay olish; sheʼrlarni ifodali ayta olish; - munozara jarayonida mavzudan chetga chiqmagan holda oʻz fikrini erkin, navbat bilan bayon qilish va asoslash, shaxsiy qarashlarini odob bilan himoya qilish; - rasmlar, odamlar, narsalar va voqealarni ogʻzaki tasvirlash; - oʻquv dasturida berilgan mavzular yuzasidan gapira olish; - matn, hikoya, ertakni qayta ijodiy bayon qila olish.
Yozma nutq		- gap ohangiga rioya qilgan holda tinish belgilari (nuqta, vergul, soʻroq, undov)ni qoʻya olish; - punktuatsion va imlo qoidalariga amal qilgan holda 65-70ta soʻzdan iborat diktant yozish, tinglangan matn asosida bayon yozish; - yil davomida oʻrganilgan fanlarga oid atamalarni farqlash va roʻyxatini tuzish, ularni toʻgʻri yoza olish; - berilgan rasm asosida odam yoki maʼlum voqeani tasvirlab, 7-8ta gap tuzib yoza olish, bunda fikr tartibiga rioya qilish, ifodada badiiylik unsurlarini qoʻsha olish; - berilgan qoʻshimchalar asosida yangi soʻzlar hosil qilish va ularni toʻgʻri yozish; - shaxsiy xat, tabriknoma va eʼlon yoza olish, bunda oʻz tilaklari va shaxsiy munosabatini ifodalay olish.
Anglash	Oʻqish va tushunish	- matnlarni ogʻzaki talaffuz meʼyorlariga amal qilgan holda toʻgʻri, ravon va ifodali oʻqish; - oʻquv dasturida tavsiya qilingan matnlardagi soʻz, soʻz birikmasi, ibora va soddaga gaplarning mohiyatini anglash; - matnning maʼlum qismini oʻqib, uni mantiqan davom ettirish, matn mazmuniga mos keladigan sarlavha topish; - matnning asosiy mohiyatini aniqlay olish, matn yuzasidan savol, taklif va tavsiyalar bera olish; - ertak, hikoya, rivoyatlarning asosiy gʻoyasini, axloqiy jihatini aniqlash, ertak qahramonlari nutqini obrazga kirib oʻqiy olish.

	Tinglab tushunish	- tinglangan audiomaterialni ogʻzaki aytib bera olish va matn koʻrinishida - yozib bera olish; - tinglangan matnda qoʻllangan zid maʼnoli, shakldosh va maʼnosi yaqin soʻzlarni sharhlay olish; - berilgan savolni tushunish va mantiqli javob bera olish; - matn, hikoya va ertaklardagi qahramonlarni tasvirlay olish; - jonli nutq, audiomatn shaklidagi matnlarning xulosasi va gʻoyasini ayta olish; - ibora, maqol va hikmatli soʻzlarning maʼnosini tushunish; - tinglangan materialga mos rasm, chizma, belgi va shakllarni tanlash va izohlay olish; - maʼlum qismi berilgan matnni davom ettira olish.
--	-------------------	--

Oʻquvchilar nutqiga qoʻyiladigan talablar

Oʻquvchilar nutqini oʻstirishda aniq belgilangan bir qator talablarga rioya qilinadi. Bular oʻquvchilarning ogʻzaki va yozma nutqini baholash mezonini boʻlib xizmat qiladi.

1. Oʻquvchilar nutqi mazmundor boʻlsin. Hikoya yoki insho oʻquvchilar uchun yaxshi maʼlum boʻlgan dalillar, ularning kuzatishlari, hayotiy tajribalari, kitoblardan, rasmlardan, radioeshittirish va telekoʻrsatuvdan olgan maʼlumotlari asosida tuzilsagina mazmunli boʻladi. Bolalar bilmagan narsa, koʻrmagan voqea-hodisalar haqida yetarli tayyorgarliksiz soʻzlashga yoʻl qoʻyilsa, nutq mazmunsiz chiqadi.

Nutq oʻstirish metodikasi hikoya, insho uchun materialni puxta tayyorlashni, yaʼni material yigʻish, uni muhokama qilish, toʻldirish, asosiy mazmunni ajratish, zaruriy izchillikda joylashtirishni talab qiladi. Albatta, bunda oʻquvchilarning yosh xususiyatlari va qiziqishlari ham hisobga olinadi.

Oʻquvchilar nutqini rivojlantirish metodikasi hikoyalar, insholar uchun materialni puxta tayyorlashni talab qiladi: material toʻplash, muhokama qilish, uni toʻldirish, tanlash, asosiy narsani ajratib koʻrsatish va uni toʻgʻri ketma-ketlikda joylashtirish.

2. Nutqda mantiqiylik boʻlsin. Oʻquvchilar nutqi mantiqan toʻgʻri boʻlishi, fikr izchil, asosli bayon etilishi, asosiy oʻrinlar tushirib qoldirilmasligi va oʻrinsiz takrorga, mavzuga taalluqli boʻlmagan

ortiqchalikka yo‘l qo‘yilmasligi talab etiladi. Nutqning mantiqiyligi narsa, voqea-hodisalarni yaxshi bilish bilan belgilanadi, mantiqiy xato esa material mazmunini aniq bilmaslik, mavzuni o‘ylamasdan noqulay tanlash natijasida kelib chiqadi. Bu ikki talab nutqning mazmuni va qurilishiga taalluqlidir. Nutqni til jihatidan shakllantirishga oid talablar ham mavjud.

3. Nutq aniq bo‘lsin. O‘quvchi dalillar, kuzatishlar, taassurotlarini haqiqatga mos ravishda oddiy bayon etibgina qolmay, shu maqsadning eng yaxshi til vositalaridan (so‘z, so‘z birikmasi, gaplardan) foydalangan holda, maxsus tasvirlar bilan ifodalashga o‘rgansin.

4. Nutq til vositalariga boy bo‘lsin. Mazmunni aniq ifodalash uchun o‘quvchi nutqi til vositalariga boy bo‘lishi, u har qanday vaziyatda ham kerakli sinonimlardan, xilma-xil tuzilgan gaplardan mazmunga eng mosini tanlab foydalana olish ko‘nikmasiga ega bo‘lishi zarur. Albatta, boshlang‘ich sinf o‘quvchilariga til boyligi yuzasidan yuqori talab qo‘yib bo‘lmaydi, ammo o‘qituvchi o‘quv ishlarida ularning so‘z boyligini oshirib borishni har vaqt ko‘zda tutishi kerak.

5. Nutq tushunarli bo‘lsin. Og‘zaki nutq eshituvchiga, yozma nutq esa uni o‘quvchiga tushunarli bo‘lishi zarur. So‘zlovchi yoki yozuvchi nutqini eshituvchining yoki o‘quvchining imkoniyatini, qiziqishini hisobga olgan holda tuzsa, uni hamma birdek, hech qiyinchiliksiz tushunadi. Nutqda haddan tashqari chalkashlik, ifodalanayotgan gapning murakkabligi nutqqa zarar yetkazadi. Nutqqa iqtiboslar, atamalar, “chiroyli narsalar”ni ortiqcha kiritish tavsiya etilmaydi.

6. Nutq ifodali bo‘lsin. Agar nutq ifodali, ya’ni jonli, chiroyli, ishontiradigan bo‘lsa, eshituvchiga yoki o‘quvchiga ta’sir etadi. Og‘zaki nutq eshituvchiga intonatsiya orqali ta’sir etsa, og‘zaki nutq ham, yozma nutq ham tinglovchi va o‘quvchiga hikoyaning umumiy ruhi, dalillar, tanlangan so‘zlar, ularning emotsionalligi, tuzilgan jumla, iboralar yordamida ta’sir etadi. Nutqning tushunarli va ifodali bo‘lishi har qanday shevaga xos va ortiqcha so‘zlardan sof bo‘lishini taqozo etadi.

7. Nutq to‘g‘ri bo‘lsin. Maktab uchun nutqning adabiy til me’yorlariga mos va to‘g‘ri bo‘lishi alohida ahamiyatga ega. Yozma nutq grammatika, imlo va punktuatsiya jihatidan, og‘zaki nutq esa orfoepik jihatdan to‘g‘ri tuzilishi talab etiladi. Nutqning to‘g‘ri bo‘lishi uchun so‘z tanlash va nutq logikasi katta ahamiyatga ega.

Yuqorida sanab oʻtilgan talablar oʻzaro bir-biri bilan uzviy bogʻliq boʻlib, maktab ishlari tizimida kompleks ravishda amalga oshiriladi. Ularning barchasi boshlangʻich sinf oʻquvchilariga tegishli boʻlib, ularga rioya qilish oʻrta maktabga qoldirilmasligi kerak.

Nutq oʻstirish - ongli oʻqishni, soʻzlash va yozishga oʻrgatishni, til haqida oʻquvchilarning yoshi va tushunchasiga mos boʻlgan bilim berishni, ularning lugʻat boyligini oshirishni, boshqalarning nutqiga eʼtibor va qiziqishni oʻstirish, kitob oʻqishga muhabbat uygʻotishni koʻzda tutadi.

Boshlangʻich sinf, ona tili darslarida olib boriladigan barcha mashgʻulotlarning yetakchi oʻrni nutq oʻstirish boʻlib, u savod oʻrgatish, chiroyli yozish koʻnikmalarini shakllantirish va fikrlash doirasini kengaytirish vazifalarini oʻz ichiga oladi. Bu darslarda koʻproq amaliy maqsadlarni koʻzlash, til boyliklaridan nutqda foydalanish malakalarini shakllantirish, ijodiy fikrlash, oʻquvchilarning til sezgirligini tarbiyalash lozim. Ularning ogʻzaki nutqini muntazam oʻstirib borish bogʻanishli nutq, matn tuzishlarda amaliy yordam beradi.

Maʼlumki, bu vazifalarni amalga oshirish yoʻllari xilma-xildir.

Savod oʻrgatish darslarida amaliy mashgʻulatlarga keng oʻrin berish va malakalarni singdirishda qiziqarli va jonli narsalardan, texnika vositalaridan, turli oʻyin va oʻyin turidagi mashqlardan foydalanish samarali natijalar beradi. Darslikka doir hikoyalar, ertaklar, sheʼr va maqollardagi notanish soʻzlar oʻqib yoki eshittirib tushuntiriladi. Masalan, “Kim sezgir”, “Bu nima”, “Nomini ayt” oʻyinlari.

Mashqning bu turlari oʻquvchilarga yangi harf oʻrgatilgandan keyin uni qay darajada oʻzlashtirilganliklarini sinash va mustahkamlash maqsadida oʻtkaziladi.

Oʻqituvchi doskaga oʻrnatilgan harflarni maʼlum bir tartibda teradi va uni oʻqigach, oʻquvchilarga ham navbat bilan oʻqitadi. Soʻngra bolalarga sezdirmay ayrim harflar almashtirib qoʻyiladi. Bunda oʻquvchilarning sezgirligi, topqirligi baholanib, ragʻbatlantiriladi.

**Oʻquvchilar nutqi ularning tafakkurini oʻstirishda
muhim vosita ekanligi**

Nutq fikrni bayon etish vositasi boʻlibgina qolmay, uni shakllantirish quroli hamdir. Fikr nutqning psixologik asosi vazifasini bajaradi, uni oʻstirish sharti esa fikrni boyitish hisoblanadi. Aqliy

faoliyat tizimini egallash asosidagina nutqni muvaffaqiyatli o‘stirish mumkin. Shuning uchun o‘quvchilar nutqini o‘stirishda materialni tayyorlash, takomillashtirish, mavzuga tegishlisini tanlash, joylashtirish va mantiqiy operastiyalarga katta ahamiyat beriladi.

Tafakkur til materiali yordamida nutqiy shakllantirilsa va bayon etilsagina muvaffaqiyatli o‘sadi. Tushuncha so‘zlar yoki so‘z birikmalari bilan ifodalanadi, shunday ekan, tushuncha til vositasi bo‘lgan so‘zda muhim aloqa materialiga aylanadi. Kishi tushuncha ifodalaydigan so‘z (so‘z birikmasi)ni bilsagina, shu tushunchaga asoslangan holda, tashqi nutqda fikrlash imkoniga ega bo‘ladi.

Nutqda fikr shakllantiriladi, shu bilan birga, fikr nutqni yaratadi. “Nutq tafakkur bilan chambarchas bog‘langandir. Nutq bo‘lmasa, tafakkur ham bo‘lmaydi, til materiali bo‘lmasa, fikrni ifodalab berib bo‘lmaydi”.

Fikrni nutqiy shakllantirish uning aniq, tushunarli, sof, izchil, mantiqiy bo‘lishini ta’minlaydi. Tilni egallash shu tilning fonetikasini, lug‘at tarkibini, grammatik qurilishini bilib olish, fikrni takomillashtirish uchun, tafakkurni o‘stirish uchun shart-sharoit hozirlaydi. Bilimlar, dalillar, har xil axborotlar tafakkurning ham, nutqning ham materialidir. Nutq tafakkur jarayonini o‘rganishning muhim vositasi bo‘lib xizmat qiladi. Nutqdan o‘quvchi fikriy rivojining asosiy o‘lchovlaridan biri sifatida foydalaniladi. O‘quvchining barcha predmetlardan materialni o‘zlashtirishi va umumiy aqliy rivojlanish haqida fikr yuritganda, u yoki bu mavzuni bola o‘z nutqida (yozgan inshosida, axborotida, qayta hikoyalashda, savollarga bergan javobida) qanday bayon eta olishiga qaraladi.

Shunday qilib, nutqni tafakkurdan ajratib bo‘lmaydi, nutq tafakkur asosida rivojlanadi; fikr nutq yordamida pishib etiladi, yuzaga chiqadi. Ikkinchi tomondan, nutqning o‘sishi fikrni shakllantirishga yordam beradi, takomillashtiradi.

SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Nutq deganda nimani tushunasiz?
2. Nutqning qanday funksiyalari bor?
3. Nutq qanday vazifalarni bajaradi?
4. Odamlarda nutq qachon paydo bo‘lgan?
5. Bola nutqining rivojlanish bosqichlarini ayting.
6. Nutq o‘stirish deganda nimani tushunasiz?

7. O‘quvchilar nutqiga qanday talablar qo‘yiladi?
8. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida qanday nutqiy kompetensiyalar shakllantiriladi?
9. Boshlang‘ich sinflarda o‘quvchilar nutqini o‘stirishda qanday ish usullaridan foydalaniladi?
10. Nutq – o‘quvchilar tafakkurini o‘stirishda muhim vosita deganda nimani tushunasiz?

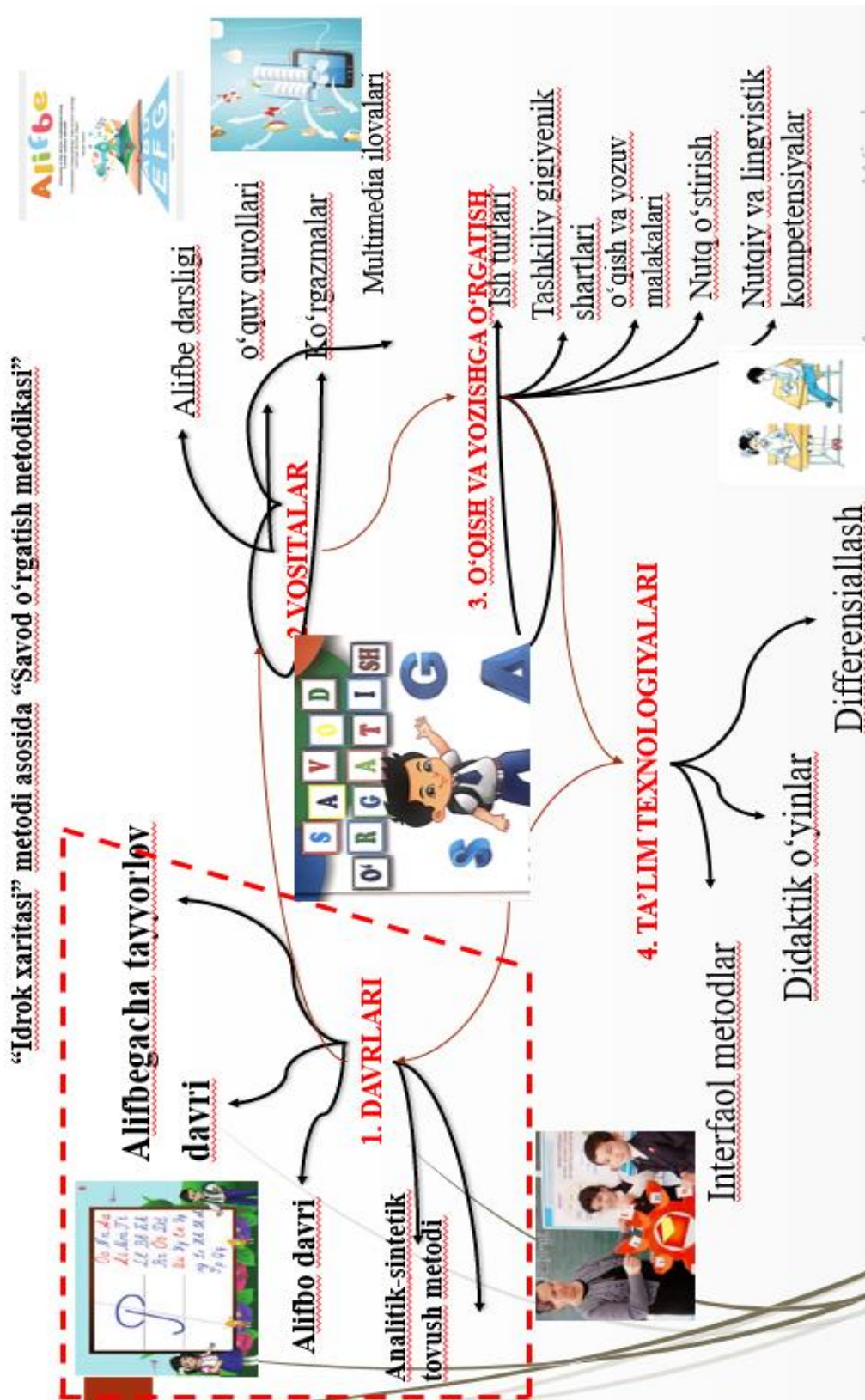
TEST TOPSHIRIQLARI

1. Nutq qanday jarayon?
 - A. Psixolingvistik jarayon
 - B. Lingvistik jarayon
 - D. Lingvodidaktik jarayon
 - E. Og‘zaki va yozma jarayon
2. Nutq funksiyasi to‘g‘ri berilgan javobni toping.
 - A. Ijtimoiy-tarixiy tajribaning mavjudligi, uzatilishi va o‘zlashtirilishi vositasi
 - B. Aloqa vositalari (aloqa)
 - D. O‘zlashtirish vositasi
 - E. To‘liq javob yo‘q
3. Nutq haqidagi quyidagi fikr muallifini toping. *Faqat nutq faoliyati odamga voqelikni mavhumlash va umumlashtirish imkoniyatini beradi.*
 - A. A.N.Leontev
 - B. I.P.Pavlov
 - D. Geir Skeye
 - E. G.L.Rozengrad-Pupko
4. *Nutq mazmuni* – bu
 - A. ... jummlalarni sintaktik jihatdan to‘g‘ri qurish, shuningdek, tegishli joylarda pauzalardan foydalanish yoki mantiqiy urg‘u yordamida so‘zlarni ajratib ko‘rsatish.
 - B. ... uning hissiy to‘yinganligi, til vositalarining boyligi, ularning xilma-xilligi.

- D. ... unda ifodalangan fikrlar, his-tuyg‘ular va intilishlar soni, ularning ahamiyati va haqiqatga mosligi.
- E. ... nutqning o‘ziga xos xususiyati bo‘lib, u boshqa odamlarning fikrlari, his-tuyg‘ulari va irodasiga, ularning e’tiqodlari va xatti-harakatlariga ta’sir qilish.
5. Jummalarni sintaktik jihatdan to‘g‘ri qurish, shuningdek, tegishli joylarda pauzalardan foydalanish yoki mantiqiy urg‘u yordamida so‘zlarni ajratib ko‘rsatish nutqning qaysi xususiyatini ifodalaydi?
- A. Nutq mazmuni
- B. Nutqning ekspressivligini
- D. Nutqning tushunarligini
- E. Nutqning ta’sirchanligini
6. Nutq (artikulyar nutq) qachon paydo bo‘lgan?
- A. 1,7 – 2 million yil oldin
- B. Tosh davrida
- D. Bronza davrida
- E. 2,5 – 3 million til oldin
7. Bola necha yoshida tilni o‘zlashtiradi?
- A. Besh yoshida
- B. To‘rt yoshida
- D. Uch yoshida
- E. Olti yoshida
8. Bola 2 yoshing oxirlarida nechta so‘z ayta oladi?
- A. 300 ta
- B. 250 - 300 ta
- D. 1000 ta
- E. 500 - 600 ta
9. Fikrni ifodalash usuliga ko‘ra nutq qanday turlarga bo‘linadi?
- A. Og‘zaki va yozma
- B. Ichki va tashqi
- D. Faol va nafaol
- E. Monologik va dialogik

TOPSHIRIQ

Quyidagi namunadan foydalanib nutq o‘stirish haqida “Idrok xaritasi” tuzing.

MAVZU: LUG‘AT USTIDA ISHLASH

REJA:

1. Maktabda lug‘at ustida ishlashning asosiy yo‘nalishlari.
2. So‘z ma‘nosini tushuntirish metodikasi.
3. O‘qish, badiiy asarni qayta hikoyalash, materialni o‘rganish, bayon va inshoga tayyorlanish bilan bog‘liq holda o‘quvchilar nutqini faollashtirish yo‘llari.

Tayanch tushunchalar: *lug‘at, so‘z ma‘nosi, lug‘at ustida ishlash, o‘qish darslari, qayta hikoyalash, nutq o‘stirish, lug‘at turlari, faol lu‘gat, passiv lug‘at, ichki lug‘at, tashqi lug‘at.*

ADABIYOTLAR

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. -T.: “Noshir”, 2009. - 163 b.
2. G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H., Masharipova U., Sattorova X. Husnixat va uni o‘qitish metodikasi. -T.: TDPU, 2013. - 70 b.
3. Karima Qosimova va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2009.
4. Nurmatova M. Ifodali o‘qish to‘garagi. “Til va adabiyot ta’limi”, 1992-yil. 1-son.
3. Jalilova M., Ne‘matova G. Takrorlash mashg‘ulotlarini “Topqirlar bellashuvi” tarzida o‘tkazish. “Til va adabiyot ta’limi”, 1994-yil 2-3 qo‘shma sonlari.
4. Tolibova J.O. Pedagogik texnologiyalar – do‘stona muhit yaratish omili. -T., 2005.
5. Bakiyeva H, Ahmedova N., Azizova N., Nosirova D., Teshaboyeva B., Ismoilova U., Egamberdiyeva B. Savodga o‘rgatish darslari.-T.: “Extremumpress”, 2014. -119 b.
6. Safarova R., Inoyatova M. Alifbe. –T.: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. -80 bet.
7. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. Ona tili va o‘qish savodxonligi (1-sinf uchun darslik). –T.: “Yangiyo‘l poligraf servis”, 2021. -104 bet.
8. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. Ona tili va o‘qish savodxonligi (2-sinf uchun darslik). –T.: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. -120 bet.

9. Fuzailov S., Xudoyberganova M., Yoʻldosheva Sh. Ona tili (3-sinflar uchun darslik). -T.: “Oʻqituvchi”, 2019. -152 bet.

10. Ikromova R., Gʻulomova X., Yoʻldosheva Sh., Shodmonqulov D. Ona tili (4-sinflar uchun darslik). -T.: “Oʻqituvchi”, 2020. -160 bet.

Lugʻat ustida ishlashning lingvistik asoslari va vazifalari

Soʻz tilning maʼno bildiradigan asosiy birligidir. Soʻz va soʻz birikmasi aniq narsalarni, mavhum tushunchalarni, hissiyotni ifodalaydi. Tilda mavjud boʻlgan barcha soʻz va iboralarning yigʻindisi *lugʻat tarkibi* yoki *leksika* deyiladi. Leksikologiya oʻzbek tilining lugʻat tarkibini oʻrganadigan boʻlimdir. Leksikologiya lugʻat tarkibidagi soʻzlarning nutqda maʼno ifodalash xususiyati, qoʻllanish faolligi, boyib borishi, baʼzi soʻzlarning eskirib, isteʼmoldan chiqib ketishi, maʼno koʻchish hodisasi kabilarni oʻrganadi. Shu sababli leksikologiya lugʻat ustida ishlash metodikasining lingvistik asosi hisoblanadi.

Har qanday nutqiy bayon grammatik jihatdan oʻzaro bogʻlangan, mazmunga mos soʻz va soʻz birikmalarining maʼlum izchillikda joylashtirilishidan tuziladi. Kishining lugʻati qanchalik boy va rivojlangan boʻlsa, uning nutqi ham shunchalik boy boʻladi; oʻz fikrini aniq va ifodali bayon etishiga keng imkoniyat yaratiladi. Shuning uchun lugʻatning boyligi, xilma-xilligi, harakatchanligi metodikada nutqni muvaffaqiyatli oʻstirishning muhim sharti hisoblanadi.

Hozirgi oʻzbek adabiy tili ulkan lugʻat boyligiga ega. Besh jildlik “Oʻzbek tilining izohli lugʻati”da 80000 dan ortiq soʻz va soʻz birikmasi berilgan boʻlib, bular umumiy qoʻllaniladiganlaridir. Bunga oʻzbek tilida nashr etilgan turli terminologik lugʻatlarda, oʻzbek tili sinonimlari, antonimlari, frazeologik lugʻatlarida va turli izohli lugʻatlarda berilgan soʻzlar qoʻshilsa, lugʻat boyligi yana ming-minglab oshadi. Bulardan tashqari, juda koʻp soʻzlar koʻp maʼnoni bildiradi. Masalan, shu izohli lugʻatda bosh soʻzining 40dan ortiq asosiy va frazeologizm bilan bogʻlangan maʼnoda ishlatilishi berilgan.

Har qanday tilning boyligi uning soʻzlarida, oʻzbek tili esa oʻzining xilma-xilligi bilan butun dunyoga mashhur. Buning yordamida har birimiz gaplasha olamiz, oʻz fikrimizni bildirga olamiz, oʻzimizni notiq sifatida ifoda eta olamiz. Biz tanlagan nutqning goʻzalligi toʻgʻridan-toʻgʻri bizdagi soʻz boyligimizga bogʻliq. Qanchalik koʻp soʻzlarni bilsak, ularni shunchalik tez-tez ishlatamiz, nutqimiz qanchalik yorqin

va rang-barang bo'lsa, ma'noni shunchalik to'g'ri yetkazib beramiz. Bundan tashqari, boy so'z boyligi insonning intellektual rivojlanishining dalilidir. Bu biz uchun ishda, maktabda, notiqlikda, oddiy kundalik muloqotda foydali bo'lishi mumkin. Shuning uchun lug'atni rivojlantirish juda muhim va hatto zarurdir.

Lug'at haqida nimalarni bilishingiz kerak?

Til fanida lug'atni belgilash uchun maxsus atama – "leksika"dan foydalanish odatiy holdir. Bu "lug'at" tushunchasining mohiyatini yetkazish uchun eng mos keladi. Shuni tushunish kerakki, leksika shunchaki so'zlar arxivi emas, balki jamiyat foydalanadigan va shaxsga tegishli bo'lgan tilning lug'at birliklarining butun majmuasidir.

Leksikaga quyidagilar kiradi:

Faol lug'at. Bunga biz har kuni ishlatadigan, oilamiz, do'stlarimiz, ishdagi hamkasblarimiz va atrofimizdagi barcha odamlar bilan doimiy muloqotda bo'ladigan so'zlar to'plami kiradi. Bundan tashqari, bu biz boshqa odamlardan eshitadigan va ularning ma'nosi haqida o'ylamasdan, nutqimizga erkin kiritishimiz mumkin bo'lgan so'zlardir. Faol lug'at nafaqat og'zaki nutqda, balki ijtimoiy tarmoqlarda xat, SMS, xabarlar yozishda ham namoyon bo'ladi. Faol leksikaning asosiy xususiyatlari - undan foydalanish erkinligi va ma'lum so'zlarni tanlash, ularning ma'nolarini xotirada izlash uchun hech qanday harakat qilish zarurati yo'qligi.

Passiv lug'at. Bu yerda biz biladigan barcha so'zlar, shu jumladan, bironing nutqida, Internetda va yozma manbalarda bizga duch kelganda ma'nosini osonlikcha tushuna oladigan so'zlar. Biroq, bularning barchasi biz nutqimizda juda kamdan-kam ishlatadigan yoki umuman ishlatmaydigan so'zlardir. Passiv leksika faoldan bir necha baravar katta bo'lishi mumkinligini taxmin qilish oson. Tabiiyki, agar kerak bo'lsa, biz xotiramizdan passiv lug'atdan so'zlarni topishimiz mumkin, ammo oddiy hayotda ular foydalanilmagan "bagaj" bo'lib xizmat qiladi.

Tashqi lug'at. Ushbu ta'rif ko'pincha psixolingvistikada odam bilmagan va ma'lum bilim sohalariga tegishli bo'lgan so'zlarga nisbatan qo'llaniladi. Bironing nutqida yoki matnida bunday so'zlarni uchratsak, ularning ma'nosini tushunmay qolamiz. Tashqi leksikani "ko'r zona" deb atash mumkin, uning ichida arxaizmlar, neologizmlar, professionalizmlar, yuqori darajada ixtisoslashgan tushunchalar, atamalar va boshqalar mavjud.

Har xil lugʻat turlari oʻrtasida aniq chegaralarni belgilash har doim ham mumkin emas, chunki ular doimo u yoki bu tomonga siljishi mumkin. Bundan tashqari, siz shuni tushunishingiz kerakki, masalan, maktabga boradigan bola tom maʼnoda bir necha ming soʻzni gapira oladi va maktab oxiriga kelib uning leksikonida ularning besh mingga yaqini bor. Va, qoida tariqasida, bu miqdor allaqachon kundalik hayot uchun yetarli; bu soʻzlarning deyarli barchasi faol ishlatiladi.

Agar biror kishi oʻqishni va yangi narsalarni oʻrganishni davom ettirsa, uning soʻz boyligi oʻn ming soʻzgacha kengayishi mumkin, ammo ularning katta qismi allaqachon passiv lugʻatga tegishli boʻladi. Lekin haqiqiy olim va ziyolilarning leksikonida baʼzan 50 ming soʻz bor. Albatta, ulardan faqat kichik bir qismi faol qoʻllaniladi. Qolganlari bunday odamlar tomonidan oʻxshash olimlar bilan muloqot qilish yoki muayyan adabiyotlarni oʻqish jarayonida foydalaniladi. Shu bilan birga, koʻpchilik oddiy odamlar uchun ularning passiv lugʻati tashqi lugʻat zonasida boʻladi.

Maktabda lugʻat ustida ishlashning asosiy yoʻnalishlari

Maktabda nutq oʻstirishning muhim vazifalaridan biri lugʻat ustida ishlashni yaxshilash, tartibga solish, uning asosiy yoʻnalishlarini ajratish va asoslash, oʻquvchilarning lugʻatini boyitish jarayonini boshqarish hisoblanadi.

Maktabda lugʻat ustida ishlash metodikasi toʻrt asosiy yoʻnalishni koʻzda tutadi:

1. Oʻquvchilar lugʻatini boyitish, yaʼni yangi soʻzlarni, shuningdek, bolalar lugʻatida boʻlgan ayrim soʻzlarning yangi maʼnolarini oʻzlashtirish. Ona tilining lugʻat boyligini bilib olish uchun oʻquvchi oʻz lugʻatiga har kuni 8-10 ta yangi soʻzni, shu jumladan, ona tili darslarida 4-6 soʻzni qoʻshishi, yaʼni shu soʻzlar maʼnosini oʻzlashtirishi lozim.

2. Oʻquvchilar lugʻatiga aniqlik kiritish. Bu ichiga quyidagilarni oladi:

1) oʻquvchi puxta oʻzlashtirmagan soʻzlarning maʼnosini toʻliq oʻzlashtirish, yaʼni shu soʻzlarni matnga kiritish, maʼnosi yaqin soʻzlarga qiyoslash, zid maʼnolisini tanlash yoʻllari bilan ularning maʼnosiga aniqlik kiritish;

2) soʻzning kinoyali maʼnosini, koʻp maʼnoli soʻzlarni oʻzlashtirish;

3) soʻzlarning maʼnodoshlarini, maʼnodosh soʻzlarning maʼno qirralarini oʻzlashtirish;

4) ayrim frazeologik birliklarning maʼnosini oʻzlashtirish.

3. Lugʻatni faollashtirish, yaʼni oʻquvchilar maʼnosini tushunadigan, ammo oʻz nutq faoliyatida ishlatmaydigan nofaol lugʻatidagi soʻzlarni faol lugʻatiga oʻtkazish. Buning uchun shu soʻzlar ishtirokida soʻz birikmasi va gaplar tuziladi, ular oʻqiganlarni qayta hikoyalash, suhbat, bayon va inshoda ishlatiladi.

4. Adabiy tilda ishlatilmaydigan soʻzlarni oʻquvchilar faol lugʻatidan nofaol lugʻatiga oʻtkazish. Bunday soʻzlarga bolalarning nutq muhiti taʼsirida oʻzlashib qolgan adabiy til meʼyoriga kirmaydigan, ayrim adabiy asar va soʻzlashuv tilida qoʻllanadigan sodda soʻz va iboralar, sheva va ijtimoiy guruhga oid soʻzlar kiradi. Adabiy til meʼyori degan tushunchani oʻzlashtirgach, oʻquvchilar yuqorida izohlangan soʻzlar oʻrniga adabiy tildagi soʻzlardan foydalana boshlaydilar. Adabiy tilga oid malakalari mustahkamlangan sayin shevaga, jargonga oid soʻzlar, soʻzlashuv tilida ishlatiladigan sodda soʻz va iboralar oʻquvchilarning faol lugʻatidan chiqib keta boshlaydi.

Oʻquvchilar lugʻati quyidagi manbalar asosida boyitiladi va takomillashtiriladi:

1. Atrofni oʻrab olgan muhitni: tabiatni, kishilarning hayoti va mehnat faoliyati, bolalarning oʻyini va oʻqish faoliyatini, kattalar bilan munosabatni kuzatish. Tabiat qoʻyniga, turli joylarga, muassasalarga ekskursiya vaqtida bolalar narsa va hodisalarni kuzatish bilan koʻpgina yangi nom va iboralarni oʻrganadilar. Bu ekskursiyalar yuzasidan oʻtkazilgan suhbat vaqtida ularning bilimi chuqurlashtiriladi, ayrim soʻzlar maʼnosiga aniqlik kiritiladi.

2. Badiiy asarlar orqali oʻquvchilar lugʻatini boyitish.

Oʻquvchilar lugʻatini va nutqini boyitishda eng ishonarli manba badiiy asarlar hisoblanadi. Oʻqish darslarida oʻquvchilar Oybek, H.Olimjon, M. Shayxzoda, Gʻ.Gʻulom, H.Hakimzoda, Zulfiya, Uygʻun, A.Qahhor, P.Moʻmin, Q.Muhammadiy, Sh. Saʼdulla, Z.Diyor kabi koʻpgina soʻz ustalarining asarlarini oʻqiydilar. Oʻzbek tilini yuksak badiiy obrazlar yordamida oʻzlashtiradilar. Oʻqish darsida bolalar lugʻati maʼlum mavzularga oid soʻzlar hisobiga ham boyiydi. Ular lugʻatiga axloqiy tushunchalarni ifodalovchi *yoqimtoy, shirinsoʻz,*

mehribon, haqqoniy, botir, mard, jasur, mehnatsevar kabi ko'pgina so'zlar qo'shiladi. Matn ustida ishlash jarayonida ko'p ma'noli so'zlar, ma'nodosh so'zlar, ko'chma ma'noda ishlatiladigan so'zlarni, ba'zi frazeologik birikmalarni bilib oladilar.

3. *Gazeta va jurnal materiallari orqali o'quvchilar lug'at boyligini oshirish.*

Bolalar mustaqil o'qishga o'rganganlaridan keyin ular lug'atiga kitob, gazeta, jurnal materiallari katta ta'sir qiladi. Shuning uchun ham sinfdan tashqari mustaqil o'qish va unga rahbarlik shakllari o'quvchilar lug'atini boyitishning, nutqini o'stirishning eng muhim manbalaridan hisoblanadi.

4. *Ona tili darslaridagi mashqlar orqali o'quvchilar lug'atini boyitish.*

Maxsus mashqlar yordamida grammatika va imloni o'rganish darslari ko'pgina so'z va atamalarni o'zlashtirishga yordam beradi, o'quvchilar predmet, belgi, harakat, sanoq, tartib ifodalaydigan so'zlarni bilib oladilar. Bu darslarda o'quvchilar lug'ati tartibga solinadi, so'z turkumlarini o'rganish jarayonida guruhlanadi, so'z tarkibi, so'z yasalishi, so'zlarning o'zgarishini o'rganish bilan esa lug'atga aniqlik kiritiladi; ular o'rgangan so'zlaridan o'z nutqlarida foydalana boshlaydilar, natijada lug'atlari faollashadi. O'quvchilar lug'ati maxsus lug'aviy-mantiqiy mashqlar yordamida ham boyiydi, tartibga tushadi.

5. *Radio va teleko'rsatuvlar orqali.*

Bulardan tashqari, kinofilm va televizor eshittirishlarining matnlari, o'qituvchi va boshqa maktab hamda maktabdan tashqari muassasalar xodimlarining nutqlari ham o'quvchilar lug'atini boyitish va takomillashtirish manbalari hisoblanadi.

6. *Lug'atlar orqali.*

Lug'atni boyitishda turli lug'atlar juda foydali qo'llanmadir. Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun "Imlo lug'ati" mavjud. O'qituvchi ma'lumot uchun ham, material tanlash uchun ham turli lug'atlardan (o'zbek tilining sinonimlar, antonimlar, frazeologik lug'atlaridan, turli terminologik lug'atlardan) muvaffaqiyatli foydalanadi.

Soʻzlarning maʼnosini tushuntirish oʻquvchilar lugʻatini boyitadi, nutqini oʻstiradi. Boshlangʻich sinflarda oʻqitiladigan fanlarning atamalari ham tushuntirilishi lozim boʻlgan soʻzlar qatoriga kiritiladi. Atamalarning maʼnosini tushuntirish mazkur soʻz anglatgan tushunchani yaxshi fahmlab olishga yordam beradi. Masalan, predmet atamasining maʼnosini tushuntirish bilan oʻquvchilar predmet keng maʼnoda qoʻllanishini, tabiatdagi barcha narsa, hodisa, tushunchalar predmet deyilishini bilib oladilar. Bu ot, sifat, son, feʼl kabi atamalarni tez fahmlab olishda ularga yordam beradi.

Soʻzning maʼnosini tushuntirish juda kam vaqt olishi va darsning asosiy mavzusidan oʻquvchilar diqqatini chalgʻitmasligi kerak. Buning uchun oʻqituvchi har bir darsga tayyorlanish jarayonida maʼnosi tushuntirilishi lozim boʻlgan soʻzlarni, uni tushuntirishning eng qulay usullarini va darsning qaysi oʻrnida tushuntirishni belgilab oladi.

Oʻqish kitoblaridagi matnlarda birinchi marta uchragan, bolalar maʼnosini bilmaydigan ayrim soʻzlar matnni oʻqishdan oldin tushuntiriladi.

Matnni oʻqish jarayonida soʻz maʼnosini tushuntirishga chek qoʻyish kerak. Agar biror soʻzni matnni oʻqish vaqtida tushuntirish zaruriyati tugʻilsa, matn mazmunidan oʻquvchilar diqqatini chalgʻitmagan holda shu soʻz maʼnosi qisqacha tushuntiriladi.

Koʻchma maʼnoda ishlatilgan obrazli soʻzlar va badiiy nutq oborotlari matn oʻqilgandan keyin tushuntiriladi, chunki ularning maʼnosi matn mazmunidan, kontekstdan yaxshi tushuniladi. Ayniqsa, masallar oʻqilganda, undagi allegorik, koʻchma maʼnoda ishlatilgan soʻzlarni asarni oʻqishdan oldin yoki oʻqish jarayonida tushuntirib boʻlmaydi.

Metodikada soʻzlarni tushuntirishning quyidagi usullaridan foydalaniladi:

1. Soʻzni kontekst asosida tushuntirish. Bunda oʻquvchilar tushunmaydigan soʻz ularga tushunarli soʻzlar qoʻllangan gap (yoki matn) yordamida tushuntiriladi.

2. Soʻz maʼnosini lugʻatdan va oʻqish kitoblarida matn ostida berilgan izohdan foydalanib tushuntirish. Bunda oʻquvchilarni

izohdan mustaqil foydalanib, soʻz maʼnosini mustaqil tushunib olishga oʻrgatish muhim ahamiyatga ega.

3. Soʻz maʼnosini shu soʻzning maʼnodoshi yordamida tushuntirish.

Masalan, *sabo - shabada, mudofaa - himoya, sozanda - musiqachi, diyor - vatan, inshoot - bino, samo - osmon* kabi. Soʻzni sinonim tanlash bilan tushuntirganda, shu soʻzning stilistik (uslubiy) ahamiyatini ham koʻrsatish zarur.

4. Tanish boʻlmagan soʻz bilan ifodalangan tushunchani tanish boʻlgan soʻz bilan ifodalangan tushunchaga (uning zid maʼnolisiga) taqqoslash orqali tushuntirish. Masalan, *ishchan* tushunchasini *dangasa* tushunchasiga, *rostgoʻy* soʻzini *yolgʻonchi* soʻziga taqqoslab tushuntirish mumkin.

Koʻchma maʼnoda ishlatilgan soʻz va soʻz birikmalari, tasviriy vositalar, maqollar ham taqqoslash usulidan foydalanib tushuntiriladi.

5. Soʻzni oʻziga yaqin tushuncha bilan, yaʼni boshqacha ifoda etish bilan tushuntirish. Bunda tushuntiriladigan soʻzning izohi qisqa va aniq boʻlishi kerak. Masalan, *oʻzboshimchalik* – oʻz xohishicha ish tutish, ishni oʻzi xohlaganicha bajarish; *mutaxassis* – biror hunar egasi; *shunqor* – uzoq uchadigan koʻzi oʻtkir qush; *mesh* – mol terisidan tikilgan idish; *guldun* – gul solib qoʻyiladigan idish va boshqalar.

Baʼzi soʻzlar ularning vazifasini izohlash orqali tushuntiriladi. Masalan, *kombayn* – bir vaqtning oʻzida donni oʻradigan, yanchadigan, tozalaydigan qishloq xoʻjalik mashinasi; *ekskavator* - bir vaqtning oʻzida yerni qazib tuproqni yuk mashinasiga ortadigan mashina; *aerodrom* - samolyotlar turadigan, uchib ketadigan yoki kelib qoʻnadigan joy va h.k.

6. Soʻzni predmetning asosiy belgisini izohlash orqali tushuntirish. Masalan, *yantoq* – suvsiz joyda oʻsadigan ninasimon tikanli oʻsimlik; *akula* – okeanlarda yashaydigan juda katta yirtqich baliq va boshqalar.

7. Axloqiy, mavhum tushunchalarni ifoda etuvchi soʻzlarning maʼnosini misollar yordamida tushuntirish. Buning uchun oʻquvchilar oʻrgangan badiiy asardan axloqiy fazilatga ega boʻlgan asar qahramonining qilgan ishlari tahlil qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, soʻz maʼnosini tushuntirish ustida ishlash oʻquvchilar lugʻatini boyitadi, nutqini ravonlashtiradi.

Ma'nodosh so'zlar (sinonimlar) talaffuzi, yozilishi har xil bo'lgan bir umumiy tushuncha(ma'no) ifodalaydigan so'zlardir. Sinonimlar bir-biridan qo'shimcha ma'no qirradi, emotsional bo'yog'i, qo'llanilishi jihatidan o'zaro farqlanadi. *Katta, ulug', buyuk, zo'r, azim, ulkan, bahaybat, haybatli, yirik, gigant* sinonimik qatorini tashkil qilgan so'zlardan *katta* so'zi keng tushunchani anglatib, aniq tushunchaga nisbatan ham, mavhum tushunchaga nisbatan ham ishlatilaveradi. *Ulug', buyuk, zo'r, azim, ulkan* so'zlari hajmi ancha katta bo'lgan narsalarga, *bahaybat, haybatli* so'zlari esa o'lchovi juda katta bo'lgan narsalarga nisbatan ishlatiladi. *Yirik* kam ishlatiladi. *Gigant* kitobiy uslubga xos bo'lib, asosan joy, qurilishga nisbatan qo'llanadi.

Sinonimlar tilni leksik tomondan boyitadi, shuning uchun bunday so'zlar bilan ishlash juda muhim. Kishi lug'atida sinonimlar qancha ko'p bo'lsa, uning til ifodaliligi shuncha ortadi.

O'zbek tili - sinonimlarga boy til. "O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati"da *katta* so'zining 11 ta, *marta* so'zining 13 ta sinonimi berilgan.

Boshlang'ich sinflarda sinonim haqida nazariy ma'lumot berilmaydi, ammo sinonimlar haqidagi tushuncha amaliy mashq yordamida shakllantiriladi. Sinonimlar bilan ishlash elementar tarzda 1-sinfдан boshlanadi: o'quvchilar berilgan so'zning ma'nodoshini topishga, boshqacha qilib qanday aytish mumkinligini tushuntirishga, 2-3-sinflarda esa berilgan so'zning 2-3 ma'nodoshini topib aytishga o'rgatiladi.

Boshlang'ich sinflarda ma'nodosh so'zlarga oid quyidagicha mashqlar ishlatiladi:

1. Berilgan ma'nodosh so'zlarni guruhlash. Bunda bir so'z turkumiga oid ikki sinonimik qatordagi so'zlar ichiga bir-ikkita boshqa so'z kiritib beriladi. O'quvchilar sinonimlarni ikki guruhga ajratib aytadilar. Buning uchun so'zlar quyidagi kabi berilishi mumkin: *vatan, maqsad, diyor, niyat, mamlakat, murod, yurt*.

4-sinfda o'quvchilar "Sifatlarning ma'no munosabati" mavzusini o'rganganlarida berilgan sifatlarning ma'nodoshlarini topib, guruhlab yozishga doir topshiriqlarni bajarishadi. Masalan, 191-mashq shartida berilgan sifatlarni ma'nolariga ko'ra guruhlab yozish, ularning ma'nolarini izohlash kerakligi aytilgan.

1. *Betashvish, noiloj, g'ussasiz, qahrli, g'amsiz, g'azabli, ilojsiz, g'azabnok, chorasiz, tashvishsiz.*

2. *Sovuq, egri, boy, yumshoq, aqli, lapashang, to'g'ri, issiq, kambag'al, qattiq, ahmoq, chaqqon.*

O'quvchilar mashq topshirig'iga ko'ra yuqoridagi so'zlarni qatnashtirib, kichik hikoya tuzishlari kerak.

4-sinf darsligidagi 192-mashqda ham o'quvchilar sifatlarning ma'nodoshlarini topib, namunadagidek yozishlari kerak.

Namuna: *ko'rkam, chiroyli, ...*

Ko'rkam, sezgir, katta, chaqqon, chiroyli, epchil, ziyrak, ulkan, shod, jasur, xursand, qahramon.

2. Berilgan so'zga ma'nodosh tanlash. O'qituvchi o'zni o'tganda osmon, sifatni o'tganda mazali, fe'lni o'tganda *ko'nikmoq* so'zlarini aytadi. O'quvchilar bu so'zlarga ma'nodosh so'zlarni tanlaydilar: *osmon - ko'k, samo, falak; mazali - lazzatli, laziz, totli; ko'nikmoq - o'rganmoq, odatlanmoq, odat qilmoq.*

4-sinf ona tili darsligidagi 213-mashq xuddi shunday mazmunda. Berilgan so'zlarni o'qib, ularga ma'nodosh so'zlarni tanlab yozishlari kerak.

Ishchan, hosildor, odobsiz, sersuv, beg'ubor, foydali.

Tanlash uchun so'zlar: *serhosil, suvli, beodob, harakatchan, g'uborsiz, foydasiz.*

3. Tushirib qoldirilgan ma'nodosh so'zlarni o'z o'rniga qo'yib, matnni ko'chirish. Bunda yozilishi kerak bo'lgan ma'nodosh so'zlar ro'yxati tekshirish uchun beriladi. O'quvchilar ma'nodosh so'zlarni o'rniga qo'yib, ularning qo'llanilishidagi farqni tushuntiradilar.

4. Ma'nodosh so'zlardan mosini qo'yib gaplarni ko'chirish. Buning uchun sinonim so'zlar qatori qavs ichida beriladi, o'quvchi gapning mazmuniga mosini tanlab gapni ko'chiradi: *Daryo suvini (bahor, ko'klam) toshirar, odam qadrini (mehnat, ish) oshirar. Oltin (o't, olov, alanga)da, odam (ish, mehnat)da bilinadi. Birlashgan (yov, dushman)ni qaytarar.*

3-sinf darsligidagi 273-mashq berilgan mashq turiga mos keladi.

273-mashq. Otlarga xos belgini bildirgan sifatlarni tanlab, gaplarni o'qing va yozing. Sifatlarning tagiga to'liqlik chiziqli chizing.

1. *(Zo'r, qudrati) kran (vazmin, og'ir) yuklarni bemalol ko'taradi.*
2. *(Yoqimli, mayin) shamol (ko'k, yashil) yaproqlarni silkitdi.* 3. *(Tor, kichik) uyga sig'magan odam (keng, katta) hovliga ham sig'maydi.*

5. Sinonim soʻzlar qatoridan foydalanib didaktik material tuzish va u bilan mashq ishlash. Buning uchun toʻrtta sinonimik qatordagi soʻzlar tanlanadi va 16 katakka aralash joylashtiriladi. Oʻqituvchi shu katakchalardagi bir soʻzni aytadi. Masalan, *chiroyli*. Oʻquvchilar shu soʻzga yaqin maʼnoli soʻz (sinonim)ni katakchalardan topib aytadilar: *goʻzal, dilbar, sohibjamol, husndor*. Maʼnodosh soʻzlar qatori bilan soʻz birikmasi tuzadilar: *chiroyli shahar, goʻzal manzara, sohibjamol malika* va h.k.

Zid maʼnoli soʻzlar ustida ishlash

Qarama-qarshi, zid maʼno bildiradigan soʻzlar zid maʼnoli soʻzlar (antonimlar) deyiladi. Antonimlar belgi bildiradigan soʻzlarda koʻp uchraydi. Antonimik munosabat soʻz bilan frazeologik birlik (ibora) orasida ham boʻladi (*yalqov - yuragida oʻti bor* kabi).

Boshlangʻich sinf oʻquvchilari antonimlar bilan amaliy tanishtiriladi. Antonimlar ustida ishlash matndan antonimni topishdan boshlanadi, keyin maxsus mashqlar ishlatiladi:

1. Berilgan soʻzlarga zid maʼnoli soʻzlarni tanlash. Otni oʻtganda: *azob - ... , doʻstlik - ... , oq - ... , yoshlik - ...*, sifatni oʻtganda: *dangasa - ... , anqov - ... , rostgoʻy - ... , dono - ... , kasal - ...*, feʼlni oʻtganda: *kasallandi - ... , yondi - ... , boshladi - ...* kabi beriladi. Oʻquvchilar berilgan otga *rohat, dushmanlik, qora, qarilik*; sifatga *mehnatkash, hushyor, yolgʻonchi, nodon, sogʻ*; feʼlga *sogʻaydi, oʻchdi, tugatdi* antonimlarini tanlab, jufti bilan yozadilar.

3-sinfda oʻquvchilar sifat soʻz turkumini oʻrganishganda zid maʼnoli soʻzlar ustida ishlashadi. Masalan, 284-mashq shartiga koʻra sifatlarga mos zid maʼnoli soʻzlarni toppish va yozish kerakligi aytilgan.

shirin - ... , arzon - ... , toza - ... , oq - ... , uzun - ... , baland - ...

Oʻquvchilar berilgan sifatlarning zid maʼnolilarni topib yozishadi. Shuningdek, mashq topshirigʻiga koʻra berilgan soʻzlarni qatnashtirib, 2 ta gap tuzadilar, bosh boʻlaklarining tagiga chizadilar. Bundan tashqari 277-mashq topshirigʻi ham yuqorida aytilganidek.

2. Zid maʼnoli soʻzlarni qatnashtirib gap tuzish. Bunda oʻqituvchi zid maʼnolisini tanlab gap tuzish uchun soʻz beradi, oʻquvchilar berilgan soʻzga qarama-qarshi maʼnoli soʻzni tanlaydilar va ularni qatnashtirib gaplar tuzadilar.

3-sinf darsligidagi 284-mashq xuddi shu mazmunda.

3. Berilgan gapga qarama-qarshi ma'noli so'zni topib qo'yish. O'qituvchi "To'g'ri odam ... so'zdan or qilur. Yosh kelsa ishga, ... kelsa oshga. Yaxshi gap - moy, ... gap - loy. Gapni oz so'zla, ishni ... ko'zla" kabi gaplar beradi, o'quvchilar gap mazmuniga mos antonim topib, gapni o'qiydilar (yoki yozadilar).

O'quvchilar lug'atinn ma'nodosh va zid ma'noli so'zlar bilan boyitish o'z fikrini aniq, ravon va ifodali bayon etishga yordam beradi.

Ko'p ma'noli va shakldosh so'zlar ustida ishlash

O'quvchilarga ko'p ma'noli so'zlar uchrab turadi, ammo ular ko'p ma'noli so'z ekanini tushunib yetmaydilar.

O'qituvchi badiiy asar ustida ishlash jarayonida o'quvchilarni ko'chma ma'nodagi so'zlar bilan tanishtirish orqali ayrim so'zlar ko'p ma'noda ishlatilishini tushuntirib boradi. Shu bilan birga, maxsus mashqlar ham ishlatiladi:

1. So'zlarning so'z birikmasidagi ma'nosini qiyoslash: *soat yurdi, poezd yurdi, ukam yurdi; tosh yo'l, tosh yurak; kumush qoshiq, kumush osmon, kumush qish.*

4-sinf ona tili darsligidagi 193-mashq so'zlarning so'z birikmasidagi ma'nosini qiyoslashga oid.

193-mashq. *Birikmadagi sifatlarning ma'nosini taqqoslang.*

Qalin kitob – qalin o'rtoq, chiroyli gul – chiroyli tutq, og'ir tosh – og'ir bola, yaqin yo'l – yaqin dugona, o'tkir pichoq – o'tkir til.

Ushbu mashq topshirig'i quyidagicha: *ko'chiring. O'z ma'nosida qo'llangan sifatlarning tagiga chizing. Ko'chma ma'noda qo'llangan sifatlardan qatmnashtirib ikkita gap tuzing.*

2. Gaplarni o'qib, ajratib ko'rsatilgan so'zlarning ma'nosini aytish: *Bu yil yoz issiq bo'ldi. Sen o'rtog'ingga xat yoz.*

Boshlang'ich sinflarda ko'p ma'noli va shakldosh (omonim) so'zlar yuzasidan nazariy ma'lumot berilmaydi, bunday tushunchalarni shakllantirishga tayyorgarlik ko'riladi, xolos.

O'quvchilar nutqini boyitishda maqollar katta ahamiyat kasb etadi. Maqollar o'qish uchun ham, suhbat uchun ham, hikoya tuzish uchun ham, grammatik tahlil va yozuv uchun ham juda qulay materialdir. Ular ixcham, sermazmun va ta'sirchan bo'ladi; maqollar o'quvchilarning badiiy didini o'stiradi, nutqqa e'tibor bilan qarashga, to'g'ri, mantiqiy fikrlashga o'rgatadi, estetik tarbiyasida muhim o'rin tutadi. O'qish kitoblarida mavzuga bog'liq holda, o'zbek tili darsliklarida esa mashq

matnlari ichida xilma-xil mavzularda juda ko‘p maqollar beriladi. O‘quvchilar maqollarni o‘qib, o‘qilgan asarning axloqiy muammosi bilan, hayotiy sharoit bilan bog‘laydilar, ularning majoziy mazmunini, ayrim so‘z va iboralarniig ma‘nosini tushuntiradilar. Natijada o‘rni bilan maqollardan foydalana boshlaydilar.

4-sinf ona tili darslarida o‘quvchilar “So‘z va uning ma‘no turlari” degan mavzuni o‘rganish jarayonida ma‘nodosh, zid ma‘noli, shakldosh so‘zlar ustida ko‘plab topshiriqlarni bajarishadi. Quyida darslikdagi ma‘nodosh so‘zlar ustida ishlashga oid topshiriqlar keltirilgan.

52-mashq. Matnni o‘qing. Undan nimalarni bilib oldingiz? Yozuvchi sizda qanday taassurot qoldirdi?

Dadamning marvarid tut haqidagi hikoyasi yodimga o‘rnashib qolgan. Bog‘ devorimizning orqasida shoxlari tarvaqaylab ketgan marvarid tut daraxti bor edi. Dadam shu tut bilan bobomni davolagan ekan. Bir yili **ko‘klamda bobom qattiq** og‘rib, uch oy to‘shakda yotib qolibdi. Uning **eti** suyagiga yopishib, **tamom madori** ketibdi. Dadam bir kuni bir kosa **marvarid** tut terib bobomga bermoqchi bo‘libdi. Lekin **odamlar:** “Berma! Battar **o‘g‘rib qoladi!**” – deyishibdi. Bobom esa zo‘rg‘a boshini ko‘tarib: “Mayli, Normatjon, olib kelaver! Armonda qolmay, shu tutdan **tatib** ketay!” – deb tutni kapalab-kapalab yebdi. Shundan keyin da- dam tut terib keladigan bo‘libdi. Bobom esa tut yeb **quvvatga** kira boshlabdi. (*Turob Maqsuddan*)

Ajratib ko‘rsatilgan so‘zlarni otam, buva, bahor, kasal bo‘lib, butunlay, kuchi, balxi tut, kishilar, yeb, kuchga so‘zlari bilan almashtirib o‘qing.

Gaplar mazmunida qanday o‘zgarish bo‘ldi?

Bu so‘zlar ma‘nosiga ko‘ra qanday so‘zlar deyiladi?

Tut, bor, uch, oy, ter so‘zlarini ikki xil ma‘noda qo‘llab, gaplar tuzib yozing. Ularning shakl va ma‘nosiga ko‘ra farqini ayting.

53-mashq. *Tilak, istak, tabriklamoq, qutlamoq, minnatdor bo‘lmoq, xursand bo‘lmoq, tavallud kuni, tug‘ilgan kuni, yaxshi, yoqimli, bayram kuni, shodiyona kun* ma‘nodosh so‘zlaridan qatnashtirib, “Tabriknoma” matnini yarating.

54-mashq. O‘qing. Ma‘nodosh so‘zlarni topib, juftlab yozing.

Bahs, sovg‘a, tanqis, yashirin, g‘alaba, hadya, munozara, tortiq, kamchil, tortishuv, armug‘on, tahchil, xufiya, zafar, tuhfa, maxfiy.

Shu soʻzlardan qatnashtirib 2 ta gap yozing.

55-mashq. Oʻqing. Matn mazmunini soʻzlab bering. Matnni oʻqib, qanday xulosaga keldingiz?

Quyosh – oʻzidan nur, **yorugʻlik** va issiqlik taratadigan jism. Agar oftob yorugʻlik va issiqlik taratmasa, **odamlar** qorongʻida adashib, muzlab qolishi mumkin.

Kitob ham shunday. U odamning ichiga, yuragiga yorugʻlik beradi va uni **maʼnoli**, chiroyli gaplari bilan isitadi. Kitob oʻqimagan odam xuddi **qorongʻida** qolib ketganday boʻladi. Nima qilishini yaxshi bilmaydi. **Koʻp** kitob oʻqigan odamning **yuzidan** yorugʻlik taralib turadi. Tili **shirin**, gaplari maʼnoli boʻladi. (*Miraziz Aʼzam*)

Ajratilgan soʻzlarga maʼnodosh va zid maʼnoli soʻzlar toping va ularni guruhlab yozing.

56-mashq. Hikmatli gaplarni oʻqing. Undan qanday xulosaga kelganingizni soʻzlab bering.

1. Otalar soʻzidir biz uchun meros, otalar soʻzining **nafi** beqiyos.
2. Ilmni **buyuk** bil, uquvni ulugʻ, Shu ikkov ulugʻlar **kishini** toʻliq. 3. Bilim boylik axir, zavoldan **yiroq**, Uni ola bilmas qaroqchi biroq. 4. Bilim – qaytarish va takrorlash mevasidir. (*Abu Rayhon Beruniy*)

Koʻchiring. Ajratilgan soʻzlarga maʼnodosh va zid maʼnoli soʻzlar toping va ularni guruhlab yozing.

57-mashq. Maqollarni oʻqing va yozing. Zid maʼnoli soʻzlarni topib, tagiga chizing.

1. Toʻgʻri odam egri soʻzdan or qilar. 2. Yaxshi gap ham, yomon gap ham bir ogʻizdan chiqadi. 3. Erta ekkan xirmon qilur, kech ekkan armon qilur. 4. Koʻz qoʻrqoq, qoʻl botir.

58-mashq. Oʻqing. Ajratib koʻrsatilgan soʻzlarni maʼnodoshi bilan almashtirib, matn mazmunini qayta hikoyalang.

Vatan soʻzini qanchalik **chuqur** tushunsang, shuncha **ulugʻ** odam boʻlasan. Vatanni **nechogʻliq sevsang**, oʻshancha **qudratli** va yengilmas boʻlasan. Atrofingni oʻrab turgan daraxtlar, **goʻzal** gullar, erka qushlar, **zilol** suvlar **Vatanning** bir qismidir. Yurtingning **bepoyon** bugʻdoyzorlari, osmonlarga borib tutashguvchi qir-adirlari bor.

Sen shu Vatanning egasisan. Aql-u idroking bilan uni shon-shuhratga toʻldirasan. Bu yoʻlda seni ulugʻ ajdodlaring ruhi qoʻllasin. (*Zulfiya Moʻminova*)

Matndan foydalanib, “Mening buyuk Vatanim” mavzusida kichik hikoya yozing. Hikoyangizda ma’nodosh soʻzlardan foydalaning.

59-mashq. Oʻqing. Ajratib koʻrsatilgan soʻzlarning maʼnosini tushuntiring.

1. Bogʻimizga **olma** koʻchatini ekdik. 2. Birovning narsasini soʻramasdan **olma**. 3. Bir yil **tut** ekkan kishi yuz yil gavhar teradi. (Maqol) 4. Ukangni qoʻlidan **tut**.

Ajratilgan soʻzlar nimasi bilan oʻxshash?

60-mashq. Yaxshi, yomon, katta, kichik, ilmi, ilmsiz soʻzlari ishtirok etgan maqollar topib yozing.

Mantiqiy mashqlar

Mantiqiy mashqlar bolalarning narsa va atrof-muhit haqidagi bilimlarini tartibga soladi va ularga toʻgʻri fikrlash usullarini oʻrgatadi. Oʻquvchi maktabga kelganda, keng lugʻat boyligiga ega boʻlsa ham, odatda, tafakkurning taqqoslash, qarshi qoʻyish, umumlashtirish, guruhlash usullaridan foydalanishni bilmaydi (ayniqsa, bilish faoliyatining obyekti aniq predmet emas, uni ifodalovchi soʻzlar boʻlsa). Mantiqiy mashqlarning vazifasi u yoki bu narsa va hodisalar bilan tanishish asosida bolalarni predmet va hodisalardan muhimini, umumiysini ajratishga, soʻz bilan aniq ifodalashga oʻrgatish, bolalarga mantiqiy usullar tizimini oʻrgatish bilan bilimni material tomondan boyitish va uni aqliy tomondan oʻstirish hisoblanadi.

Mantiqiy mashqlar bolalarning soʻz boyligi va tilining umumiy oʻsishida katta ahamiyatga ega boʻlib, lugʻat ishi va tilga oid boshqa ishlar bilan bogʻlab olib boriladi. Mantiqiy mashqlar juda xilma-xil:

1. Narsalarning mavzuga tegishli guruhini tuzish: ust kiyimlar (*koʻylak, kostyum, ...* .) va oyoq kiyimlar (*botinka, tufli, ..*); uy hayvonlari va yovvoyi hayvonlar kabi. Bunda bolalar “*Bu nima?*” soʻrogʻiga javob berishga oʻrgatiladi: *Bu nima? - Avtobus. Avtobus nima? - Mashina.*

2. Bir turdagi narsalarni sanab koʻrsatish va umumlashtiruvchi bir soʻz bilan nomlash. Masalan, *stol, stul, shkaflarni* bir soʻz bilan qanday nomlash mumkin? (*Mebel*)

3. Berilgan narsalardan bir guruhga kirmaydiganlarini ajratish. Masalan, *qalam, ruchka, chizgʻich, oʻchirgʻich, stul* koʻrsatiladi,

o'quvchilar o'quv qurollarini ajratadilar, *stul* o'quv quroliga kirmasligini, uy jihozi ekanini aytadilar.

Bunday mashq o'yin tariqasida o'tkazilishi ham mumkin: ma'lum so'zlar berilib, ortiqchasini topish va nima uchun ortiqcha ekanini tushuntirish talab etiladi: *qaldirg'och, chumchuq, mushuk, musicha*.

4. Predmet nomlari va belgi bildirgan so'zlarni guruhlarga ajratish. Bunda so'zlar *choynak, tesha, bolta, piyola, arra, tarelka* kabi aralash beriladi. O'quvchilar guruhlab, *idishlar nomi: choynak, piyola, ... ; ish qurollari nomi: tesha, bolta, ...* kabi yozadilar. Narsa belgisini bildirgan so'zlar ham aralash beriladi, bolalar to'rt guruhga (rang, maza, shakl, xususiyat) ajratadilar.

5. Qarama-qarshi qo'yish bilan umumlashtirish: *qaldirg'och, chumchuq, bulbul* – qushlar, *tovuq, xo'roz, kurkalar-chi?* (*Parrandalar.*)

Mantiqiy mashqlar sarmazmun bo'lishi, o'quvchilarning tajribasi bilan bog'lanishi, ularni to'g'ri fikrlashga o'rgatishi, bilimlariga aniqlik kiritishi va tartibga solishga xizmat qilishi lozim. Bunday mashqlardan o'rni bilan boshqa darslarda ham, o'qish va grammatika darslarida ham foydalaniladi.

Bunday mashqlar savod o'rgatish, ona tili, o'qish darslarida qo'llaniladi. Mavzu bilan bog'liq holda takomillashtirib, mukammallashtirib boriladi. Nazariy ma'lumotlarga asoslanib: matnda berilgan otlarning belgilarini ifodalaydigan sifatlarni tanlab qo'yish, gapda sifat bilan bog'langan otni (so'z birikmasini) aniqlab yozish; otga mos sifatlarni tanlab predmetni tasvirlash, berilgan sifatlarni yoki so'z birikmasi bilan gap tuzish kabi mashqlardan foydalaniladi. Mashq materialini tanlashda *-roq* qo'shimchasi bilan qo'llangan yaxshiroq, aqlliroq kabi, shuningdek, *tip-tiniq, sap-sariq* kabi sifatlarni ko'proq bo'lishiga e'tibor beriladi. O'quvchilarning mustaqilligi oshgan sayin mashq topshiriqlari ham asta-sekin murakkablashtirib boriladi. Shunday qilib, sifatni o'zlashtirishda uni ot bilan o'zaro bog'liq holda o'rganishga asoslanadi.

Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish darslarida o'quvchilarning lug'atini boyitish grammatik mavzularni o'rganish, mashq matnlarini kuzatish va tahlil qilish, maxsus lug'aviy-grammatik mashqlar orqali bajariladi.

Ona tili o'qitishning bosh maqsadi ham tilning jamiyatda tutgan o'rni, vazifasi bilan belgilanadi. Til aloqa vositasi – so'zlovchi fikr-

mulohazalarini til orqali bayon qiladi, tinglovchi esa til vositalari orqali ro'yobga chiqqan fikrni anglatadi.

Lug'at ishida so'zning ma'nosi talaffuzi va imlosi e'tiborda tutiladi. Shular ustida ishlashdan asosiy maqsad ehtiyoj sezilgan paytda o'quvchilarning nutqda foydalanishlariga erishish, o'zgalar nutqini anglashlarini ta'minlashdir. Buning uchun o'qituvchi ona tili darslarida qo'llangan har bir so'zning, ta'limiy jarayonlarda: ekskursiya, o'zaro suhbat, turli tadbirlarda, ishlatilgan so'zlarning ma'nosiga e'tibor bilan qarashi, ularning qaysilari maxsus ishlashni taqozo etishini belgilab olish kerak.

Tilning lug'at boyligini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi uchun ona tili darslarida so'zlarning quyidagi ma'nolari bilan tanishtiriladi.

1. O'quvchilarni notanish so'z va iboralar bilan tanishtirish.

O'quvchilar darslikdagi so'z va iboralarga birinchi marta duch kelayotgan bo'lishi mumkin. Bu so'z yangi paydo bo'lgan so'z bo'lmasa ham o'quvchi uning ma'nosini bilmaydi, demak, o'quvchi uchun yangi so'z hisoblanadi. Masalan, 1-sinf "Ona tili" darsligida habib (do'st) zarparda (oyna o'rniga shaffof qog'oz yopishtirilgan deraza parda), (mag'rur (kekkaygan, mag'rur - kamtar), kamol (har tomonlama yetuk, to'kis, kamol topmoq - xazon bo'lmoq), xaroba (qarovsiz qolgan vayrona), qardosh (do'st, birodar, qarindosh-urug'), safdosh (harbiy xizmatda birga, tashkilotda birga), xavza (daryo va ko'llarga qo'yiladigan, uni tashkil etadigan irmoqlar yoki majmui rasm ko'rsatiladi), sarkarda (qo'mondon, lashkarboshi), zeb (bezak, ko'rk, husn), ziynat (go'zallik uchun xizmat qiluvchi buyum), qasr (hashamatli saroy, ko'shk) kabi so'zlarga duch keladilar. Bunday so'zlarning ma'nosini ma'nodoshlarini keltirib kengaytirish yo'li bilan qarshi ma'noli so'zlar bilan izoh berish, gap tuzish orqali ma'nosini yechish, rasmlar orqali tushuncha hosil qilish mumkin. Bunday ishlash o'quvchilarda so'z ma'nolariga nisbatan sezgirlikni yuzaga keltiradi.

2. O'quvchilarni so'zning yangi ma'nolari bilan tanishtirish.

O'quvchilar ko'p ma'noli so'zlarning bir ma'nosini tushunsa, boshqa ma'nosini bildirmasliklari mumkin. Bolalar so'zlarning hamma ma'nolarini birdaniga o'zlashtirib ololmaydilar. Ularning ma'nosini o'zlashtirish bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. 1-2-sinfda ko'p ma'noli so'zning bir-ikki ma'nosi bilan tanishsa, 3-4-sinflarda yana boshqa ma'nolarini bilib oladi. Tilning barcha sathlarini: fonetika,

leksika, soʻz tarkibi, morfologiya, sintaksis (boshlangʻich sinfda bu boʻlimlar “Tovushlar va harflar”, “Soʻz”, “Gap”, “Bogʻlanishli nutq” deb nomlanadi)ni oʻrganish jarayonida tasviriy ifodalar, iboralar, maʼnodosh, shakldosh, qarama-qarshi maʼnoli soʻzlarning maʼnolari turli ish turlari asosida tushuntirib boriladi. 1-sinf ona tili darsligida fikri buzuq - koʻchma maʼnoli ibora berilgan, uni soat buzuq birikmasi bilan taqqoslang. Qaysi birikma oʻz maʼnoda qoʻllanayapti? (soat buzuq) Qaysi birikma boshqa maʼnoda qoʻllanayapti? (fikri buzuq). Fikri buzuq birikmasi qanday maʼnoni ifodalayapti? Bolalar oʻylab, niyati yomon kishilarni fikri buzuq deyishadi deb izoh beriladilar. Koʻrinadiki, taqqoslash usuli soʻz maʼnolarini izohlashda samarali usul sanaladi. Quloch otib, tanbeh yedi, koʻzi oʻynar, qalbi olov, til topishdi, rohatini totdi iboralarining maʼnosi ustida ham shu tarzda ishlanadi.

3. Oʻquvchilar tilida kam qoʻllaniladigan soʻzlar maʼnosi ustida ishlash. Adabiy tilga oid baʼzi soʻzlar oʻquvchilar nutqida kam qoʻllaniladi. Bu soʻzning maʼnosini oʻquvchi yetarli darajada tushunmaydi. Uning oʻrnida oddiy soʻzlarni qoʻllaydi. Oʻqituvchi ularni kitobiy soʻzlar bilan almashtirish uchun nutqida qoʻllashga majbur etadigan vaziyat yaratishi, ehtiyojni yuzaga keltirish zarur. Masalan, jim - tinch, osuda - osoyishta, yurakdan - dildan, soat strelkasi - soat millari, garmdori - qalampir, minut - daqiqa kabi.

Soʻzlarning qoʻllanishini faollashtirish uchun yozma ishlar oʻtkazilayotganda ham oʻquvchilar eʼtiborini ayrim soʻzlarni boshqasi bilan almashtirishlari taʼkidlandi. Masalan, 1-sinfda rasmlar asosida ogʻzaki hikoya tuzayotgan oʻquvchilarning nutq elementlari biri-biridan farqli boʻlishi – biri ikkinchisining soʻzini qaytarmasligi talab qilinadi. Masalan, shirinsuxan soʻzi oʻrnida shirinsoʻz, nasim - tonggi yel (shamol), tanbeh berdi - dashnom berdi, zilol suv - tiniq suv, kichik moʻjaz, tik - adl, nafis - nozik, ishbilarmon - ishning koʻzini biladigan kabi...

Yozma bayon yozishga tayyorlanish jarayonida ham (2-sinf) soʻzlarni boshqasi bilan almashtirishga, kitobiy soʻzlar tanlashga eʼtibor berish lozim.

Darsliklarda bola hissiyotiga taʼsir qiluvchi koʻchma maʼnodagi badiiy ifodalar koʻp qoʻllangan, ular ustida maqsadga muvofiq ishlash oʻquvchi nutqini jozibador qiladi, ularning nutqiy adabiy tilga yaqinlashtiradi.

4. Yangi paydo boʻlgan soʻz maʼnolari ustida ishlash. Bunday

soʻzlar 1-2-sinf ona tili va oʻqish savodxonligi darsliklarida bir muncha koʻp qoʻllanilgan. Xususan, 2-sinf ona tili va oʻqish savodxonligi dasligida *Nobel, Shvetsiya, dollar, fond, diplom, geolog, mikrob, bakteriya, vitamin, mikraskop, biotin, robot, kompyuter* va shu kabi boshqa yangi soʻzlar maʼnosi bilan tanishadilar.

5. Grammatik atamalar maʼnosi bilan tanishtirish. Grammatik atamalarning avvalo toʻgʻri talaffuzi, imlosi oʻrgatiladi. Shundan soʻng misollar asosida uning mazmuni ochiladi. Qoidani oʻqitish va mashqlar bajarish orqali atama maʼnosini toʻlaqonli anglashlariga erishiladi.

Lugʻat ustida ishlashda metodik usullardan foydalanish

Lugʻat ustida ishlashda quyidagi metodik usullardan foydalaniladi:

1. Soʻz maʼnolarini taqqoslash va ularni sharhlash. Bu usul koʻchma maʼnoli soʻz va iboralar, paronim soʻzlar, shakli bir xil soʻzlar maʼnosi, imlosi, talaffuzini izohlashda qoʻllaniladi. Urush - urush: ikki kishining janjallashib qolishi – urish; ikki xalq, ikki davlat orasidagi jang - urush. Bu soʻzlarning talaffuzi ham ikki xil.

2. Soʻzlarning kuzatish usuli orqali soʻzlarning imlosini, maʼnosini va talaffuzini oʻrgatish. Bu usul oʻzakdosh soʻzlarni oʻrganish jarayonida, koʻm-koʻk, oppoq, qip-qizil sifatlarining (qizil, oq, koʻk) maʼno nozikliklari, imlosi, talaffuzini oʻrgatishda qoʻllaniladi. Masalan: gul: guldon, gulchi, gulzor, gulli, gulsiz, gulla soʻzlarning tarkibini kuzatadilar. Bu soʻzlar maʼnosidagi farqni izohlaydilar va tilning yangi soʻzlar hisobiga boyib borishini anglay boshlaydilar. Shunday oʻrinda oʻqituvchi soʻzlarni oʻz soʻziga aylantirishi orqali aniq fikr yuritishga oʻrganish oʻquvchining burchi ekanini aytishi lozim.

Kuzatish usuli shakllari oʻzgarayotgan soʻzlarning imlosini oʻrganishda ham qoʻllaniladi: ogʻiz+im - ogʻzim, singil+im - singlim, u+ga - unga.

3. Soʻzlarni belgilariga koʻra guruhlash usuli. Guruhlash aqliy faoliyat usuli boʻlib, u ona tili mashgʻulotlarida oʻquvchilarning soʻz boyligini oshirishda muhimdir. Bu usul soʻzlarning anglatayotgan maʼnosi, turkumi, yasalishi, imlosi, uyasi kabilarga ajratish imkonini beradi. Guruhlash kuzatish va taqqoslash usuli bilan bogʻliq. Soʻzlarni guruhlash uchun avvalo ular kuzatiladi, soʻng taqqoslanadi. Bu jarayonda ularning oʻxshash va farqli tomonlari ajratiladi: Masalan,

qavm-qarindoshlik bo'yicha guruhlash:

1. Ota urug'i: ota, amaki, amma, dada, oppoqdada, buvi, buva.

2. Ona urug'i: ona, xola, tog'a, oyi, buvi, buva.

Sifatlarda a) xususiyat bildiruvchi sifat: sho'x, og'ir, bosiq, aqlli, aqlsiz, hayoli, hissiz, andishali, dangasa, tanbal, ishchan, mehnatsevar va h. b.) ta'm bildiruvchi sifat: shirin, achchiq, nordon, taxir, sho'r, mazali, bemaza, chuchmal va h.k.

Guruhlash musobaqa tarzida uyushtirilishi mumkin.

Ma'lum bir guruhdagi so'zlar ro'yxatini tuzish ishini alfavit asosida yozdirish ham mumkin. Guruhlashda quyidagi topshirqlardan foydalanish mumkin.

1. Bolalar o'yinlari nomining lug'atini tuzing.

2. O'zingiz bilgan shoir nomlari ro'yxatini tuzing.

3. Ertak nomlari ro'yxatini tuzing.

4. Joy nomlari ro'yxatini tuzing.

5. Ohangdosh so'zlar ro'yxatini tuzing.

6. Ma'nodosh so'zlar ro'yxatini tuzing.

Bular o'rganilayotgan mavzularga, mashq matnlariga bog'liq holda tashkil etiladi.

So'zlarning izohli lug'atini sinf va maktab matnlariga bog'liq holda tashkil etiladi.

So'zlarning izohli lug'atini sinf va maktab miqyosida tuzib, osib, umumiste'molga kiritish mumkin.

Lug'atni rivojlantirish uchun oddiy va tezkor texnikalar

Biz bilamizki, nutq va so'z boyligini rivojlantirish, birinchi navbatda, fikrlarni ifodalash va ma'noni yetkazish uchun zarurdir. Agar bolaga doimiy ravishda mashq qildirilsa bu mahorat rivojlanadi va agar unga e'tibor berilmasa, u zaiflashadi. Shundan kelib chiqqan holda, lug'atni rivojlantirish uchun bola odamlar bilan imkon qadar ko'proq muloqot qilishi, ular ishlatadigan yangi so'zlarga e'tibor berishi, ularning ma'nosini yodlab olishi va uni nutqda qo'llashi kerak bo'ladi.

Bunda bir qancha foydali usullarni keltirish mumkin.

Audiokitoblarni tinglash. Ushbu vosita juda samarali va boladan deyarli hech qanday kuch talab qilmaydi. Bundan tashqari, bu juda qulay. O'quvchilarni audiokitoblarni eshitishga qiziqtirish boshlang'ich sinf o'qish darslarida amalga oshiriladi. Bunda o'qituvchi

o'rganilayotgan asarning audio variantini eshittirsa, o'quvchida qiziqish ortadi. Audiokitobni eshitish juda qulay ekanligiga o'zlari ishonch hosil qilishadi. Mustaqil eshitilgan audiokitoblar yuzasidan qisqa muddatli suhbat tashkillashirilsa, lug'atni boyitish samaradorligi yanada ortadi.

Yodlash. Boshlang'ich sinf o'qish darslarida berilgan she'r, maqol, topishmoq, tez aytishlarni yod oldirish, o'quvchilar so'z boyligini boyitish imkoniyatini oshiradi, bunda o'quvchining passiv lug'atidagi ko'plab so'zlar faol so'zlarga aylana boradi. Ma'lumki, biror narsani eslab qolishning eng yaxshi usuli - bu takrorlash, shuning uchun darsdan tashqari bo'sh vaqtlarda ularning yod olgan she'rlarini, mustaqil o'qigan asarlarining mazmunini takrorlatib turish lug'at boyligini takomillashitirishda juda foydali bo'ladi.

Yangi so'zlarni o'rganish. O'quvchining so'z boyligini faqat bitta tildagi so'zlar bilan cheklab bo'lmaydi. Ingliz, rus va boshqa har qanday tilni o'rganish so'z boyligini bir vaqtning o'zida bir nechta yo'nalishlarda kengaytirishga yordam beradi. Bunda o'qish darslarini ingliz, rus tillari bilan integratsiya qilish nazarda tutiladi. Asar mazmunida keltirilgan ayrim so'zlarning rus, ingliz tillaridagi muqobillarini ham o'rgatib borish foydadan holi bo'lmaydi.

Kundalik yuritish. Kundalik yuritishga odatlantirish biroz murakkablik tug'diradi. O'quvchilarni kundalik yuritishga o'ragtishni eng sodda ishdan boshlash kerak. Buning oddiy usuli o'qish darslarida o'rganilgan yangi asar haqida o'z fikrini, unga yoqqan va yoqmagan jihatlarini yoki asar haqidagi taassurotini qisqa qilib yozib qo'yishga odatlantirishdir. Kundalik yozish jarayonida o'quvchilar o'z fikrlarini tizimlashtirishga, yangi so'zlardan foydalanishga harakat qilishadi. Natijada ularning lug'at boyligi ortib, takomillashib boradi.

O'qish. Veb-saytlar, kitoblar, gazeta va jurnallar nafaqat ma'lumot manbai, balki so'z boyligini to'ldirish vositasi sifatida ham xizmat qiladi.

SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Maktabda lug'at ustida ishlashning asosiy yo'nalishlarini ayting.
2. So'z ma'nosini tushuntirishning qanday usullari bor?
3. O'quvchilarning lug'at boyligini oshirishning qanday tezkor texnikalari bor?

5. Boshlang'ich sinflar ona tili dasligidagi ma'nodosh so'zlar ustida ishlashga oid qanday mashqlar bor?
6. Boshlang'ich sinflar ona tili dasligidagi zid ma'noli so'zlar ustida ishlashga oid qanday mashqlar bor?
7. O'quvchilar notanish so'z va iboralar bilan qanday tanishtiriladi?

TEST TOPSHIRIQLARI

1. Maktabda lug'at ustida ishlash metodikasining asosiy yo'nalishlari nechta?
 - A. 5 ta
 - B. 2 ta
 - D. 3 ta
 - E. 4 ta
2. Tilda mavjud bo'lgan barcha so'z va iboralarning yig'indisi qaysi qatorda ko'rsatilgan?
 - A. Lug'at tarkibi yoki leksika deyiladi
 - B. Olinma so'zlar deyiladi
 - D. Iboralar deyiladi
 - E. To'g'ri javob berilmagan
3. Til fanida lug'atni belgilash uchun qanday maxsus atamadan foydalaniladi?
 - A. Leksikon
 - B. Leksika
 - D. Atama
 - E. So'z
4. Leksikaga nima kiradi?
 - A. Faol lug'at
 - B. Passiv lug'at
 - D. Tashqi lug'at
 - E. Barcha javob to'g'ri
5. Ko'chma ma'noda ishlatilgan obrazli so'zlar qachon tushuntiriladi?
 - A. Matnni o'qishdan oldin tushuntiriladi

B. Matn mazmunidan o‘quvchilar diqqatini chalg‘itmagan holda shu so‘z ma‘nosi qisqacha tushuntiriladi

D. Matn o‘qilgandan keyin tushuntiriladi

E. Matnni o‘qish jarayonida tushuntiriladi

6. Metodikada so‘zlarni tushuntirishning qanday usullaridan foydalaniladi?

A. So‘zni kontekst asosida tushuntirish, so‘z ma‘nosini lug‘atdan va o‘qish kitoblarida matn ostida berilgan izohdan foydalanib tushuntirish

B. So‘z ma‘nosini shu so‘zning ma‘nodoshi yordamida tushuntirish, so‘zni predmetning asosiy belgisini izohlash orqali tushuntirish

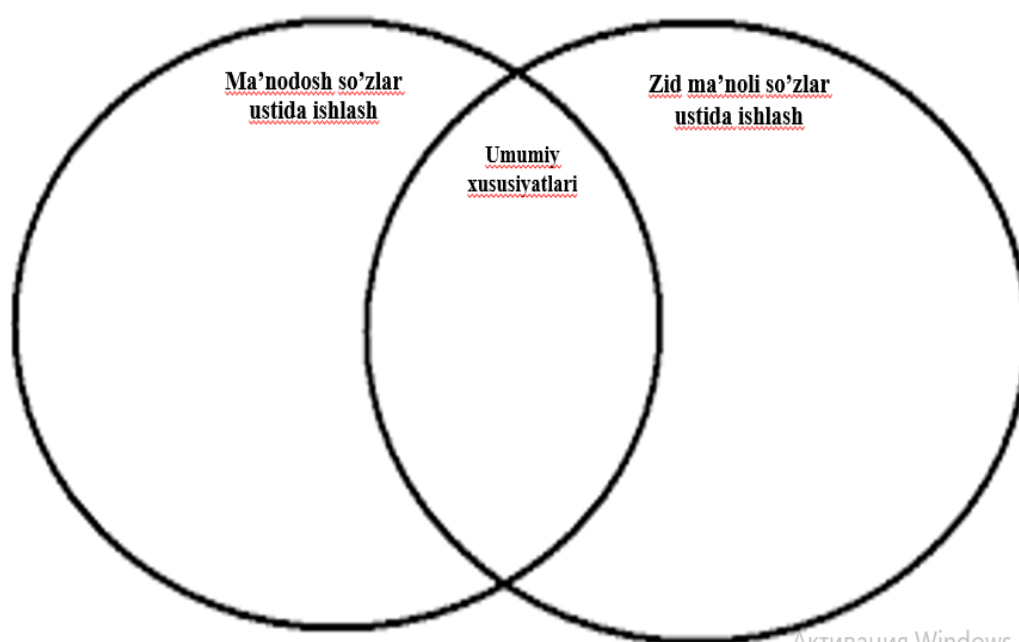
D. Tanish bo‘lmagan so‘z bilan ifodalangan tushunchani tanish bo‘lgan so‘z bilan ifodalangan tushunchaga (uning zid ma‘nolisiga) taqqoslash orqali tushuntirish, so‘zni o‘ziga yaqin tushuncha bilan, ya‘ni boshqacha ifoda etish bilan tushuntirish

E. Yuqoridagi barcha usullar orqali

TOPSHIRIQ

Yuqorida berilgan ma‘lumotlardan foydalanib nutq o‘stirishda ish turlari haqida “Venn – diagrammasi”ni to‘ldiring.

“VENN diagrammasi”ni to‘ldiring

MAVZU: BOG‘LANISHLI NUTQ VA UNI O‘STIRISH VAZIFALARI

REJA:

1. Bog‘lanishli nutq haqida umumiy tushuncha.
2. Bog‘lanishli nutqdan mashq turlari.
3. Bog‘lanishli nutqqa oid aniq ko‘nikmalar.

Tayanch tushunchalar: *nutq, nutq o‘stirish, bog‘lanishli nutq, alifbe darsligi, savod o‘rgatish davri, rasmlar, qayta hikoyalash, og‘zaki hikoya, mashq turlari, ko‘nikma,*

ADABIYOTLAR

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. -T.: “Noshir”, 2009. - 163 b.
2. G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H., Masharipova U., Sattorova X. Husnixat va uni o‘qitish metodikasi. -T.: TDPU, 2013. - 70 b.
3. Karima Qosimova va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2009.
4. Nurmatova M. Ifodali o‘qish to‘garagi. “Til va adabiyot ta’limi”, 1992-yil. 1-son.
3. Jalilova M., Ne‘matova G. Takrorlash mashg‘ulotlarini “Topqirlar bellashuvi” tarzida o‘tkazish. “Til va adabiyot ta’limi”, 1994-yil 2-3-qo‘shma sonlari.
4. Tolibova J.O. Pedagogik texnologiyalar – do‘stona muhit yaratish omili. -T., 2005.
5. Bakiyeva H, Ahmedova N., Azizova N., Nosirova D., Teshaboyeva B., Ismoilova U., Egamberdiyeva B. Savodga o‘rgatish darslari.-T.: “Extremumpress”, 2014. -119 b.
6. Safarova R., Inoyatova M. Alifbe. –T.: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. -80 bet.
7. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. Ona tili va o‘qish savodxonligi (1-sinf uchun darslik). –T.: “Yangiyo‘l poligraf servis”, 2021. -104 bet.
8. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. Ona tili va o‘qish savodxonligi (2-sinf uchun darslik). –T.: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. -120 bet.
9. Fuzailov S., Xudoyberganova M., Yo‘ldosheva Sh. Ona tili (3-sinflar uchun darslik). -T.: “O‘qituvchi”, 2019. -152 bet.

10. Ikromova R., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Shodmonqulov D. Ona tili (4-sinflar uchun darslik). -T.: “O‘qituvchi”, 2020. -160 bet.

Bog‘lanishli nutq va uni maktabda egallash

Fikrni bayon etish ehtiyojini amalga oshirishga qaratilgan, tugallangan mavzuni ifodalaydigan logik va grammatik qoidalar asosida tuzilgan, mustaqil, tugallangan va o‘zaro bog‘langan ma’noli qismlarga bo‘linadigan nutq bog‘lanishli nutq deyiladi.

Bog‘lanishli nutq birligi deb hikoya, maqola, roman, monografiya, doklad, hisobot kabilarni, maktab sharoitida esa o‘qituvchi bergan savolga o‘quvchilarning keng, mukammal og‘zaki javobini, yozma bayon va inshoni hisoblash mumkin.

Bog‘langan nutq bir-biriga bog‘langan va mavzu jihatdan birlashtirilgan, tugallangan fikrlarni o‘z ichiga olgan yagona semantik va tizimli butunlikdir. Fanda “bog‘lanishli nutq” atamasi bir necha ma’nolarda qo‘llaniladi:

1) jarayon, so‘zlovchining faoliyati; 2) mahsulot, ushbu faoliyat natijasi, matn, bayon; 3) nutqni rivojlantirish bo‘yicha ishlarning bo‘lim nomi. Ma‘nodoshlari sifatida “so‘z”, “matn” so‘zlari ishlatiladi.

Bog‘lanishli nutqning asosiy vazifasi kommunikativdir. Bu ikki asosiy shaklda amalga oshiriladi – muloqot (dialog) va monolog.

Ushbu shakllarning har biri o‘ziga xos xususiyatlarga ega.

Lingvistik va psixologik adabiyotlarda dialogik va monologik nutq ularning o‘rganuvchilari nuqtayi nazaridan ko‘rib chiqilgan. Ular kommunikativ yo‘nalishi, lingvistik va psixologik tabiati bilan ajralib turadi.

Dialogik nutq tilning kommunikativ funksiyasining yorqin ko‘rinishidir. Olimlar muloqotni til muloqotining asosiy tabiiy va nutq muloqotining klassik shakli deb atashadi. Suhbatning asosiy xususiyati suhbatdoshning nutqini tinglash va boshqasini keyingi nutq bilan almashtirishdir. Suhbat chog‘ida suhbatdoshlar har doim nima haqida gaplashayotganini bilishadi. Og‘zaki nutq muayyan vaziyatda davom etadi va imo-ishoralar, yuz ifodalari, intonatsiya bilan birga ifodalanadi. Undagi nutq tugallanmagan, qisqartirilgan, ba‘zan qisman bo‘lishi mumkin.

Monologik nutq - so‘zlovchining o‘ziga qaratilgan, boshqa shaxsning tinglash va javob berishini e‘tiborda tutmaydigan nutq

shakli. Monologik nutq uchun, odatda, tuzilish va mazmun jihatdan o‘zaro bog‘liq, o‘ziga xos kompozitsion qurilishga va mantiqiy tugallikka ega bo‘lgan matnning ma’lum bo‘lagi xos bo‘ladi. Monologik nutq og‘zaki (nutq bayon qilish) yoki yozma (publitsistika, memuarlar, kundaliklar) shaklida ifodalanishi mumkin. Monologik nutqning og‘zaki shaklida ohang (intonatsiya) muhim o‘rin egallaydi, yozma monologik nutqda esa ohang matnning sintaktik konstruksiyasiga, mantiqiy urg‘u tushuvchi so‘zlarning joylashish o‘rniga bog‘liq.

Monologik nutq - tinglovchilarning tezda javob qaytarishi, fikr bildirishi uchun mo‘ljallanmagan, nisbatan uzoq vaqt davom etadigan izchil, mantiqiy tugallangan bayon. U juda murakkab tuzilishga ega, tinglovchilarga noma’lum bo‘lgan kishining fikrini ifodalaydi. Shuning uchun bu bayon axborotning to‘liq ifodasini o‘z ichiga oladi. Monolog ichki tayyorgarlikni talab qiladi, bunda mazmunni ifodalash uchun so‘zlar aniq tanlanadi, fikr asosiy narsaga qaratiladi.

Monologning xususiyatlari quyidagicha:

- adabiy til;
- bayonotning batafsilligi, to‘liqligi, mantiqiy to‘liqligi;
- sintaktik qurilish;
- monologik nutq bitta so‘zlovchi tomonidan ta’minlanishi.

Nutqning bu ikki shakli motivlar bilan farq qiladi. Monologik nutq ichki motivlar bilan rag‘batlantiriladi va uning mazmuni hamda til vositalari so‘zlovchi tomonidan tanlanadi. Dialogik nutq nafaqat ichki, balki tashqi sabablar bilan ham rag‘batlantiriladi (suhbat sodir bo‘ladigan vaziyat, suhbatdoshning kim ekanligi).

Muhim farqlarga qaramasdan, muloqot va monolog bir-biri bilan bog‘liq. Aloqa jarayonida monologik nutq tabiiy ravishda dialogga aylanadi va monolog dialogik xususiyatlarga ega bo‘lishi mumkin.

Dialogik va monologik nutqning o‘zaro aloqasi, ayniqsa, bolalarni ona tiliga o‘rgatish usulida hisobga olinishi kerak. Shubhasiz, dialogik nutq qobiliyatlari monologik nutqni rivojlantirishning asosi hisoblanadi.

Erta bolalik davrida dialogik nutqning shakllanishi monologik shakllanishdan oldin keladi va kelajakda bu ikki turdagi nutqni rivojlantirish ishlari parallel ravishda amalga oshiriladi.

Bog‘langan nutqning har ikkala shaklini rivojlantirish bolaning nutqini rivojlantirish jarayonida yetakchi rol o‘ynaydi va maktabgacha

ta'limda nutqni rivojlantirish bo'yicha umumiy tizimda markaziy o'rinni egallaydi. Nutqning turli jihatlarini rivojlantirish bog'lanishli nutqni rivojlantirish uchun zarur shartdir va, ayni paytda, bog'lanishli nutqni rivojlantirish bolaning alohida so'zlar va sintaktik birlikdan mustaqil foydalanishiga yordam beradi. Bog'lanishli nutq bolaning ona tilini, uning tovush tizimini, lug'at tarkibini, grammatik tizimini o'zlashtirishdagi barcha yutuqlarini o'z ichiga oladi.

Bog'lanishli nutqni shakllantirish

Milliy o'quv dasturiga binoan maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarning bog'lanishli nutqini shakllantirishga alohida ahamiyat beriladi. Katta guruhlarda bolalar bilan og'zaki nutqning ikki shakli – so'zlashuv va hikoya qilib berish nutqini o'stirishni davom ettiriladi. Bolalarda bog'lanishli nutqni shakllantirishni amalga oshirish ularni suhbatlarda faol ishtirok etishga undash, mavzu bo'yicha berilgan savollarga tushunib, aniq va to'liq javob berish, o'rtoqlarining berayotgan javoblarini e'tibor bilan tinglash malakasini takomillashtirish kabilar orqali bajariladi.

Badiiy asarni, xususan, ertaklarni qayta hikoya qilishga o'rgatayotganda bolalar diqqatini: ertakning boshlanishi, takrorlanishi, xulosa qismiga, voqealarning izchil bayoniga, hikoyalarni so'zlab berilayotganda ikki qahramonning o'zaro nutqiga qaratiladi. Bunda bolalar asar voqealarini so'zlab berayotganida ovoz ohangining xilma-xil (so'roq, his-hayajon, hayratlanish, iltimos) turini qo'llay bilish, turli janrdagi badiiy asarlarni hikoya qila olishga o'rgatish kerak bo'ladi.

Bolalarga o'yinchoqlar va buyum, fasllar haqida hikoya tuzishni o'rgatayotganda o'yinchoqlarni ta'riflab berishga, ularning o'ziga xos xususiyatlarini ko'rsatuvchi belgilarini (rangi, shakli, vazifasi) aniq so'zlar orqali ifodalashga, rasimga qarab mustaqil tasviriyl hikoya tuzishga o'rgatish juda muhim ahamiyatga ega. Bolalarga yil fasllari haqida hikoya tuzishni o'rgatayotganda har bir faslning o'ziga xos tarovati, bolalarning o'yinlari haqida voqealarni izchil bayon qilishlariga, hikoya tugal ma'noga ega bo'lishiga e'tibor qaratish lozim bo'ladi.

Maktab o'quvchilarining til ta'limi va nutq taraqqiyoti zamonaviy boshlang'ich maktabda asosiy muammolardan biridir. Tilni o'rganish

til, hissiy-axloqiy va intellektual rivojlanish kabi dolzarb muammolarni hal qilishga qaratilgan.

Bog‘lanishli nutq - mantiqiy jihatdan bog‘liq bo‘lgan bir qator jumalardan tashkil topgan batafsil, to‘liq, yaxlit va grammatik tarzda yaratilgan, semantik va hissiy so‘zdir.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining kommunikativ tarbiyasi alohida ahamiyatga ega, chunki nutqni rivojlantirishda muvaffaqiyat boshqa maktab fanlarini o‘zlashtirishning samaradorligini belgilaydi, ijtimoiy hayotda faol va mazmunli ishtirok etish uchun shart-sharoitlarni yaratadi.

Og‘zaki nutq to‘g‘ridan-to‘g‘ri muloqot sharoitida amalga oshiriladi, shuning uchun u tezroq va kamroq bo‘ladi. Nutq jarayonida ma’no – ifoda va imo-ishoralarni ifodalashning lingvistik vositalari qo‘llaniladi. Og‘zaki xabarda qo‘shimcha ma’lumot beruvchi ushbu vositalar yozma nutqda mavjud emas. Birinchi sinfda bola og‘zaki nutqni yetarlicha egallaydi, so‘zlarni erkin aytadi va muloqot jarayonida so‘zlarni jumlagi joylashtirish haqida o‘ylamaydi. Monologik nutqning yozma shakli eng qiyin.

Bugungi kunda ta’limning mazmuni o‘quvchilarning izchil og‘zaki va yozma nutqini rivojlantirish muammosiga e’tiborni kuchaytirish bilan tavsiflanadi. O‘quvchilarning nutqi cheklangan so‘zlar hamda izchil so‘zlashuv va muloqotning qiyinchiliklari bilan ajralib turadi. Shuning uchun maktab o‘quvchilari ta’limning dastlabki kunlaridan boshlab barcha fanlardan qiyinchiliklarga duch kelishadi.

1-sinfda savod o‘rgatish davrining ilk kunlarida o‘qish va yozishga o‘rgatishdan oldin turli xil ta’limiy og‘zaki mashqlar o‘tkaziladi: berilgan rasmlar asosida suhbat o‘tkazish, o‘quvchilar diqqatini rasmlarga jalb etgan holdan ular orasidagi o‘xshashlik va bog‘liqligini aniqlash, o‘qituvchining bergan savollariga og‘zaki javob berish, suhbat o‘tkazish, hayotiy tajribalari asosida ko‘rganlarini bayon qildirish va boshqalar. Ushbu mashqlarni bajarish o‘qituvchi rahbarligi ostida amalga oshiriladi va o‘quvchilar fikrlarni muayyan tartibda ketma-ket ifoda etishni o‘rganadilar.

Savod o'rgatish jarayoni o'quvchilarda bog'lanishli nutqni shakllantirishning eng muhim davri hisoblanadi. Bu davrda eng muhim o'quv predmeti sifatida "Alifbe" darsligidan foydalaniladi. Shuning uchun ham "Alifbe" darsligiga bir qator nazariy-amaliy talablar qo'yilgan.

Darsliklarni, jumladan, savod o'rgatishning asosi hisoblangan alifbe darslarini takomillashtirish davr talabidir. Takomillashtirish darsning metodik jihatdan qurilshiga, mazmuniga birdek aloqador bo'lib, bunda, avvalo, didaktikaning umumiy hamda savod o'rgatishning xususiy mezonlariga asoslaniladi:

- g'oyaviyligi;
- bayonning ilmiyligi, tushunarliyligi;
- ko'rsatmaliligi;
- ongliligi;
- o'quv materiallarining hayot bilan bevosita aloqadorligi.

O'quvchining yoshi, tafakkur yuritish darajasi, o'ziga xos ruhiy xususiyatlarining hisobga olinishi kabi didaktik talablarga savod o'rgatishda e'tibor qaratilishi zarur.

Shuningdek, savod o'rgatishda qator xususiy jihatlar ham mavjud, bular:

- o'quv materiallari bolalarda ongli, to'g'ri va ravon o'qish, shuningdek, harf, so'z, kichik gap va bog'lanishli matnlarni to'g'ri o'qish malakalarini hosil qilishga yordam beradi. O'qish uchun berilgan matnlar, rasmlar mavzu jihatidan bolalarning saviyasiga mos bo'lishi kerak;

- o'quv materiallarida bolalarning tafakkuri va nutqini o'stirish uchun ta'lim-tarbiyaviy matnlar hamda rasmlardan foydalaniladi. Rasmlar bolalarda savollarga javob berish ko'nikmasini, talaffuz qilish qobiliyatini o'stirishi, o'quvchilarni nutq unsurlari bilan tanishtirishga, obrazli tafakkurini o'stirishga, mustaqil ravishda so'z tanlashiga, gap va hikoya tuzishiga xizmat qilishi kerak;

- darslarning hajmi savod o'rgatishga ajratilgan vaqtga mos bo'lishi zarur;

- alifbe darsligining harfi, terilishi, qog'ozi, matn va rasmlarning to'liq tushunarli bo'lishiga, shuningdek, hoshiyaga, so'zlar orasidagi masofaga, harfning hajmiga, qog'ozga, rasmlarning bo'yog'iga va yozuvning namunasiga qo'yilgan gigiyenik talablarga mos bo'lishi

zarur; tashqi ko‘rinishi chiroyli, bezagi ravshan, bolaga yoqadigan bo‘lishi lozim;

- darslarda ko‘rgazmalilik bola bevosita idrok etadigan aniq obrazlar asosida bo‘ladi. Ko‘rgazmalilik mezonini asoslab bergan buyuk olim Y.A.Komenskiy uqtirganidek, agar biron-bir narsani bir necha sezgi a‘zolari orqali idrok ettirish mumkin bo‘lsa, u narsani idrok qilish uchun bir necha sezgi a‘zolarini ishga solish kerak (ya‘ni, eshitib bo‘ladigan narsalarni eshittirish bilan; hidlarni - hidlatish; ta‘mni - tatib ko‘rish, ushlab ko‘rish mumkin bo‘lgan narsalarni ushlatib ko‘rsatish vositasi bilan idrok qildirish lozim). Shuningdek, o‘quvchilar ongini faollashtirishda rebus-o‘yinlar, topishmoqlar, turli jumboqlar katta ahamiyatga molik bo‘lib, ular savodga o‘rgatish jarayonining qiziqarli va sermazmun bo‘lishiga imkon yaratadi.

O‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini rivojlantirishda rasmning o‘rni juda katta. Rasm bolaning his-tuyg‘ulariga ta’sir qiladi. Rasmlar maktab o‘quvchisiga tanish bo‘lgan hodisalarni chuqurroq tushunishga yordam beradi. Uning hayotiy bilimini oshiradi.

Boshlang‘ich sinf darslarida ta’limiy rasmlardan keng foydalaniladi. Rasmlar o‘quvchilar va o‘qituvchi uchun ham, darsda foydalanish uchun ham qulaydir. Lekin har doim ham yetarli darajada ifodali va ta’sirli emas. Shu sababli bog‘lanishli nutqni rivojlantirish uchun badiiy syujetli rasmlardan foydalanish kerak. Badiiy suratlar o‘quvchilarni kuzatuvchanlikka o‘rgatadi, ularning tasavvurini rivojlantiradi, san’atni tushunishga yordam beradi.

Boshlang‘ich sinflarda bolalar birinchi navbatda rasmning mavzusini (u tasvirlangan) aniqlab, masalalar bo‘yicha rasmni tasvirlashadi; ikkinchidan, uning tarkibi, oldingi fon, obyektlarning joylashuvini tahlil qilishadi. Uchinchidan, qahramon (agar mavjud bo‘lsa)ning harakatlari aniqlashtiriladi.

Sinfdan sinfga qadar rasmning tavsifiga bo‘lgan talablar murakkablashadi, tahlil elementlari kiritiladi, bolalarning kuzatuv rivojlanadi. Kuzatish bog‘lanishli nutqni rivojlantirish uchun juda muhimdir. Maktablarda tabiatni kuzatish tizimi, alohida fanlar va jarayonlar tashkil qilinadi. Og‘zaki hikoyalar va yozma kompozitsiyalar kuzatuv natijalarini umumlashtiradi, tartibga soladi.

Nutqni rivojlantirishda o‘quvchilar va o‘qituvchilarning mashaqqatli ishi talab qilinadi. Nutqni rivojlantirish bo‘yicha muntazam ish muvaffaqiyatga olib keladi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining bog'lanishli nutqini rivojlantirish orqali ularning bir qancha o'ziga xos qobiliyatlari namoyon bo'ladi. Masalan, matn ustida ishlash bilan bog'liq bo'lgan qobiliyatlar: birinchi navbatda, mavzuni tushunish, anglash, ajratish, chegaralarni topish qobiliyati; ikkinchidan, materiallarni to'plash, muhim bo'lgan narsalarni tanlash va ikkinchi darajali narsalarni olib tashlash qobiliyati; uchinchidan, materialni to'g'ri tartibda joylashtirish, reja bo'yicha hikoya yoki insho yaratish qobiliyati; to'rtinchidan, adabiy me'yorlar va so'z vazifalariga muvofiq til vositalaridan foydalanish.

Nutq muloqotining cheklanganligi, bog'lanishli nutqning shakllanmaganligi bolaning shaxsiyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, unda salbiy fazilatlarni (jahldorlik, tajovuzkorlik, ishonchsizlik, kamsitish hissi) hosil qiladi, bu esa bolaning aqliy ko'rsatkichlari, shuningdek, bolaning ijtimoiy faoliyatiga ta'sir qiladi.

Yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, o'quvchilarning nutqini rivojlantirish uzoq va murakkab jarayon bo'lib, o'qituvchining muntazam va maqsadli ish olib borishini talab qiladi. Nutqni rivojlantirishning asosiy vazifasi o'quvchilarni og'zaki va yozma ravishda o'zi va boshqalarning fikrlarini mazmunli, grammatik va uslubiy jihatdan to'g'ri ifoda etish qobiliyatini shakllantirishdir.

O'quvchilarning bog'lanishli nutqini rivojlantirishga tayyorgarlik ishlari o'qishning daslabgi bosqichidanoq boshlanadi va o'quv yili davomida o'tkaziladi. Bog'lanishli nutqni rivojlantirish bo'yicha ishlar turli usullar va vositalarni talab qiladi. Ona tili va o'qish savodxonligining barcha darslarida doimiy mazmunli, mantiqiy, aniq va to'g'ri nutqni o'rgatish kerak.

Og'zaki nutqda mashq qilishning murakkab turi og'zaki hikoyalardir. Bunday ish o'quvchilarga hikoyaning mazmuni ketma-ket, mantiqiy, to'g'ri jummalarni tuzish kerakligini tushunishga yordam beradi, yozma bayon va inshoga tayyorlaydi.

Og'zaki hikoyalar dastlab birgalikda tuziladi va keying jarayonlarda o'quvchilar o'zlari tuzadigan hikoyalari uchun namuna bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, o'qituvchi tomonidan berilgan yoki birgalikda tuzilgan rejaga muvofiq birgalikda tuziladi. Darsdan oldin o'qituvchi tayyor rejani doskaga yozadi. Agar reja birgalikda tuzilgan bo'lsa, unda daftarga yoziladi. Og'zaki hikoyalar mavzusi o'qish dasturi bilan belgilanadi, lekin ular shaxsiy taassurotlar va

kuzatishlarga asoslangan bo‘ladi. Ish bunday reja asosida amalga oshirilishi mumkin:

- mavzu nomi va ish maqsadini aniqlash;
- o‘qituvchi tomonidan berilgan hikoyaning rejasini baland ovoz bilan o‘qish yoki rejani jamoaviy tuzish;
- rejaga muvofiq hikoya rejasini jamoaviy tuzish;
- hikoyaning har bir o‘quvchi tomonidan ko‘rib chiqilishi;
- reja bo‘yicha hikoya tuzish.

Rasm asosida hikoya tuzilganda quyidagi reja asosida ish olib borish maqsadga muvofiq:

1. Sinf o‘quvchilari bilan ishning maqsadini belgilash.
2. Rasmlarni ko‘rib chiqish va mazmunini tushuntirish.
3. Rasm asosida reja tuzish.
4. Rejaga muvofiq og‘zaki hikoyalar.

Bog‘lanishli nutqning shakllanmaganligi o‘quvchilar uchun ijtimoiy fanlarni yaxshi o‘zlashtirishda jiddiy to‘siqdir.

O‘quvchilarning fikrini aniq ifodalash qobiliyatini shakllantirish bo‘yicha ishlar savollarga, harakatlarga, rasmlarga, o‘rganilgan asarning ketma-ketligiga asoslangan holda eshitilgan narsalarni qayta hikoya qilish bilan boshlanishi kerak. Keyinchalik, bolalarni hikoyadagi qismlarni aniqlashga o‘rgatish, uning rejasini tuzish va reja asosida qayta hikoya qilishga o‘rgatish kerak. Bolalarda tasavvurni, ijodiy fikrlashni rivojlantirishda topshiriqni hikoyaning alohida qismlari (boshlanishi, o‘rta va oxiri) bo‘yicha berish muhim ahamiyatga ega.

O‘quvchilar eshitganlarini aytib berishga o‘rgatilgandan keyin, ularga tanlab qayta hikoyalash o‘rgatiladi. Ushbu turdagi ish butun matndan eng muhim narsani umumlashtirish va tanlash qobiliyatini talab qiladi.

O‘z fikrini to‘liq va aniq ifodalash uchun bolaning yetarli so‘z zaxirasi bo‘lishi kerak, shuning uchun og‘zaki nutq ustida ishlash lug‘atni kengaytirish va takomillashtirish bilan boshlanadi. Bunday holda, so‘z faqat tilning leksik birligi sifatida emas, balki jumlaning grammatik va sintaktik birligi sifatida ham ko‘rib chiqiladi.

Boshlang'ich sinflar metodikasida bog'lanishli nutqdan mashq turlariga quyidagilarni kiritish mumkin:

- 1) berilgan savolga keng, mukammal javob;
 - 2) o'qilgan asarni tahlil qilish, grammatik materialni o'rganish; o'quvchilar lug'atini faollashtirish bilan bog'liq holda har xil matnli mashqlar;
 - 3) muntazam o'tkazilgan kuzatishlarni yozish, ob-havo kundaligini yuritish;
 - 4) o'qilgan matnni turli variantda og'zaki hikoyalash;
 - 5) berilgan mavzu, rasm, kuzatishga oid boshlab berilgan yoki oxiri berilgan hikoya, reja yoki syujet asosida o'quvchilarning og'zaki hikoyasi;
 - 6) badiiy matnni hikoya qilish, yod olish, o'quvchilar saviyasiga mos matnlarni yoddan yozish;
 - 7) ertakni tayyorlanmasdan aytish, kichik she'r, hikoya tuzish;
 - 8) namunasi berilgan badiiy, ilmiy-ommabop matn asosida bayon yozish;
 - 9) o'qituvchi bergan matnni og'zaki va yozma qayta tuzish (tanlab qayta hikoya qilish va bayon, ijodiy qayta hikoyalash va bayon, hikoyasini sahnalashtirish kabilar);
 - 10) har xil turdagi yozma insho.
- Bu mashqlarning hammasi nazariyasiz, amaliy tarzda beriladi.

Bog'lanishli nutqqa oid asosiy ko'nikmalar

Boshlang'ich sinf o'quvchilari mustaqil mashq sifatida bog'lanishli nutqni o'stirishdan quyidagi ko'nikmalarni bilib oladilar:

Mavzuni tushunish, chegarasini aniqlash va uni nisbatan to'liq yoritish ko'nikmasi. Inshoni asosiy fikrga bo'ysundirish ko'nikmasi.

Hikoya, insho uchun mavzuga taalluqli, uni yoritishga zarur bo'lgan materialni yig'ish.

Materialni sistemaga solish, uni tegishli izchillikda joylashtirish, matn rejasini tuzish va shu reja asosida yozish ko'nikmasi.

Fikrni adabiy til qoidalariga rioya qilgan holda to'g'ri ifodalay olish ko'nikmasi.

Matnni og'zaki yoki yozma tuzish, inshoni yozish, ya'ni barcha tayyorgarlik ishlarini yakunlash ko'nikmasi.

Yozilgan matnni takomillashtirish ko‘nikmasi. Bu ko‘nikma o‘z ijodiga tanqidiy munosabatda bo‘lish asosida tarbiyalanadi. Shuning uchun o‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini o‘stirishga oid mashq turlarining bir yillik rejasini tuzib olish tavsiya etiladi. Rejada o‘quvchilar yoshiga mos bayon va inshoning barcha turlari hisobga olinishi zarur.

Bayon va insho janrlari. Matnli mashqlar, metodik traditsiyaga ko‘ra, tasvirlash, hikoya qilish va muhokamaga bo‘linadi. Boshlang‘ich sinflarda bular, asosan, tasvir yoki muhokama elementlari bo‘lgan hikoya tarzida uchraydi. Har uchala janr uchun foydalanilgan material xarakterida ham, qurilishida ham, til vositalarini tanlash ham o‘z xususiyatlari mavjud.

Insho yoki bayonga tayyorlanayotganda o‘qituvchi (yoki o‘quvchi) matnning janr xususiyatlarini hisobga oladi.

Hikoya boshlang‘ich sinf o‘quvchilari uchun mos janr hisoblanadi. Tasvirda syujet, qatnashuvi shaxslar bo‘lmaydi; unda tabiat, ayrim predmet va hodisalar tasvirlanadi.

Muhokama bog‘lanishli matnning anchagina qiyin shakli hisoblanadi, shuning uchun boshlang‘ich sinflar dasturida muhokama tarzida insho yozdirish tavsiya etilmaydi; o‘quvchilar inshoda muhokama elementlaridagina foydalanadilar. Masalan, “Qushlar uyasini nima uchun buzish mumkin emas” mavzularida og‘zaki hikoya tuzdirilsa yoki insho yozdirilsa, muhokama elementi, albatta, bo‘ladi.

O‘qituvchi bog‘lanishli nutqni rejalashtirganda, turli janrda mashq qilinishi ko‘zda tutadi va o‘quvchilarga hikoya, tasvir va muhokama elementlarini o‘rgata boradi.

SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Bog‘lanishli nutq va uni maktabda egallash deganda nimani tushunasiz?
2. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida bog‘lanishli nutqni shakllantirish qanday amalga oshiriladi.
3. Boshlang‘ich sinflarda bog‘lanishli nutqni shakllantirishga doir qanday mashq turlaridan foydalanish mumkin?
4. Bog‘lanishli nutqqa oid asosiy ko‘nikmalarni ayting.
5. Insho va bayon haqida ma’lumot bering.

TEST TOPSHIRIQLARI

1. Bog‘lanishli nutq qanday qoidalar asosida tuziladi?
 - A. Logik va grammatik
 - B. Grammatik va orfoepik
 - D. Ligik va orfoepik
 - E. Mantiqiylik va izchillik
2. Maktab sharoitida bog‘lanishli nutq birligi nima?
 - A. Berilgan savolga o‘quvchilarning keng, mukammal og‘zaki javobi
 - B. Yozma bayon
 - D. Yozma insho
 - E. Yuqoridagilarning barchasi
3. Tilning kommunikativ funksiyasining yorqin ko‘rinishini aniqlang.
 - A. Ichki nutq
 - B. Tashqi nutq
 - D. Monologik nutq
 - E. Dialogik nutq
4. Muloqotning klassik shakli – bu ...
 - A. og‘zaki nutq
 - B. Yozma nutq
 - D. Dialogik nutq
 - E. Monologik nutq
5. Quyidagilarning qaysi biri monologik nutqning yozma shaklini ifodalamaydi?
 - A. Kundaliklar
 - B. Publitsistika
 - D. Bayon
 - E. Memuarlar
6. Ko‘rgazmalilik mezonini asoslab bergan pedagogni aniqlang.
 - A. Y.K.Babanskiy
 - B. D.K.Ushinskiy
 - D. Y.A.Komenskiy
 - E. Sh.A.Amonashvili

TOPSHIRIQ

O'rganganlaringiz asosida bog'lanishli nutq shakllari haqida "Toifalash jadvali"ni to'ldiring.

"TOIFALASH JADVALI"

BOG'LANISHLI NUTQ SHAKLLARI	
Diologik nutq	Monologik nutq

MAVZU: BOG'LANISHLI NUTQ. OG'ZAKI QAYTA HIKOYA QILISH VA YOZMA BAYON

REJA:

1. Namunaviy matnni qayta hikoyalash va bayon yozishga qo'yiladigan talablar.
2. Qayta hikoyalash va bayonning turlari.
3. 1-sinfda bayon ustida ishlash metodikasi.
4. 2-sinfda bayon ustida ishlash metodikasi.
5. 3-sinfda bayon ustida ishlash metodikasi.
6. 4-sinfda bayon ustida ishlash metodikasi.
7. Xatolar ustida ishlash va ularning oldini olish.

Tayanch so'zlar: *matn, namunaviy matn, badiiy asrni qayta hikoyalash, to'liq yoki matnga yaqinlashtirib qayta hikoyalash, tanlab hikoya qilish, qisqartirib qayta hikoyalash va bayon, ijodiy qayta hikoyalash, bayon, bayon turlari.*

ADABIYOTLAR

1. Qosimova K., Matchonov S., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o'qitish metodikasi. -T.: "Noshir", 2009. - 163 b.
2. G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H., Masharipova U., Sattorova X. Husnixat va uni o'qitish metodikasi. -T.: TDPU, 2013. - 70 b.
3. Karima Qosimova va boshqalar. Ona tili o'qitish metodikasi. – Toshkent, 2009.
4. Nurmatova M. Ifodali o'qish to'garagi. "Til va adabiyot ta'limi" 1992-yil. 1-son.

3. Jalilova M., Ne'matova G. Takrorlash mashg'ulotlarini "Topqirlar bellashuvi" tarzida o'tkazish. "Til va adabiyot ta'limi" 1994-yil 2-3-qo'shma sonlari.

4. Tolibova J.O. Pedagogik texnologiyalar – do'stona muhit yaratish omili. -T., 2005.

5. Bakiyeva H, Ahmedova N., Azizova N., Nosirova D., Teshaboyeva B., Ismoilova U., Egamberdiyeva B. Savodga o'rgatish darslari.-T.: "Extremumpress", 2014. -119 b.

6. Safarova R., Inoyatova M. Alifbe. –T.: "Respublika ta'lim markazi", 2021. -80 bet.

7. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. Ona tili va o'qish savodxonligi (1-sinf uchun darslik). –T.: "Yangiyo'l poligraf servis", 2021. -104 bet.

8. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. Ona tili va o'qish savodxonligi (2-sinf uchun darslik). –T.: "Respublika ta'lim markazi", 2021. -120 bet.

9. Fuzailov S., Xudoyberganova M., Yo'ldosheva Sh. Ona tili (3-sinflar uchun darslik). -T.: "O'qituvchi", 2019. -152 bet.

10. Ikromova R., G'ulomova X., Yo'ldosheva Sh., Shodmonqulov D. Ona tili (4-sinflar uchun darslik). -T.: "O'qituvchi", 2020. -160 bet.

Namunaviy matnni qayta hikoyalash va bayon yozishga qo'yiladigan talablar

Namunaviy matn og'zaki va yozma qayta hikoya qilinadi. O'qish savodxonligi darslarida, asosan, og'zaki qayta hikoyalash mashq qilinsa, ona tili savodxonligi darslarida u ko'proq yozma tarzda o'tkaziladi.

Bayon o'qib berilgan namunaviy matn mazmunini ma'lum tayyorgarlikdan so'ng yozma qayta hikoyalashdir. O'qish savodxonligi darslarida matn ustida ishlash, o'qilgan matn yuzasidan savollarga javob berish, reja tuzish va reja asosida og'zaki qayta hikoyalash bolalarni bayon yozishga tayyorlaydi.

Qayta hikoyalashning turi xilma-xildir. Har qanday qayta hikoya qilingan matn yuzasidan bayon yozish mumkin, ammo bayon yozish og'zaki qayta hikoyalashga nisbatan qiyin, murakkab faoliyatdir. Bundan tashqari, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozish sur'ati sekin, shunga ko'ra bayon uchun kichik hajmdagi kompozistiyasi

sodda, til tomondan ham mos matn tanlanadi. Bayon matni asta-sekin murakkablashtira boriladi: avval hikoya tarzidagi bir epizodni ifodalovchi matn tanlansa, unga epizodlar, tasvir elementlari kiritila boradi, qatnashuvchilar soni orttiriladi, muhokama elementlari ham qo'shiladi; keyinroq shaxsini o'zgartirib bayon yozishga o'tiladi. Shunday qilib, bayon asta-sekin ijodiy tus ola boradi.

Mashq sifatida bayonning ahamiyati katta: bayon bolalarda adabiy nutqni to'g'ri shakllantirishga yordam beradi, nutq madaniyatini yaxshilaydi, badiiy uslubni singdiradi, tilga sezgirlikni oshiradi.

Qayta hikoyalash va bayonda bolaning tabiiy nutqi eshitilishi, ya'ni berilgan namunani ko'r-ko'rona yodlamasligi, namuna leksikasidan, sintaktik qurilishidan foydalana olishi zarur.

Til vositalari matnni o'qish, suhbat, matn tahlili davomida o'zlashtiriladi; matndagi so'zlar bolalarning "o'ziniki" bo'lib qoladi, qayta hikoyalashda namunadagi u yoki bu gapni bola esga tushirishga harakat qiladi, o'zlashtirgan mazmunni to'liqroq, aniqroq berish uchun gaplar tuzadi. Bu bilan o'quvchining mustaqillik darajasi va bilish faolligi o'sadi, ijodiy elementlar qo'shila boradi.

Qayta hikoyalashda namunadagi izchillik, bog'liqlik saqlanishi, asosiy faktlar berilishi, ayniqsa, ilmiy matnni qayta hikoyalashda barcha muhim o'rinlar to'liq bayon qilinishi zarur.

Vaqtivaqti bilan ilgari eshitilgan, o'qituvchi o'qib bergan yoki radio, televizordan yozib olingan matnni qayta hikoyalatish, o'quvchi bir marta ovoz bilan yoki ichda o'qigandan so'ng qayta hikoyalatishdan foydalanishni tajribada qo'llab turish ham mumkin.

Ko'pincha qayta hikoyalashga maxsus tayyorgarlik ko'riladi, bunda quyidagilarga rioya qilinadi:

1. Qayta hikoyalash va uning turi haqida o'quvchilar ogohlantiriladi: to'liq, detallari bilan, tilning tasviri vositalaridan foydalanib matnga yaqin qayta hikoyalash; tanlab (masalan, bir qatnashuvchi shaxsga tegishli o'rinlarinigina) qayta hikoyalash, qisqartib qayta hikoyalash.

2. Suhbat, matn mazmunini tahlil qilish, matn tili ustidagi xilma-xil ishlar, qayta hikoyalashda zarur bo'lgan so'z, nutq oborotlari va gaplarni ajratish – aniqlash.

3. Qayta hikoyalashda ifodalilikni berish uchun ifodali o'qishni puxtalash.

4. Hikoyani mantiqiy va kompozitsion qismlarga bo'lish, har bir qismga sarlavha topish, matnni qayta hikoyalashga mo'ljallangan rejani tuzish.

5. Matn qismlarini qayta hikoyalash, uning kamchiliklarini tahlil qilish.

6. O'quvchilarning hayotiga bog'lash (o'rni bilan), ya'ni o'qilgan matn mazmuniga bog'liq holda o'quvchilarning shaxsiy tajribasida uchraydigan va uchragan tanish holatga e'tibor berish. Boshqacha qilib aytganda, har bir darsda ma'lum ta'lim maqsadida qayta hikoyalashga muntazam o'rgatib borish zarur.

Tekshiruv bayon

Tekshiruv bayoni asosan o'quvchilarni bilimini aniqlash maqsadida o'tkaziladi. O'quvchi bilimidagi sayoz o'rinlarni belgilab olish, xato kamchiliklarni bartaraf etish choralarini rejalashtirish. Tekshiruv bayoni bir o'quv yilida 2-3 marta o'tkaziladi. Uning turi to'liq ta'limiy bayonnikabi kabi o'tkazilish tartibi ham bayon turidan kelib chiqib, ta'limiy bayon kabi uyushtiriladi. Farqi shundaki, yozish jarayonida o'qituvchi o'quvchilarga yordam ko'rsatmaydi, bu bayon turi 3-4-sinflarda chorak oxirida yoki biror katta bo'lim o'tib bo'lingach o'tkaziladi. Masalan: ona tilidan so'z turkumlaridan ot, sifat, son, olmosh, fe'l o'tib bo'lingach, ularga doir bilimlarni aniqlash maqsadida o'tkaziladi.

O'qituvchi qaysi sinfda ishlashidan qat'iy nazar, u bog'lanishli nutqdagi tadrijiylikni aniq tasavvur etishi, uch sinfga oid barcha metodik maqolalar bilan tanishib chiqishi lozim. O'qituvchiga avvalo turli xil bayonlar to'plamidagi matnlardan tanlab olish, so'ngra choraklik taqvim reja tuzish maslahat beriladi. Matn tanlashda o'qituvchi quyidagi talablarga amal qiladi:

1. Bayon turi o'quvchilarning bilim saviyasiga qarab belgilanadi.
2. Matnlar mazmuni o'quvchilar uchun mos bo'lishi shart.
3. Bayon ustida ishlash o'quvchilarning bog'lanishli nutqini o'stirishga qaratilgan mashg'ulotlarning boshqa turlari - insho, qayta hikoyalash, ijodiy topshiriqlar bilan chambarchas bo'g'langan bo'lishi zarur. Shunda bayon yozishga qaratilgan mashg'ulotning samaradorligi yanada oshadi.

Adabiy asarlarni qayta hikoya qilish

Qayta hikoya qilish - hikoya qilishning birinchi turi hisoblanadi. Qayta hikoya qilish tinglangan badiiy asarlarni ma'noli og'zaki nutqda takroriy aytishdir. Qayta hikoya qilish o'quvchilar badiiy nutqining rivojlanishiga, emotsional va obrazli so'zlarni tanlashga o'rgatadi, jonli so'zni egallashga yordam beradi, asarni tinglay bilish, uning mazmunini tushunish ko'nikmasini o'stiradi, ularni bayon qilishdagi izchillikni, muallifning ifoda usulini eslab qolishga, asarni tushunib, jamoa oldida og'zaki aytib bera olish malakasini shakllantiradi.

Qayta hikoya qilishga o'rgatish samarali bo'lishi uchun, eng avvalo, qayta hikoya qilish ushush matnlarni to'g'ri tanlash lozim.

Har bir asar o'quvchilarda jamiyatimiz uchun zarur bo'lgan sifatlarni tarbiyalashi va rivojlantirishi kerak. Qayta hikoya qilish uchun asar tanlanganda quyidagi talablarga amal qilish kerak: yuqori badiiy qimmatga, g'oyaviy-mantiqiy yo'nalishga ega bo'lishi, jo'shqinligi, fikrning yangiligi va bayonning obrazlilik, voqealarning ketma-ketligi, mazmunining qiziqarliligi, shu bilan bir qatorda, badiiy asarning hajmi va uning o'quvchi yoshiga mos kelishini ham hisobga olish muhim ahamiyatga ega.

Ushbu talablarga xalq ertaklari, hajmi uncha katta bo'lmagan hikoyalar misol bo'la olishi mumkin. Shuningdek, dasturda o'quvchilarning qayta hikoyalariga bir qancha talablar qo'yilgan:

1) ma'nosiga tushungan holda, ya'ni matnni to'liq tushunib hikoya qilish;

2) asarni to'liq bayon etish, ya'ni asardagi muhim joylarini tashlab ketmasdan bayon etish;

3) izchillik (ketma-ketlik) bilan hikoya qilish;

4) muallif matnidagi lug'atlardan va iboralardan foydalanish, ayrim so'zlarni ularning sinonimlari bilan almashtirish;

5) to'g'ri ohangdan foydalanish, uzoq pauzalarning bo'lmasligi;

6) og'zaki nutq madaniyatiga e'tibor berish: qayta hikoya qilayotganda gavdani to'g'ri tutish, tinch turish, tinglovchilarga murojaat qilish, nutqning intonatsion ma'nodorligidan (ifodaliligidan) foydalanish, yetarlicha baland ovozda tovushlarni aniq talaffuz etish.

Ushbu talablarning barshasi bir-biri bilan uzviy ravishda bog‘liq bo‘lib, bulardan birortasini ham e‘tibordan chetda qoldirish mumkin emas.

To‘liq yoki matnga yaqinlashtirib qayta hikoyalash va bayon qilish

Qayta hikoya qilish va bayonning bu turi boshqa turlariga nisbatan boshlang‘ich sinflarda ko‘p o‘tkaziladi, chunki bu o‘qilgan matnni butun detallari va bog‘lanishlari bilan bolalar yodida mustahkamlash, namunaviy matnning mantiqi va tilini o‘zlashtirish vositasi bo‘lib ham xizmat qiladi. Bolalar tez yodlab oladigan kichik matnni, she‘riy misralarni buzmaslik uchun she‘rni, ayniqsa, butun bir poetik obrazni tasvirlovchi lirik she‘rni hikoya qilish tavsiya etilmaydi.

To‘liq hikoya qilish uchun dastlab aniq sujetli, hikoya uslubida yozilgan matn tanlanadi, keyin bolalar hikoyaga tasviriy (tabiat tasviri, kishilar va boshqa predmetlarning tashqi ko‘rinishi tasviri) va muhokama elementlarini kiritishni o‘rganadilar.

Hikoya qilishga o‘rgatish vaqtida o‘quvchilarni “Bu fikr yozuvchi matnida qanday ifodalangan?” savoliga javob berishga o‘rgatish maqsadga muvofiqdir.

Bola hikoya qilishga qiziqsa, agar hikoyani o‘qituvchigina emas, sinfdagi barcha bolalar eshitsa, bunday hikoyalash jonli va qiziqarli bo‘ladi. Hikoya qilishga o‘quvchilarning qo‘shimchasi, ma‘lum qismini qayta hikoya qildirish, hikoyachini rag‘batlantirish sinfdagi ijodiy muhitni vujudga keltiradi.

Matnga yaqin hikoya qilishda savollar matn mazmunigagina qaratilmasligi, o‘quvchilar mustaqillik darajasini pasaytiradigan matn mazmuni yuzasidan beriladigan savollarni asta-sekin kamaytira borish, bolalarni kengroq, umumiyroq savollarga javob berishga o‘rgata borish zarur.

To‘liq hikoya qilishda hikoyani qanday boshlashni bilmaslik: boshlanishi berilgan matn mazmunini davom ettira olmaslik, to‘liq bayon qila olmaslik yoki noto‘g‘ri bayon qilish; bayon tilining kambag‘alligi kabi kamchiliklar uchraydi. Hikoya qilishdagi ikkinchi kamchilikni yo‘qotish, uning oldini olish uchun matn butunicha puxta tahlil qilinadi, ko‘pincha asosiy mazmunni ifodalaydigan qismi alohida tahlil qilinadi. Bunday kamchilikni yo‘qotishga matnni qismlarga bo‘lish, har bir qismga sarlavha topib, matn rejasini tuzish va reja

asosida hikoya qilish ham yordam beradi. Bunda tanlab hikoya qilish (hikoya qilishning o‘zaro uzviy bog‘langan boshqa turlari ham) yordamchi vazifani bajaradi. Tilda kambag‘allikka yo‘l qo‘ymaslik uchun lug‘at, tasviriy vositalar va gap ustida izchil ishlab borish talab etiladi. To‘liq yoki matnga yaqin bayon yozish savod o‘rgatish davridanoq boshlanadi va barcha sinflarda o‘tkaziladi.

Bolalarni o‘z fikrini mustaqil yozishga (o‘qilgan matnni hikoya qilishga) o‘rgatishni, iloji boricha, erta boshlash ma’qul. Buning uchun o‘quvchilar og‘zaki hikoya qilayotganda qo‘llagan alohida so‘zni yozishdan gapni yozishga, so‘ng matn qismlarini yozishga va 2-sinfdan boshlab maxsus tanlangan kichik matn asosida bayon yozishga o‘rgatiladi.

Ish quyidagicha uyushtiriladi: bayon uchun tanlangan matnni o‘quvchilar bir-ikki marta o‘qiydilar (o‘qituvchi o‘qib berishi ham mumkin); bolalarning matn mazmunini to‘g‘ri tushunganliklarini aniqlash, o‘qilgan matnni, uning g‘oyaviy mazmunini, qismlari orasidagi bog‘lanishni to‘liq bilib olishga qaratilgan suhbat o‘tkaziladi; matn rejasi tuziladi (reja suhbat vaqtida tuzilishi ham mumkin); lug‘at ishi o‘tkaziladi (so‘zning ma’nosi va yozilishi tahlil qilinadi), muhimroq sintaktik tuzilmalarga va tilning tasviriy vositalariga diqqat jalb qilinadi. Ayrim gaplar, hatto matn qismlari tuzdiriladi; o‘quvchilar bayon matnini mustaqil yozadilar, o‘qituvchi esa ular ishini kuzatadi, sinfdagi boshqa o‘quvchilarga xalaqit bermay ayrim bolalarga individual yordam beradi; bolalar yozgan bayonlarini o‘zlari tekshiradilar, takomillashtiradilar va daftarni tekshirish uchun o‘qituvchiga topshiradilar.

O‘quvchilar yozgan bayon muhokama qilinayotganda, ular yozgan matnni bayon matniga qiyoslash maqsadga muvofiq bo‘lib, mazmunda va bolalar bayoni tilida yo‘l qo‘yilgan kamchiliklarni aniqlashga yordam beradi.

Tanlab hikoya qilish va bayon

Tanlab hikoya qilish matndan tor mavzuga, kichik so‘roqqa oid qismini tanlab qayta hikoyalashdir. *Masalan, o‘qilgan matndan faqat personajning tashqi ko‘rinishi tasvirlangan qismnigina qayta hikoya qilish, faqat ikki personajning uchrashish manzarasini qayta hikoyalash, faqat tabiat tasvirini hikoya qilish kabi.*

Tanlab qayta hikoyalashning turlari:

1. O‘qilgan matn qismini yoki bir voqeani unga chizilgan rasm asosida hikoya qilish.

2. O‘qituvchi topshirig‘i yoki so‘rog‘ asosida alohida epizodni hikoya qilish.

3. Tanlab hikoya qilishning murakkabroq turi berilgan mavzu bo‘yicha matnning turli qismlaridan olingan parchalarni hikoya qilish hisoblanadi. Tanlab hikoya qilish uchun o‘quvchi matnni boshidan oxirigacha qayta o‘qib chiqishga yoki yodga tushirishga, kerakli materialni yig‘ishga to‘g‘ri keladi. Buning uchun o‘quvchilarga matnni ichda o‘qish topshiriladi yoki ovoz bilan tanlab o‘qish topshirig‘i beriladi. Bunday tanlab hikoya qilish ba‘zan yozma bayon sifatida o‘tkaziladi.

Qisqartirib qayta hikoyalash va bayon

Matn mazmunini qisqartirib qayta hikoyalash va bayon yozish murakkab mantqiy usullardan foydalanishni talab qiladi, shuning uchun ham u to‘liq yoki matnga yaqin qayta hikoyalash va bayonga nisbatan qiyin; bunda matndan ikkinchi darajali o‘rinlarini tushirib qoldirib, asosiy, muhim o‘rinlarini tanlab hikoya qilinadi. Buning uchun o‘quvchining o‘zi matnning asosiy mazmunini aniqlashi, bog‘lanishli, izchil qayta hikoyalashi, uning hikoyasi matnni qisqartish tarzida bo‘lmasligi, o‘zlashtirilgan matnning asosiy mazmunini o‘z so‘zlari bilan bera olishi zarur. Qisqartirib qayta hikoyalashga o‘rgatish uchun bayon mazmunini qisqartirib tuzish oson bo‘lgan hikoya tarzidagi matn tanlash tavsiya etiladi. Qisqartirib qayta hikoyalash elementlari 1-sinf dan kiritiladi. O‘qilgan matnni tahlil qilish jarayonida bolalardan uning bir qismini qisqa - bir gap bilan aytish so‘raladi. Keyin o‘quvchilarga matnning ikki qismini, nihoyat, butun matnni qisqartib qayta hikoyalash tavsiya etiladi.

Bolalar matnni to‘liq qayta hikoya qilishga o‘rganganlaridan so‘nggina matnni qisqartib qayta hikoyalashga o‘rgatiladi. Qisqartirib qayta hikoyalash, o‘z navbatida, matn rejasini tuzish, ya‘ni matn qismlariga sarlavha topish bilan bog‘liq, asarning asosiy mazmunini qisqa ifodalash esa matn ustidagi analitik-sintetik ishlarning natijasidir. Ba‘zan o‘quvchilar asarning asosiy mazmunini (g‘oyasini) qisqa, bir gap bilan ifodalashga o‘rgatilgach, matn rejasini tuzishga, keyin matnni

qisqartib qayta hikoyalashga, undan so‘ng matn mazmunini to‘liq qayta hikoya qilishga o‘rgatilishi ham mumkin.

Qayta hikoyalash bog‘lanishli nutqni o‘stirishning zaruriy bosqichidir. Boshlang‘ich sinflarda matn mazmunini qisqartirib bayon yozishni 3-sinfda o‘rgatish ko‘zda tutiladi. Qisqartirib bayon yozishga tayyorgarlik matn qismlariga sarlavha topish, matn rejasini jamoa bo‘lib tuzish bilan bog‘liq holda 2-sinfdan boshlanadi.

Qisqartirib bayon yozish uchun o‘qituvchi yoki o‘quvchilarning o‘zlari matnni bir-ikki marta o‘qiydilar, so‘ng matn mazmuni yuzasidan suhbat o‘tkaziladi va yoziladigan asosiy fikr hamda tushirib qoldiriladigan o‘rinlar ajratiladi. Qisqartirib bayon yozishga og‘zaki tayyorgarlik jarayonida matn rejasi tuziladi, lug‘at ustida ishlanadi, gap va matnning ayrim qismlari tuzdiriladi. Og‘zaki qisqa qayta hikoyalashdan matnni qisqartib bayon yozishga o‘tiladi. Qisqartirib bayon yozishga og‘zaki tayyorgarlik mashqlari asta kamaytirib boriladi.

Ijodiy qayta hikoyalash va bayon

Metodikada ijodiy qayta hikoyalashning bir necha turi ajratiladi. Boshlang‘ich sinflarda ijodiy qayta hikoyalashning quyidagi turlaridan foydalaniladi:

1. Shaxsni o‘zgartirib qayta hikoyalash va bayon. Boshlang‘ich sinflarda I shaxs tilidan berilgan hikoyani III shaxs tilidan qayta hikoya qilishdan ko‘proq foydalaniladi, ijodiy qayta hikoyalashning bu turida o‘quvchilar hikoyadagi gaplarni qayta tuzadilar. Masalan, I shaxs tilidan berilgan matnni o‘quvchilar shaxs tilidan qayta hikoya qilishlari uchun o‘qituvchi rahbarligida gapning kesimini o‘zgartiradilar, unga mos ravishda gapning o‘zini qayta tuzadilar; hikoya qiluvchi shaxsning nomini va u yoki ular so‘zini ishlatadilar. Shaxsini o‘zgartirib qayta hikoyalash va bayon yozish o‘qish darslarida olib borilgan bunday og‘zaki tayyorgarlikning davomi sifatida o‘tkaziladi.

2. Hikoyada ishtirok etuvchi biror personaj tilidan qayta hikoya qilish.

3. Matnni ijodiy to‘ldirib qayta hikoyalash. O‘quvchilar hikoya mazmunini, sharoitini yaxshi tushunsalargina, uni ijodiy to‘ldirib qayta hikoyalay oladilar. Ijodiy qayta hikoyalashning bu turi ham ko‘pincha og‘zaki tarzda o‘tkaziladi.

4. Soʻz bilan tasvirlash yoki sahnalashtirish. Ijodiy qayta hikoyalashning bu turi savollar yoki quyidagi kabi topshiriqlarni bajartirish asosida oʻtkaziladi: “Siz shu vaziyatda oʻzingizni qanday sezasiz? Bular rasmda tasvirlangan deb oʻylang. Shu voqealar koʻz oldingizdan oʻtyapti, siz koʻryapsiz, eshityapsiz va oʻzingiz tasvirlayapsiz deb oʻylang”. Matndagi tabiat tasviri, qahramonlarning tashqi koʻrinishi, portreti soʻz bilan tasvirlashga topshirilishi mumkin. Bu asosan ogʻzaki bajariladi, ayrim hollardagina bayon shaklida yozdiriladi.

1-sinf

• Bayon ustida ishlash metodikasi

Toʻla savodxonlikka erishishning muhim omillaridan biri, oʻquvchilar nutq madaniyati ustida ishlash, ularni ogʻzaki va yozma nutqlaridagi kamchiliklarni oʻz vaqtida aniqlash va tuzatishdan iboratdir. Shuning uchun 1-4-sinf oʻquvchilariga dars berish jarayonida bir turdagi yozma ishlar bilan chegaralanib qolmay, balki yozma ishning barcha turlari ustida mashgʻulot olib borish, oʻquvchilarda fikrni keng koʻlamda va xilma-xil ravishda bayon eta bilish qobiliyatini oʻstirish lozim.

Yozma ish turlaridan biri bayondir.

Bayon oʻqib berilgan namunaviy matn mazmunini maʼlum tayyorgarlikdan soʻng yozma ravishda qayta hikoyalashdir.

Birinchi sinfda matnni qayta hikoyalash mashqlari berilmaydi. Faqat aniq bir mavzuda rasmlarga qarab gap va kichik hikoya tuzish (inshoga tayyorgarlik mashqlari) oʻrganiladi.

Tayyorgarlik mashqlarini oʻtkazish oʻquvchilarda sodda gap tuzish koʻnikmasini hosil qiladi. Oʻquvchilar gapda soʻzlarning tartibini, gap oxirida nuqta qoʻyishni, bir gapni ikkinchi gapdan ajratishni oʻrganadilar.

Tayyorgarlik mashqlari uchun tanlanadigan matnda gapdagi soʻzlar soni koʻpi bilan 4 - 5 ta boʻlishi mumkin. Bunday matnlarni bolalar uchun yozilgan asarlardan (kitoblardan) tanlash qiyin. Shuning uchun tayyorgarlik mashqlariga mos matnni oʻqituvchining oʻzi tuzishi yoki “Alifbe” kitobida berilgan matnlardan tanlashi mumkin. Tayyorgarlik mashqlarining aksariyatida “Alifbe” kitobidagi matnlar berilgan.

Tayyorgarlik mashqlarining dastlabki bosqichida matn yoki hikoyani hosil qiladigan gaplar tartibi buzilgan holda (aralash) sinf

yozuv taxtasiga yoziladi yoki monitor orqali ko'rsatiladi. Bu birmuncha qulaylik tug'diradi. Sinf yozuv taxtasida ishlash, o'quvchilarning qo'lyozma matnlarini o'qish ko'nikmalarini mustahkamlaydi, texnika vositalarining imkoniyatini ko'radi, hikoya mazmunini tushunishni osonlashtiradi.

O'quvchilar aralash berilgan gaplardan hikoya tuzishda bog'lanishli nutqning muhim talabini - mazmundagi ketma-ketlikni og'zaki o'zlashtiradilar. Masalan, **"A'lochilar"** matnidagi gaplar tartibi buzilgan holda sinf yozuv taxtasiga yoziladi.

U oltinchi sinfda o'qiydi. Barcha fanlardan a'lo baho oladi. Ra'noning Tal'at degan akasi bor. Singlisi Ra'no ham a'lochi, odobli qiz. Tal'at – aqlli, odobli bola.

Darsning borishi:

I. O'qituvchi o'quvchilarga a'lochi, odobli bola qanday bo'lishi kerakligi haqidagi tushunchalarni qisqacha eslatadi. A'lochi, odobli, tartibli bolalar tasvirlangan rasmlarni ko'rsatadi.

II. O'qituvchi yozuv taxtasidagi matnni o'qiydi va tahlil qiladi. *Hikoyada kimlar haqida gap boradi?* (Ra'no va Tal'at haqida gap boradi.) *Kim 6-sinfda o'qiydi?* (Tal'at oltinchi sinfda o'qiydi.)

III. Hikoya tuzish uchun tayyorgarlik.

O'qituvchi o'quvchilarga aralash berilgan gaplardan hikoya tuzishni aytib, yozuv taxtasidagi matnda nechta gap borligini aniqlashni uqtiradi va hikoyani o'qiydi, so'ngra quyidagi savollarga javob oladi: *"Hikoyada nechta gap bor? Hikoyada beshta gap borligini qanday bildingiz? Gaplarning o'rnini almashtirish mumkin ekanmi? Nega o'rnini almashtirish mumkin emas?"*

Xulosa:

Hikoyaning o'ziga xos tartibi bo'lib, uni buzib bo'lmaydi. Tartib buzilsa, hikoyaning mazmuni chiqmaydi.

I. Hikoyacha tuzish:

O'quvchilar yozuv taxtasidagi gaplarni o'qiydilar. Ularning joylashishida tartib yo'qligini aniqlaydilar. Shundan keyin o'qituvchi quyidagi savollarga javob beradi: *Hikoya hosil bo'lishi uchun nima qilish kerak?* (Hikoya hosil bo'lishi uchun gaplarni o'rniga qo'yib o'qish kerak.) *Hikoyani qaysi gapdan boshlash kerak?* ("Ra'noning Tal'at degan akasi bor" gapidan.) *Undan keyin-chi?* (U oltinchi sinfda o'qiydi.) *Hikoya qaysi gap bilan tugadi?* "Singlisi Ra'no ham a'lochi, odobli qiz" gapi bilan.

Agar o'quvchilar savollarga javob tanlashda qiynalsalar, o'qituvchi yordam beradi. O'quvchilar tanlagan gaplarni o'qiydilar (ichlarida va birgalikda xor bo'lib).

O'qituvchi har bir savolga berilgan javobni yozuv taxtasiga yozib borishi lozim. Chunki o'quvchilar bog'lanishli matn tuzishni (gaplarni ketma-ket joylashtirishni) o'z ko'zlari bilan ko'radilar.

II. Ishni xulosalash:

O'qituvchi o'quvchilardan: *“Biz aralash berilgan gaplardan nima tuzdik? (Biz aralash berilgan gaplardan hikoya tuzdik.) Biz buni qanday bajardik? (Gaplarning mazmuniga qarab tartib bilan joylashtirdik.) Bu hikoyaga qanday sarlavha qo'yish mumkin? “A'lochilar” deb sarlavha qo'yilishi to'g'rimi?”* deb so'raydi.

O'quvchilar mashqning maqsadini og'zaki tushunib oladilar. Hikoyalashda mazmunning bog'lanishiga, ketma-ket kelishiga ahamiyat berishni o'rganadilar.

O'qituvchi tayyorgalik jarayonida tartibsiz matnlardan foydalanishi yaxshi samara beradi. Bunday mashqlar ikki ta'limiy maqsadni nazarda tutadi: birinchidan, bolalar matnni hikoyalashda mazmunning ketma-ket bog'lanishi haqidagi tushunchaga ega bo'ladilar va nutqlarida izchillikka ahamiyat berishga odatlanadilar. Ikkinchidan, bunday mashqlar o'quvchilarni ma'lum fikrni aniq va sodda qilib ifodalaydigan gaplar tuzish malakasini hosil qilishga o'rgatadi.

2-sinf

• Bayon ustida ishlash metodikasi

Ikkinchi sinf ona tili dasturida o'quvchilarni o'qituvchi rahbarligida hajmi uncha katta bo'lmagan (40-50 so'zli) matnlardan savollar yordamida bayon yozishga o'rgatish tavsiya etiladi.

O'qituvchining oldida ikkinchi sinf o'quvchilarini berilgan tayyor reja asosida bayon yozishga o'rgatish vazifasi turadi. O'quvchilar yozuv taxtasiga yozilgan savollarni to'g'ri o'qishi va ularning ma'nosini tushunishi, rejadagi savolga aniq javob berishi, qayta hikoyalashda va yozma bayonda o'zining javoblarini rejadagi savollar tartibida berishi lozim.

Yozma nutq malakalarini mustahkamlash uchun o'quvchilarni bayonda o'zlari yoza oladigan so'zlardan foydalanishga o'rgatish lozim.

Shuni nazarda tutib, tayyor reja asosida bayon yozish uchun matn tanlash lozim.

Matnlar asosida bayon yozishda uning mazmunini ochuvchi savollar orqali tahlil qilish kerak. Hikoya mazmunini tahlil qilish o'quvchilarning hikoyadagi asosiy fikrni va hikoya qismlari o'rtasidagi bog'lanishni bilib olishiga yordam beradi. Bu esa mazmunni tushunmasdan shunchaki eslab qolishning oldini oladi.

Ikkinchi sinf o'quvchilarining reja bilan ishlashidagi asosiy talab ularning savollarni to'g'ri o'qishi va ularni matn qismlari bilan bog'lay olishidir. Bayon yozishga o'rgatish va uni yozishda quyidagi ish usullaridan foydalanish mumkin:

I. Ikkinchi sinfda o'quvchilarni matn bilan tanishtirishda ishni tayyorgarlik mashqlaridan boshlash (matn o'quvchilar ko'z oldida bo'ladi) maqsadga muvofiqdir. Chunki bu ish keyinchalik bayon yozishdagi qiyinchiliklarning oldini oladi. Shuningdek, o'qituvchi o'quvchilarni matnni asta-sekin o'qiganda eshitishga, uning mazmunini o'zlashtirishga o'rgatadi. 2-sinfda bajariladigan barcha mashq turlari reja bilan alohida ishlashni talab qilmaydi. Chunki reja tayyor holda beriladi (Sarlavha tanlanadigan mashqlar bundan mustasno.)

II. Ikkinchi sinfda gap ustida ishlashga katta ahamiyat berish talab qilinadi. Matnni tahlil qilish yo'li bilan sodda gaplarni tuzish ko'nikmasi mustahkamlanadi. Matnni tahlil qilib, reja savollari ustida ishlash zarur. Bu sohadagi asosiy ishlar quyidagilardan iborat:

1. Hikoya yoki uning qismlaridagi gaplar sonini aniqlash; ba'zi gaplarda nima va kim haqida gapirilganini ko'rsatib berish.

2. O'qilgan reja savollari nechta gapga tegishli ekanini aniqlash.

3. Gapdagi so'zlar sonini hisobga olish; tarkibidagi so'zlarni eslab qolish.

4. Savolda uchramagan so'zlarni gapdan topish.

Masalan: Bahrom bilan Nafisa nimani kutib turishdi? Savol o'rniga gapdan ***“yashil chiroq yonishini”*** so'zi topib yoziladi.

Reja savollariga javob tayyorlash sintaktik ishni talab qiladi. Ikki-uch gapni o'z ichiga olgan savollarga javob tayyorlash vaqtida keyingi gap ma'nosini tushuntirib beradigan qo'shimcha savollar berilishi mumkin.

Sintaktik ishni bajarganda ba'zan yozuv taxtasiga yozilgan parchani yoki gapni qisman tahlil qilishga to'g'ri keladi. Ko'pincha, bolalar gapdagi so'zlar tartibini buzadilar. O'qituvchi bolalarga

gapdagi soʻzlarni tartib bilan joylashtirishni oʻrgatishi shart. Shu maqsadda quyidagi usullar ishlatiladi:

1. Yozuv taxtasiga biror-bir soʻzi tushirilgan va uning oʻrnida savol maʼnosini bildirgan soʻz turgan gaplar yoziladi. Soʻngra shularga javob beruvchi soʻzlar qoʻyib gaplar yoziladi.

Masalan: *Chumoli nima topib oldi? Chumoli don topib oldi.*

2. Gap soʻzlar tartibi oʻzgartirilgan holda yozuv taxtasiga yoziladi.

Masalan: *chumoli, chaqirdi, oʻrtoqlarini.* Shu soʻzlarning tartibiga mos chizma yozuv taxtasida beriladi. *Chizma:* nima nimalarini nima qildi? Endi soʻroqlar oʻrniga mos soʻzlarni qoʻyib, *Chumoli oʻrtoqlarini chaqirdi* gapi tuziladi.

Matn mazmunini toʻliq hikoyalash uchun oldindan mukammal sintaktik tayyorgarlik koʻriladi. Toʻliq hikoyalash vaqtida esa oʻqituvchi qoʻshimcha savollar bermasligi kerak. Rejaning keyingi bandini yoki kerakli soʻzni eslatib oʻtish bilan kifoyalanish lozim.

Bayon yozishga tayyorlanish maxsus dars bosqichini talab qilmasa ham bunda lugʻat ishlarini bajarish oʻrinlidir. Barcha hollarda hikoyalashda va bayon yozishda shu hikoyalarda mavjud soʻzlardan foydalanish tavsiya qilinadi. Oʻquvchilar hikoya lugʻatidan ongli foydalanishlari kerak.

Oʻquvchilarning hikoyadagi har bir soʻz va ifodani tushunishlari katta ahamiyatga ega. Buning uchun baʼzi hollarda soʻz maʼnosini tushuntirib berishga qaratilgan qisqa suhbatlar oʻtkaziladi. Qoʻshimcha soʻzlarni oʻquvchilarning oʻzlari darsda olgan bilimlariga suyanib talqin etadilar

Oʻqituvchi oʻquvchilarning diqqatini savollar yordamida ayrim soʻz va soʻz birikmalariga qaratadi.

Bundan tashqari, darsda imlo xatolarining oldini olish uchun bayonlar oʻtkaziladi. Buning uchun yozuv taxtasiga yozilgan kichik hajmdagi matnlar yaxshi yordam beradi. Oʻquvchilar yozuv taxtasidan kichik hajmdagi matnni oʻqib, yangi soʻzlarning toʻgʻri yozilishini eslab qoladilar va oʻzlariga tanish boʻlgan boshqa qoidalarni tushuntiradilar. Matnni imlo tomonidan tahlil qilishda quyidagi usullar, yaʼni oʻquvchilarga gapdagi soʻz sonini aniqlashtirish; talaffuzi qiyin yangi soʻzlarni talaffuz qilishni mashq qildirish; oʻtilgan qoidaga doir soʻzlarni toptirish; shuningdek, oʻqituvchi tomonidan ajratib

ko'rsatilgan so'zlarning talaffuzi, imlosi, ma'nosi ustida ish olib borish tavsiya etiladi.

Ikkinchi sinfda xatolarning oldini olish uchun o'quvchilarga talaffuzi qiyin bo'lgan so'zlarni bo'g'inlab aytishni mashq qildirish muhim ahamiyat kasb etadi. Qator kelgan undoshli so'zlarni yozishdan oldin bolalar so'zni bo'g'inga bo'ladilar, bo'g'inlardan so'z yasaydilar, uni o'qiydilar yoki qisqa gap tuzadilar.

Agar matn o'quvchilarga o'qib berilsa, u holda xatoning oldini olish uchun yozuv taxtasiga yozilgan reja savollaridan va matnning mazmunini ochadigan tayanch so'zlardan foydalanish mumkin. Aslo bu so'zlarning soni ko'p bo'lmasligi kerak, aks holda, o'quvchi chalg'ishi turgan gap. Reja savollari bilan bir qatorda, bayon matnida uchragan imlosi qiyin bo'lgan so'zlarni yozuv taxtasiga, qalin qog'ozga yozib ko'rinadigan joyga qo'yilsa, yoki monitorda ko'rsatilsa o'quvchiga qulaylik tug'diriladi. Ayrim vaqtlarda o'quvchilarga yozuv taxtasida yozilgan to'liq gaplarni ko'chirib yozishga ruxsat beriladi. Chunki bu gaplar matn mazmunini ochib berish uchun xizmat qiladi.

Bayon darsigacha va shu darsda o'tkazilgan imloviy tayyorgarlik o'quvchilarda bayon yozishga zamin hozirlaydi. O'quvchilar butun fikrlarini ishning mazm uniga qaratadilar, har bir so'z va gapni xotirjam o'ylab yozadilar.

Shunday bo'lsa-da, ikkinchi sin f o'quvchilarining ishlarida xatolar uchraydi. Xatolarni bartaraf qilish uchun o'qituvchi o'quvchilarning bilimiga mos alohida topshiriqlar beradi va ular yo'l qo'ygan xatolarni tuzatadi. Ikkinchi sinf o'quvchilarining tipik xatolari ustida ishlash uchun navbatdagi ona tili darslarida ish olib boriladi. Tipik xatolarga quyidagilar kiradi:

1. O'quvchilar gapning boshi va oxirini aniqlashda qiynaladilar.
2. Gapda bir so'zni takror ishlatadilar.
3. Ba'zi harf va bo'g'inlarni tushirib qoldiradilar.
4. Tipik xatolarni tuzatish tahlil va tarkibiy ish olib borishni talab qiladi.

Ikkinchi sinf o'quvchilari yozgan bayon o'qituvchi tomonidan tekshiriladi va albatta, darsda tahlil qilinadi. Lekin unga alohida dars ajratilmaydi. Bunga navbatdagi darsning 10-15 daqiqasini ajratish kifoya. Yaxshi tayyorlangan o'quvchining ishida xato bo'lmaydi: ko'pchilik o'quvchilar tayyor reja savollarigagina javob beradilar. Ma'lum so'zlarnigina ishlatadilar. Shuning uchun yozilgan ishning

mazmuni va uslubi tavsiya etilgan bayon matniga yaqin bo‘ladi. Agar ikkinchi sinf o‘quvchilari bayonni oxirigacha yoza olmasalar, ularning baholarini pasaytirish tavsiya etilmaydi, sababi, ular hali juda sekin yozadilar. Rejada berilgan bitta yoki ikkita bandni tushirib qoldirish natijasida bayon izchilligi buziladi. Bu esa qo‘pol xato hisoblanadi.

O‘qituvchi avval o‘quvchilar tomonidan bajarilgan ishga umumiy baho beradi. Hikoya mazmuni va topshiriqning mazmunini eslatadi. So‘ngra ikkita-uchta yaxshi yozilgan ishni o‘qib beradi. Ishga qo‘yilgan baho to‘g‘ri ekanligini asoslaydi. Shundan so‘ng o‘qituvchi boshqa ishlardagi umumiy kamchilikni ko‘rsatadi, chunonchi, rejadan chiqib ketish, gapni noto‘g‘ri tuzish va boshqalarni sharhlaydi. Xatosiz yoki xatosi juda kam bo‘lgan ishlardan bittasi muhokama qilinadi va o‘qituvchi o‘quvchilar ishiga qo‘yilgan bahoga loyiq-noloyiqligini tushuntiradi. O‘quvchilar esa yo‘l qo‘yilgan xatolarni qanday tuzatish yo‘lini aniqlaydilar: gapni qanday tuzish; tushirib qoldirilgan so‘z yoki gapni o‘rniga qo‘yish; qaysi so‘zlarni almashtirish va boshqalar haqida fikr yuritadilar. Kimning ishi muhokama qilingan bo‘lsa, o‘sha o‘quvchi o‘z bayonini yoki uning bir qismini so‘zlab beradi. Shundan so‘ng o‘qituvchi o‘quvchilarni rag‘batlantiradi va muhokamani tugatadi.

Ikkinchi sinfda birinchi yarim yilning boshidan qismlarga bo‘lingan matnlar bilan og‘zaki mashqlar o‘tkazish tavsiya etiladi.

O‘quvchilar qismlari aralash, ya‘ni o‘rni almashtirilib berilgan gaplardan hikoya tuzishda mazmundagi ketma-ketlikni (izchillik) og‘zaki o‘zlashtiradilar. Shunday ish uchun beriladigan matnlar yoki hikoyani hosil qiladigan gaplar tartibi buzilgan holda yozuv taxtasiga yoziladi. Bunda 1-sinfidagi ish turidan foydalanish mumkin.

Qismlarga bo‘lingan matnlar ustida ishlash to‘liq darsni talab qilmaydi. Tayyorlov xarakteridagi yozuv mashqlari ham ikkinchi sinfda, birinchi yarim yilning ilk kunlarida boshlanadi. O‘quvchilar berilgan so‘zlardan gap tuzadilar yoki matnda yetishmagan so‘zlarni o‘rniga qo‘yadilar va bayon yozishda nimalarga alohida e‘tibor berishni o‘rganadilar. Bu mashq o‘quvchilarda sodda gaplarda ishtirok etgan so‘zlarni tartib bilan joylashtirishga oid tushunchalarini kengaytiradi. Shuni unutmaslik kerak-ki, tartibsiz (aralash) berilgan so‘zlardan gap tuzishdan avval, o‘qituvchi bolalarga matnni o‘qib eshittiradi. Bolalar yozuv taxtasiga yozilgan qator so‘zlarni ko‘zdan kechiradilar. Ish o‘qituvchi rahbarligida olib boriladi. O‘qituvchi o‘quvchilarning yozuv

taxtasidagi gaplarni izchillikka rioya qilgan holda yoza olishlariga ishonch hosil qilgach, yozishga ruxsat etadi. Tayyorlov mazmunidagi mashqlarning xususiyati shundaki, bunda matn qismlarini har bir o'quvchi yozadi.

Bunday ish uslubini "Yaxshi fazilat" matniga tatbiq qilamiz.

Hikoyani so'zlab berish va yozishda bo'g'inli hamda ketma-ket kelgan, talaffuzi bir xil va yozilishi farq qiladigan jarangli undoshli so'zlar uchrashi aytiladi. Shundan so'ng o'qituvchi hikoyani o'qiydi va savollar orqali uni tahlil qiladi:

Zarifjon qayerdan kelayotgan edi? Yo'lda qanday voqea yuz berdi?

Hikoyaning oxirgi gapida "*rahmat*" o'rniga qanday so'z ishlatilgan?

Endi o'qituvchi o'quvchilarga: "Matnni diqqat bilan tinglang va matndan yozilishi o'rganilgan so'zlarni aniqlang" deb topshiriq beradi va matnni qayta o'qiydi.

Shundan so'ng matndan o'quvchilar bilan birgalikda kelayotgan, ketayotgan ayolni, ayol pulni, chiqarib, minnatdor so'zlari ajratilib yozuv taxtasiga yoziladi. Bu so'zlarni oldindan yozuv taxtasiga yozib, ustini berkitib qo'ysa ham bo'ladi. Ularni imlo jihatdan tahlil qilayotganda ochish mumkin. (Matndan imlosi eslatilgan so'zlarni to'g'ri ajratib olganliklarini tekshirishda foydalaniladi).

Shundan so'ng o'quvchilar yozuv taxtasiga yozilgan quyidagi savollarga javob beradilar:

1. Zarifjonning odati qanday?
2. Bu haqida ikkinchi gapda nima deyilgan?
3. Yo'lda qanday voqea yuz berdi?
5. Zarifjon pulni nima qildi?
6. Ayol kimdan minnatdor bo'ldi?

O'qituvchi o'quvchilarning hikoyasini eshitgach: "Biz bu qisqa hikoyani yozsak, bayon hosil bo'ladi. Buning uchun har bir qismni navbat bilan yozamiz", deydi. O'quvchilar daftarlarini bayon yozish uchun tayyorlaydilar. O'qituvchi esa o'quvchilar uchun yozuv taxtasiga namuna yozadi. Ish shunday izchillikda davom etadi.

O'qituvchi o'quvchilarga tanish savollarni beradi. Har bir savolga olingan javob tezda tahlil qilinib, yozuv taxtasiga hamda daftarga yoziladi. Bundan oldin, o'quvchilarga hikoyaning qismlari, ayrim so'zlarni yozishda qanday qoidalardan foydalanish eslatiladi.

Bayon yozib bo'lingach, qoidasi takrorlangan so'zning tagiga chizish topshirilishi mumkin. Yuqorida ko'rsatilgan ish turi, ya'ni gaplarni bir-biriga bog'lab yozish usuli o'quvchilarni bayon yozishga tayyorlaydi.

Ikkinchi sinfda bayon yozish darslari ikki turda o'tkaziladi:

Avval o'quvchilar 30-40 so'zli matnni savollar va javob mazmunini ochuvchi so'zlar orqali ifodalaydilar. Savollarda faqat matnni bayon qilish tartibi aniqlanmay, balki har bir gapning so'z tarkibi ham aniqlanadi. Shu bilan birga o'quvchilarni jamoa bo'lib rejadagi savollar asosida javob topishga o'rgatiladi.

Bayonning ikkinchi turi o'quvchilarga bayon matnini yozma ifodalashda ko'proq erkinlik beradi. Savol-javob matnlariga qaraganda bayon matnlarining hajmi ko'proq bo'ladi (50-60 so'z). Tayyor reja bayon matnining tartibini aniqlab beradi, biroq bayon matnining har bir qismi uchun o'quvchilar matnning o'zida yoki savollarida qatnashmagan turli xildagi gaplardan va boshqa so'zlardan foydalanishlari mumkin.

Bayonning ikkala turi uchun matnlarning rejasi beriladi. Imlo ustida ishlash, matnni tahlil qilishda esa metodik qismda bayon yozish uchun berilgan namunadan foydalanish tavsiya etiladi. Ikkinchi sinf o'quvchilarini bayon yozishga o'rgatish savollarga berilgan so'zlar bilan javob yozishdan boshlanadi. Bu xildagi bayonlarda matnda nechta gap bo'lsa, xuddi shu mazmundagi savollar beriladi. Savollarga javob berishda javob mazmunini ochuvchi so'zlar savolning qatoriga yozilib, tik chiziq bilan ajratiladi. O'quvchilar yuqoridagi ish turini bajarishga ko'nikma hosil qilganlaridan so'ng rejadagi berilgan savollarni yetishmagan so'zlar bilan to'ldirib yozish topshiriladi.

Bayon yozish davomida ko'pchilik o'quvchilarda mustaqillik seziladi. Bu mustaqillik ikki xil yo'nalishda (usulda) namoyon bo'ladi:

1. O'quvchilar rejadagi savollarga javob berishda matn mazmunini to'liq ifodalashga harakat qiladilar.

2. Ayrim o'quvchilar esa savollarga o'z so'zlari bilan javob berishga intiladilar.

Ko'pincha o'quvchilar gapni noto'g'ri tuzadilar. Ba'zi o'quvchilar esa shunday so'zlarni ishlatishadiki, bu so'zlarning imlosi, mazmuni hali o'rganilmagan. Shu sababli o'quvchilar imloviy va uslubiy xatolarga yo'l qo'yadilar. Shuning uchun bu bosqichda o'quvchilardan

savol mazmuniga qat'iy e'tibor berish va matn tilidan chetga chiqmaslik talab qilinadi.

Bayon turi soddagina bo'lsa ham, uni yozishda og'zaki va yozma ifodalashda adabiy til me'yorlariga rioya qilish hamda imlo xatolarga yo'l qo'ymaslikka o'rgatish kerak.

O'quvchilar uchinchi chorak oxirida 50-60 so'zli matndan iborat bayon yozadilar. Rejada 3-4 band beriladi. Shu bandlarning har biriga o'quvchilar ikki-uch gap bilan javob beradilar. Bayon darsining asosiy bosqichi savollar orqali matn mazm unini qayta hikoyalash, hikoyaning har bir qismida ko'zda tutilgan maqsadni aniqlash, qo'shma gaplarning imlosi o'zlashtirilmagan so'zlarni ishlatishning oldini olish hisoblanadi.

Erkin bayon o'tkazishning birinchi darsida o'quvchilarni boshqa so'zlarni ishlatmaslikka, rejadagi savollarga javob berishda shoshilmaslikka o'rgatish kerak. Chunki bu ta'limiy xarakterdagi asosiy ish hisoblanadi.

Ayrim vaqtlarda bayonga tayyorgarlik ko'rishda rasmlari rejadan foydalanish mumkin. Rasmlari reja rejaning eng oddiy shakli hisoblanadi. Buning uchun bolalar avval kitobda berilgan rasmlardan matn qismiga mosini tanlashga va uni nomlash (sarlavha qo'yish)ga o'rgatiladi. Bu ish o'quvchilarning qismlar orasidagi o'zaro bog'lanishini belgilashdagi va ketma-ketlikni aniqlashdagi faolligini oshiradi. O'qituvchi to'plamdagi matnlardan foydalanib bayon yozdirishda hikoyaning mazmunini keng ochib beruvchi mazmunli rasmlardan foydalanishi mumkin. Ammo ikkinchi sinfda tasvirli rasmlarni ishlatish mumkin emas.

Tabiat manzarasi tasvirlangan rasmlar o'quvchilarni bayon matnidani chalg'itadi, imlo xatolar ustida o'ylash hamda til qoidalariga (adabiy til me'yorlariga) rioya qilishdagi diqqatini bo'shashtiradi. Matn qismlarining mazmunan o'zaro bog'lanishi va qismlarning ketma-ket joylashtirilishi o'quvchilarning mustaqilligini oshiradi. Shunday hollarda matn yozuv taxtasida bo'laklarga (qismlarga) bo'lingan holda beriladi: uch-to'rt qism ketma-ketligi buzilgan holda (tartibsiz) yozuv taxtasiga yoziladi.

Ikkinchi sinf dasturida o'qilgan kichik hajmdagi matn qismlariga o'qituvchi rahbarligida so'roq gap tartibida sarlavha qo'yish nazarda tutiladi. Matnlarning murakkabligini hisobga olib, taxminan oyda bir marta shunday ish turlarini bajarish tavsiya qilinadi.

2-sinfda yozish uchun tavsiya qilingan bayon turlari

QISMLARGA BO‘LINGAN MATNLAR USTIDA ISHLASH

Ikkinchi sinfda tayyorgarlik mashqlari bilan ishlash birinchi sinfdagidek olib boriladi. Ammo yozuv bilan bog‘lanadi.

Bunday mashqlar ikki ta'limiy maqsadni nazarda tutadi: bolalar, birinchidan, matnni hikoyalashda mazmunning ketma-ket bog‘lanishi haqida tushunchaga ega bo‘ladilar va izchillikka ahamiyat berishga odatlanadilar.

Ikkinchidan, mashqlar jarayonida o‘quvchilar ma'lum fikrni aniq va sodda qilib ifodalaydigan gaplar tuzish malakasini hosil qilishga o‘rganadilar.

HIKOYA QISMLARINI BIRGALIKDA YOZISH

- Bu mashqning maqsadi hikoyani birgalikda bayon qilishdir. Rejadagi har bir bandga berilgan javob yozuv taxtasiga yoziladi. So‘ngra o‘qituvchi boshchiligida tahlil qilinib, daftarga yoziladi.

SAVOLLARDAGI SO‘ROQ SO‘ZLAR O‘RNIGA BERILGAN SO‘ZLARNI QO‘YIB YOZISH

- Bu mashqning asosiy maqsadi - o‘quvchilarni matn mazmunini aniq bayon qilish uchun ravon va to‘g‘ri gap tuzishga odatlantirish. Shuningdek, ularni sodda hikoyalar tuzishda tayyor rejadan foydalanishga o‘rgatish.

SAVOLLAR ASOSIDA ERKIN BAYON YOZISH

- Bu mashqlar bayonga juda yaqin turadi. Matnning mazmunini bayon qilish uchun o‘quvchilar mustaqil ravishda matndagi so‘zlarni o‘zgartirishlari va unga so‘z qo‘shishlari mumkin.
- Bu ish turining asosiy maqsadi o‘quvchilarga o‘z fikrlarini turli usullarda bayon qilishlari mumkinligini ko‘rsatishdan iborat.

HIKOYA QISMLARIGA BIRGALIKDA SARLAVHA QO‘YIB BAYON YOZISH

- Bu ishning maqsadi - matnni hikoyalashdagi ketma-ketlikni kuzatishda o‘quvchilarning ongini oshirish. Shu bilan birga o‘qish darslarida o‘rgangan parchaning mazmuniga mos savollar tuzish haqida o‘quvchilar bilimini mustahkamlashdan iboratdir.

RASMLI REJADAN FOYDALANIB BAYON YOZISH

- Bu ish turi o‘quvchilarning matn mazmunini ketma-ket bayon qilish borasidagi bilimlarini mustahkamlaydi. Rasm hikoya qismlarining mazmuniga qarab yozuv taxtasiga ketma-ket joylashtiriladi. Bolalar rasmni kuzatib, uning mazmuniga qarab bayon yozadilar. Bu mashqdan maqsad, o‘quvchilarni hikoya qismlari orasidagi bog‘lanishni bilishga va hikoyaning mazmunini chuqur anglab olishga o‘rgatishdan iborat.

**MATN
BO'LAKLARINING
TO'LIQ
MAZMUNINI
QAMRAB
OLMAGAN HOLDA
SAVOLLARGA
JAVOB YOZISH**

- Bu mashqlar uchun tanlangan matnlarning hajmi oldingi bayon matnlariga qaraganda kengroq bo'ladi. Savollar esa shunday yozilishi kerakki, ularga berilgan javob o'quvchilarning imkoniyatlariga mos bo'lsin. Bunday mashqlar o'quvchilarning butun matnni tahlil qilishdagi tushunchalarini o'stiradi. Birgalikda tuzilgan javoblar o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlarini tartibga soladi va gap tuzish ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

3-sinf

• Bayon ustida ishlash metodikasi

3-sinfda yoziladigan hamma bayonlarni, asosan, ikki turga bo'lish mumkin. Birinchi turi o'qituvchi tavsiya qilgan tayyor reja, ikkinchi turi esa o'qituvchi rahbarligida o'quvchilar bilan hamkorlikda tuzilgan reja asosida yoziladi.

Ikki turda bayon yozishga o'rgatish ishlari butun o'quv yili davomida olib boriladi.

O'qituvchi o'quvchilarga tayyor reja asosida bayon matnlari ustida ishlash va bayon rejasini tuzishga o'rgatishni o'z tizimiga kiritadi hamda matn hajmining katta-kichikligiga qarab ularni joylashtiradi. Bayonga oid bo'lgan topshiriqlarni murakkablashtirib boradi. Tayyor reja asosida bayon yozish butun o'quv yilida davom etadi.

O'qituvchi taqvim reja tuzishdan oldin matnlarni tanlaydi. Matndagi so'zlar, gaplar o'rganilayotgan qaysi mavzuga ko'proq mos ekanligini ham aniqlaydi. Shundan kelib chiqib matnlarni taqvim - mavzu rejasiga joylashtirish kerak.

O'qituvchi 3-sinf o'quvchilarini bayon yozishga o'rgatar ekan, dastur va matnlarning mazmuni orasidagi bog'lanishlarni nazarda tutadi. Ishni yengillashtirish maqsadida matndagi imlo qoidalariga oid so'zlar beriladi.

O'quvchilarning tayyor reja asosida yozadigan bayon matnlarining hajmi 60-80 so'zdan tuzilishi mo'ljallanadi. Ishning bunday turi o'quvchilarni to'rtinchi sinfda o'tkaziladigan matn mazmunini qisqartirib yozishga tayyorlaydi.

Tayyor reja asosida bayon yozishda rejaning har bir qismiga javob bir yoki ikki gapdan iborat bo'lishi kerak. Shu bilan birga reja sarlavhasi ko'proq so'roq gap shaklida bo'lsa maqsadga muvofiqdir.

Bu ish usuli ikkinchi sinfdan ham qo'llanilgan. Bunday matnlar mumkin qadar yozuv taxtasi, monitor yoki qog'ozda berilishi lozim.

Matnning rejasi qismlar va uning mazmuniga muvofiq bo'lishini o'quvchi doim o'z diqqat-markazida tutishi zarur. Boshqacharoq aytganda, u reja bandiga javob nechta gapdan iborat, qaysi xat boshi yoki qaysi gap rejada aniq ifodalanmagan, nima uchun ifodalanmagan, yozuv taxtasidagi gaplardan foydalanish lozimligi ustida bosh qotiradi. Dastlabki bayonlarga tayyorgarlik ko'rishda o'quvchilarni matnni qismlarga bo'lib gapirtirishga ko'proq e'tibor berish kerak va reja savollariga sodda gaplar bilan to'g'ri javob olishga erishish lozim. Shu bilan birga, bayonga puxta imloviy tayyorgarlik ko'riladi. Bu bayon darsning o'zida va oldingi ona tili darslarida xuddi ikkinchi sinfdagidek olib boriladi.

Asta-sekin atov va ikki tarkibli gaplar, shuningdek, umumiy xarakterdagi so'roq gaplardan iborat rejalar beriladi. Bu hol o'quvchilarga doimo qulaylik tug'dirmaydi. Chunki reja bandlarining (yuqoridagidek) ifodalanishi butun xat boshini (qismni) kengaytirib bayon qilishni talab qiladi. Bunday reja bo'yicha ishlash o'quvchilarga qulay bo'lishi uchun bayonning biror qismini birgalashib puxta tahrir qilish taqozo etiladi. Reja bandidagi savollarga bir nechta gap javob bo'lishi mumkin. Bunda bayon mazmunini o'quvchi ongiga to'liq yetkazish maqsadida quyidagicha yordam beriladi. Ushbu parcha (javob bo'lgan gaplar) oldindan yozuv taxtasiga yoziladi. O'quvchilar parchani ichda o'qiydilar, so'ng hikoya qiladilar.

Rejaning bu qismida yana boshqacha ish turini qo'llash mumkin. Berilgan qismga to'liq javob olishda o'quvchilarga yordamchi savollar beriladi. So'ng yozuv taxtasiga yozilgan matn bilan o'quvchilarning hikoyasi taqqoslanadi. Berilgan parchani to'liq bayon qilishda o'quvchilarga shu tarzda yo'llanma berib boriladi.

Matnning bir-ikki qismi ustida xuddi shunday mashg'ulot olib borish natijasida o'quvchilar, birinchidan, o'qituvchining o'qigan hikoyasini diqqat bilan tinglashga, ikkinchidan, reja sarlavhalarini puxta o'ylashga va bayon matnini to'liq qayta hikoyalashga o'rgatiladi.

Birinchi yarim yilda to'liq qayta hikoyalashga o'rgatish uchun M.Umarova, M.Nabiyevalarning boshlang'ich sinf o'qituvchilari va o'quvchilari uchun tayyorlangan "Bayonlar to'plami"dan "Yaxshilik yerda qolmas" matni yuzasidan tayyorgarlik ko'rish darsini namuna sifatida ko'rsatamiz.

Bayonga tayyorgarlik ko‘rishda sinfdan tashqari o‘qish dasrlarida yaxshilik qilish, bir-biriga yordam berish haqida suhbat o‘tkazish ma’qul. Ona tili darslarida jo‘nalish va chiqish kelishiklari qo‘shimchalarining yozilish qoidasi eslatiladi. *Holatga, falokatdan, tuzoqqa* so‘zlari mashq qilinadi.

Darsning borishi:

I. Qisqagina suhbat. Arining turli joylarda uchib yurishi, uning qanotlari nozik bo‘lishi, kabutarning tadbirkorligi, bir-biriga yaxshilik qilish, yaxshilikka-yaxshilik qaytishi haqida qisqacha so‘zlanadi.

II. O‘qituvchi matnni ifodali o‘qiydi va savollar asosida tahlil qiladi.

“Hikoyaning uchinchi qismidagi “ ... falokatdan qutildi” iborasi qanday ma’noni anglatadi? O‘ylab ko‘ring-chi? “Ari suvda oqib ketmadi” ma’nosini bildiradi. Kabutar Arining suvdan chiqishi uchun nima qildi? (Bu savol kabutarning arini qutqarish uchun qilgan ishini gapirishni talab qiladi.) *Kabutar bir cho‘pni suvga tashladi. Ari cho‘pni kema qilib falokatdan qutildi*”.

III. Ari so‘zini takrorlamaslik uchun o‘qituvchi quyidagilarni so‘raydi: “*Matnda ishtirok etuvchilarni ayting (ari, kabutar, bola). Hamma o‘rinlarda ari so‘zi ishlatilganmi? (Yo‘q.) O‘ylab ko‘ring-chi, hikoyaning qaysi qismida ari yoki ari o‘rnida u so‘zini ishlatish ma’qul. Shuningdek, matnda kabutar so‘zini doimo ishlatish kerakmi yoki matnning qaysi qismida u so‘zini ishlatish o‘rinli bo‘ladi. Bola so‘zi hamma o‘rinlarda ishlatilganmi? (Ha, ishlatilgan.)*”

Shundan keyin o‘qituvchi matnni qismlar bo‘yicha ifodali o‘qiydi. O‘quvchilar esa qismlararo qaysi so‘zlar ishlatilganini ko‘rsatadilar.

O‘qituvchi ko‘rsatilgan so‘zlarni reja qismlariga moslaydi va savolning qatoriga yozib, tik chiziq bilan ajratadi.

Birinchi qism o‘qiladi. *Ari* so‘zi ajratiladi. Bu qismda hikoyaning boshlanishi va arining qayerda uchib yurganligi, hikoya qahramonining nomini ko‘rsatish lozimligi aytiladi. Ikkinchi qism o‘qiladi va bu qismdagi voqea ariga tegishli bo‘lganligi uchun *ari* so‘zi o‘rnida *u* so‘zi qo‘llanganligi aytiladi. Uchinchi qismda *kabutar* haqida gapirilgan. Shuning uchun kabutar so‘zi ishlatilganligini aytadilar. To‘rtinchi qismda *ari* haqida gap boradi. Bunda *ari* so‘zining berilishi to‘g‘riligi uqtiriladi.

Beshinchi qism o‘qiladi. Bu qismdagi voqea *bolaga* tegishli.

Oltinchi, yettinchi qismlar ham o‘qiladi. *Ari, bola* so‘zlarining berilishi to‘g‘ri ekanligi aytiladi.

Sakkizinchi qism o‘qiladi. Bunda kabutar so‘zi berilgan. Bu o‘rinda shu nom mos kelgan. Chunki gap kabutar haqida boradi.

VI. “Ari, kabutar va bola” so‘zlari ustida ishlash

1. Ari qayerda uchib borardi? *ari*
2. U birdan suvga yiqilib, qanday holatga tushdi? *u*
3. Kabutar arini ko‘rib nima qildi? *kabutar*
4. Ari qanday qilib falokatdan qutildi? *ari*
5. Bola tuzoq qo‘yib nima qildi? *bola*
6. Ari kabutam i qutqarmoqchi bo‘lib nimaish qildi? *ari*
7. Kabutar nimadan qutildi? *kabutar*

Matnni so‘zlab berishda birinchi qismda bitta gap berilishiga qaramay “*u*”ga e‘tibor beriladi. Arining falokatga uchrashi shu gapdan boshlanadi. Matnning asosiy qismlari (2-, 6-) ustida ish olib borish zarur. Bu qismlardagi ikkita gapda *ari* haqida fikr yuritiladi. O‘quvchilar ari so‘zi o‘rnida “*u*”ni qo‘llab, so‘zlab beradilar.

V. Yozishga tayyorgarlik

Agar matn yozuv taxtasiga yoki monitorda ko‘rsatilgan bo‘lsa, o‘quvchilar uni ichda o‘qiydilar. Shundan so‘ng ayrim so‘zlarni (*holatga, rahmi, darhol, cho‘pni, falokatdan, ko‘rib*) bo‘g‘inlab aytadilar yoki ularning imlosini izohlaydilar. O‘quvchilarga reja asosida yozish uchun o‘ylashga vaqt beriladi. Yozuv taxtasidagi matn yopiladi. Matn mazmunini eslashda o‘quvchilar tomonidan aytilgan imlosi qiyin so‘zlardan 2 -3 tasini o‘qituvchi yozuv taxtasiga yozib qo‘yadi.

Tanlab bayon yozish

Tanlab bayon yozish bayon matnining biror qismini tanlab qayta hikoyalashdir. Masalan, o‘qilgan matndan faqat qatnashuvchilarning tashqi ko‘rinishi, tasvirlangan qismnigina qayta hikoya qilish, faqat ikki qatnashuvchining uchrashish manzarasini qayta hikoyalash, faqat tabiat tasvirini hikoya qilish kabidir.

Tanlab bayon yozish yozma bayon sifatida ham o‘tkaziladi. Tanlab bayon yozishda matn o‘quvchining ko‘z oldida bo‘lmaydi. O‘quvchi butun matn mazmunini yoritib berishda qiynaladi. Shuning uchun matn qismlarining mazmuni tugallangan bir fikrda bayon qilinadi.

Tanlab bayon yozishda quyidagi ish turlarini qo‘llash o‘quvchilar uchun foydali va qiziqarlidir. Hajmi kattagina bo‘lgan matn mazmunini

aralashtirib beriladi - bu esa voqeani tushunishga va ko'proq tafsilotlarni kiritishga imkoniyat beradi. Shu usulda o'quvchilarning mantiqiy faoliyatlarining ayrim tomonlari taraqqiy ettiriladi. Bolalar material tanlash, uni chegaralash, mavzuni qisqaroq bayon qilishga o'rgatiladi.

Ayrim vaqtlarda tanlab bayon yozishda qismlararo bog'lanishga erishish lozim. Bayon yozishni boshlashda mustaqil so'zlarni almashtirish, o'zicha ijod qilish o'quvchilarning ijodiy qobiliyatini o'stiradi. Bu ishlar o'qituvchi rahbarligida olib boriladi. Tanlab bayon o'tkazishda o'quvchilar hikoyani eshitadilar va sinchiklab o'rganadilar. So'ng bayonda nima haqida to'xtalish lozimligi to'g'risida aniq ma'lumot oladilar.

Bayonning bu turida berilgan matn ifodali o'qiladi. O'qituvchi o'quvchilar matn mazmunini qay darajada tushunganliklarini aniqlash uchun ularga savollar beradi.

Shundan keyin matnning keyingi qismi haqida so'z boradi. Bu qismda o'quvchilarga faqat so'ralgan asosiy fikr haqida yozish kerakligi aytiladi.

O'qituvchi oldindan yozuv taxtasiga yozib yopib qo'ygan rejani ochadi. Hikoyani boshlashdan oldin rejaning birinchi qismiga javob o'ylash uchun ozgina vaqt beriladi. Qisqa suhbatdan so'ng hikoyani taxminan qanday boshlash kerakligi haqida tavsiya beriladi.

Shunday qilib, o'quvchilar reja qismlarining har biriga javob beradilar. O'quvchilar hikoyani ijodiy so'zlab berishga yaxshi tayyor bo'lsalar, mazmunini to'g'ridan-to'g'ri to'liq so'zlab beradilar. Bu namuna asosida bir necha marta saylanma bayon o'tkazish mumkin.

Hamma o'quvchilar bayonni qanday boshlash va nima bilan tugatishni tushunib oladilar. Buning uchun o'quvchilar reja tuzadilar, tuzilgan rejani bir o'quvchi yozuv taxtasiga yozadi. Shu vaqtda 2-3 o'quvchidan bayonni qanday boshlamoqchi ekanligini so'rash lozim.

Agar vaqt bo'lsa, matnni qayta hikoyalatish kerak. Hikoya qilish vaqtida bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarning bayonga hozirligini aniqlash lozim. O'qituvchi hikoyalash vaqtida ayrim o'quvchilarning qiynalayotganini sezsa, ularga hikoya qilish va yozish vaqtida yordam beradi.

Rejasi o'zgartirilgan bayonda o'quvchilar qiynalmaydilar. Chunki, bayon rejasini o'qituvchining o'zi voqeaning ketma-ketligiga qarab

beradi. O'qituvchi matn qismlari orasidagi bog'lanishda tushuntirilishi kerak bo'lgan o'rinlar uchrashi mumkinligini hisobga olishi kerak.

Ayrim vaqtlarda hikoyaning qismlari o'rtasidagi bog'lanishning muvaffaqiyatli chiqishi uchun bir-ikkita yangi so'z qo'shish mumkin.

Hikoya rejasini tuzishda, avvalo, matnni qismlarga bo'lish lozim. Bunda voqeaning izchilligiga, uning rivojlanishiga va voqealar orasidagi o'zaro bog'lanishga ahamiyat beriladi. Buning uchun matn ko'z o'ngimizda bo'lishi shart. Hikoyaning har qismini qayta-qayta o'qish, uning mavzusini aniqlash, matnni qismlarga bo'lish, mazm uni bir-biriga yaqin bo'lgan qismlarga bitta sarlavha qo'yish talab etiladi. O'qituvchi tomonidan berilgan mavzuni yoritish uchun parchaning boshlanishi va oxirini topish kerak.

Matnlarni mustaqil ravishda qismlarga bo'lishda xatboshi muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarga reja tuzish o'qish darslarida ham o'rgatiladi. Uchinchi, to'rtinchi sinf o'quvchilari matnni eshitish orqali yaxshi qabul qiladilar, so'ng voqealarning ketma-ketligini aniqlash, qismlar va ular orasidagi chegaralanishni ko'rsatishlari kerak.

Ko'pincha o'qituvchilar bayon yozdirishda o'quvchilarga reja tuzishni yengillashtirish maqsadida quyidagi usuldan foydalanadilar: o'qituvchi ovoz chiqarib parchani o'qiydi, so'ng to'xtalib, bu qismda gap nima haqida ekanligini aniqlaydi va o'quvchilardan unga sarlavha qo'yishni so'raydi. Navbatdagi parchalar ham shu tartibda davom etadi. Bunday usullardan faqat ayrim vaqtlardagina foydalanish mumkin.

Matnni mantiqiy tugallangan qismlarga bo'lishda o'quvchilarni har xil usullardan foydalanishga o'rgatib borish kerak. Buning uchun o'quvchilar tomonidan qo'yilgan (o'ylab topilgan) sarlavhalar o'qiladi va muhokama qilinadi. Muhokama natijasida eng yaxshi sarlavhalar varianti tanlab olinadi va o'qituvchi tomonidan yozuv taxtasiga yoziladi. Shunday qilib, bayon uchun yagona reja tuziladi. Sarlavhalash zarur ta'limiy ish hisoblanadi. Maqsad - o'quvchilar mavzu yoki matnning sarlavhalangan qismi mazmunini to'g'ri aniqlashlaridan iborat.

Rasmi reja asosida bayon yozish uchinchi sinfda ham davom etadi.

Shunday qilib, uchinchi sinf o'quvchilari matnning mazmuniga mos sarlavha topishga, reja tuzishga tayyorlanadilar. Agar o'quvchilar bu topshiriqni bajarayotganlarida matn ularning ko'z oldida bo'lsa, yana ham yaxshi bo'ladi. Bu o'quvchilarning bayonga tayyorlanishdagi va reja tuzishdagi mustaqilligini oshiradi.

Dastlabki davrlarda sarlavha tuzish mashqlari jamoa tartibida oʻrganiladi. Shundan keyin reja tuziladi. Agar oʻquvchilar oldida matn boʻlmasa, tahlildan soʻng matn ikkinchi marta oʻqib beriladi. Matnni oʻqishdan oldin oʻquvchilardan matn necha qismdan iborat ekanligi haqida fikr bildirishlari soʻraladi.

Oʻquvchilar uchun matnni qismlarga boʻlish va ularni sarlavhalash ancha murakkab ish hisoblanadi. Shuning uchun bayon yozish darslarida matnni qismlarga boʻlishni birinchi chorakdanoq boshlash kerak. Ushbu maqsadda toʻplamda jamoa boʻlib ishlash vaqtida uncha katta boʻlmagan matnlarni (26 - 40 soʻzlik) yozuv taxtasiga yozish lozim. Ona tili darsida oʻquvchilar daftariga bayon matnini yoki uning biror qismini yozdirib qoʻyish maqsadga muvofiq.

Buning uchun oʻqituvchi bayon matnidani (oʻquvchiga bildirmagan holda) imloviy tahlil, izohli diktant oʻtkazganda yoki boshqa mashqlarda foydalanishi zarur.

Matn yozilgan daftar oʻquvchilar qoʻlida qoladi. Ular navbatdagi bayon darsida daftardagi matn ustida ishlaydilar va uni qismlarga boʻladilar.

Hikoyaning qismiga sarlavha topish xatboshining muhokamasi bilan bir vaqtda boradi. Natijada matnni qismlarga boʻlish ishi osonlashadi. Agar bu matn yozuv taxtasiga yozilmasa, u holda oʻqituvchi matnni ikkinchi marta oʻqish oldidan oʻquvchilarga shunday topshiriq beradi:

“Oʻylang, hikoyani necha qismga boʻlish mumkin?”

Hikoyani qismlarga aniq ajratish, faslga oid parchalarni taqqoslash voqealarning kutilmaganda almashinishi asosida boʻlishi mumkin.

Oʻquvchilar eshitgan matnlarini asta-sekinlik bilan qismlarga boʻlishni oʻrganib boradilar. Bunda oʻrgatishning eng yaxshi usuli oʻquvchilarning oʻqish darslarida hosil qilgan koʻnikmasi - ogʻzaki tasvirdir. Shu maqsadda toʻplamda mazmuni yorqin tasavvur tugʻdiruvchi qator hikoyalar beriladi. Bayon yozish darsida barcha rasmlarni tasvirlab berish shart emas, buning iloji ham yoʻq. Mumkin boʻlgan rasmlarning mazmunini qisqa ifodalab berishning oʻzi kifoya.

Ayrim hollardagina hikoyaning bir qismini toʻliq tasvirlash zarur. 3-sinfda reja xuddi 2-sinfdagidek qayta hikoyalash uchun tayanch hisoblanadi. Matnni oldindan tayyorgarliksiz qayta hikoyalash bayon uchun hech qanday natija bermaydi. Oldin reja qismlariga berilgan javobni tinglash, soʻngra uni tahrir qilish maʼqul. Oʻquvchilar eʼtiborini

dastlab hikoyaning qiyinroq bo'lgan bir yoki ikkita qismi mazmunini tinglashga qaratish lozim. Shunda o'quvchilar bu qismdagi gaplar sonini aniq bilib oladilar. Qayta hikoyalash davrida ortiqcha va imlosi qiyin bo'lgan so'zlar chiqarib tashlanadi. Asosiy diqqatni matn tiliga, sodda gaplarni ishlatishga qaratish kerak.

Hech bo'lmaganda, matnning birinchi yoki ikkinchi qismini qayta hikoyalashni muntazam mashq qildirish o'quvchilarning boshqa qismlar mazmunini anglashda o'ziga nisbatan talabchan bo'lishlarini ta'minlaydi.

Shundan so'ng to'liq qayta hikoyalash har doim talab qilinavermaydi. Uni o'tkazishdan oldin o'quvchilar e'tiborini matn qismlarining bog'lanish usullariga qaratish lozim. Bog'lash vazifasini bajaruvchi: to'satdan, bir kuni, o'shanda, shuning uchun, lekin, kabi so'zlarni o'quvchilar ongli ravishda tushunib qo'llay bilsinlar.

Gap ustida olib boriladigan ish ba'zan darsning alohida bosqichini band qilib qo'yishi ham mumkin. Agarda bolalar gap tuzishda qiynalib qolsalar, ularga quyidagi usullar bilan yordam berish kerak:

1. Birinchi gap uchun zarur shakldagi, lekin ketma-ketligi saqlanmagan so'zlarni yozuv taxtasiga yozib qo'yish.

2. Yozuv taxtasiga kutilgan fikrni ifodalovchi gap chizmasini berish, ba'zan unga tayanch so'zlarni kiritish: *kim? qayerdan? chiroyli qizil nima? nima qildi?* kabi. Bu o'quvchilarga gaplarni to'g'ri tuzishlarida yordam beradi, qolaversa, ma'lum qoidalarga oid so'zlarni qo'llashga ham undaydi.

3. Gaplar tuzishga yordam maqsadida ba'zan alohida so'zlar yozilgan tarqatma manbalar berish. Bolalar reja bandiga javob beruvchi bir yoki ikkita gap hosil qiluvchi rejaga tarqatma manbalarni kerakli holda joylashtiradilar.

4. Agarda fikrni sodda gaplar bilan ifodalash qiyin bo'lsa, qo'shma gapning bir qismini yozuv taxtasiga yozib qo'yish. (...kuni edi, shuning uchun...). Ikkinchi chorakda 3-sinf o'quvchilarida bayonda ko'p uchraydigan "shuning uchun" bog'lovchisi oldidan vergul qo'yish ko'nikmasini hosil qilish lozim.

Uchinchi sinfda bayon ustida ishlash o'quvchilarning so'z boyligini oshirishni ko'zda tutadi. Bu ish ikki ko'rinishda bo'ladi:

1. Matnda qatnashuvchilarning turli nomlanishini kuzatish, qaysi so'z matnda aynan o'z o'rnida ekanligini aniqlash.

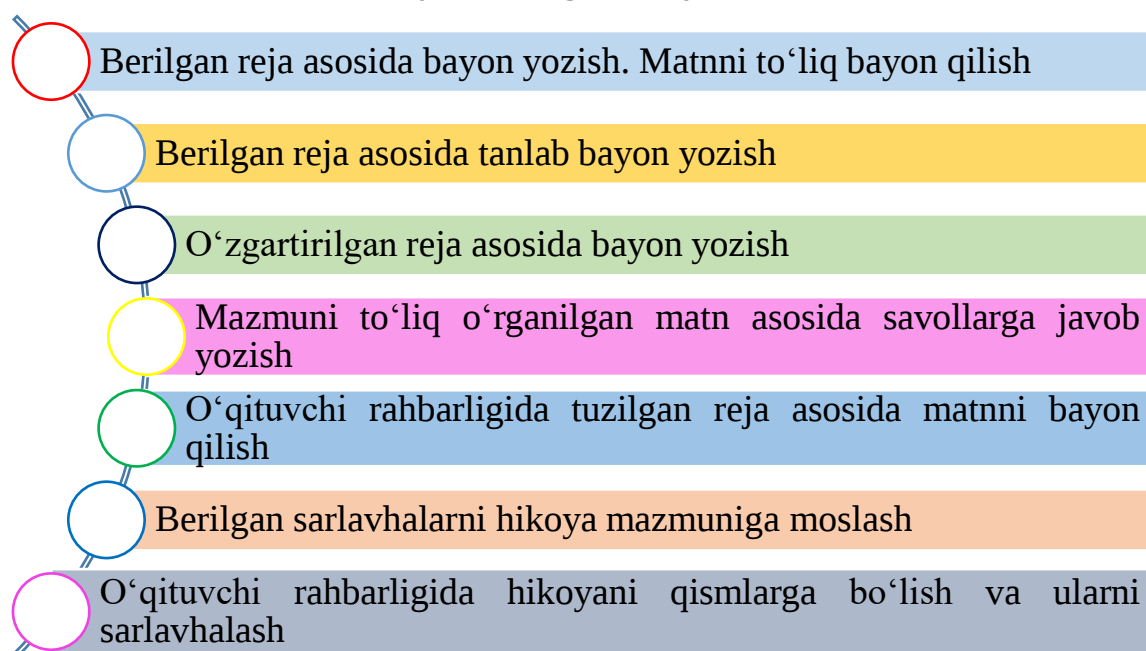
Bu ishni yo'lga qo'yish uchun matnni tahlil qilish paytida o'quvchilar bulardan qayta hikoyalashda, ba'zan yozma ish vaqtida foydalanishlari uchun yozuv taxtasiga ular o'rnini bosa oladigan qator so'zlarni yozib qo'yish kerak.

2. Almashtirish yo'li bilan turg'un birikmalarni tushuntirish.

Ikki bo'lak qildi, ko'p urindi, hech qanday kuch kabi matndan olingan iboralar ustida bayon yozishdan oldin imloga oid tayyorgarlik ko'rish zarur. Bu tayyorgarlik qisman ona tili darslarida bajariladi.

Uchinchi sinfda bayonlar muhokamasiga maxsus dars ajratmay, navbatdagi ona tili darsida bayon matnining mazmunini yoritishda va gaplarni tuzishda yo'l qo'yilgan xatolarni tu zatish ishiga 12-15 daqiqa vaqt ajratish kifoya qiladi. O'quvchilarning bayonda yo'l qo'yadigan xatolari ustidagi ishni shunday rejalashtirish kerak-ki, bu ona tili darsida navbatdagi grammatik imloviy mashqlar bilan qo'shilib ketsin.

3-sinfda yoziladigan bayon turlari

Uchinchi sinfda berilgan reja asosida bayon yozish o'quvchilarning matnni hikoyalashda mazmunining ketma-ket bog'lanishi haqidagi malakalarini mustahkamlaydi va ularga gap ustida ishlash imkonini beradi. Qayta bayon qilishda o'quvchilar diqqati hikoyaning bitta (qiyin hisoblangan) yoki ikki-uch qismini tahrir qilish: timsolli ifoda va so'z birikmasiga jalb qilinadi.

Ma'lumki, uchinchi sinfda bayon o'qituvchi tomonidan tavsiya qilingan tayyor reja hamda o'qituvchi rahbarligida jamoa bo'lib tuzilgan reja asosida o'tkaziladi.

To'rtinchi sinfda esa yuqoridagi bayonning ikki turi bilan birga, mustaqil tuzilgan reja asosidagi bayon; qisman tasvir bo'lgan bayon; grammatik topshiriqli bayon; matn mazmunini qisqartirishga oid bayon va nazorat bayonlaridan foydalaniladi.

Qisman tasvir bo'lgan bayon; grammatik topshiriqli bayon va qisqartirilgan bayonlar alohida bo'lim qilib ajratilmaydi. Qisman tasvir bo'lgan bayon, grammatik topshiriqli bayon uchinchi bo'limga, qisqartirilgan bayon esa birinchi hamda uchinchi bo'limga kiritilgan.

Tayyor reja va jamoa bo'lib tuzilgan reja asosidagi bayon ustida ish ikkinchi sinfda ham o'rganilgan. Ishning bu turi to'rtinchi sinfda matn mazmunining chuqur tahlil qilinishi va murakkabligi bilan ajralib turadi.

O'qituvchi o'quvchilarning diqqatini ko'proq asarning hamma tafsilotlarini kuzatib, matn qismlaridagi voqealarni izohlab berishga qaratadi.

Bayon ustida ishlashda **grammatik topshiriqli bayon yozishga** o'rgatish muhim ishlardan biri hisoblanadi.

Bayonning bu turi to'rtinchi sinfda o'tkaziladi. Bunday bayonni yozdirishdan avval o'qish darslarida o'quvchilarning o'qigan ayrim hikoyalardagi shaxsni o'zgartirib qayta hikoyalash yuzasidan mashqlar o'tkazilgan bo'lishi kerak. O'quvchilar shaxsni o'zgartirib hikoyalash haqida ko'nikma hosil qilganlaridan so'ng bunday turdagi bayonni o'tkazish maqsadga muvofiqdir. Bayonning bu turi o'quvchida hikoyadagi gaplarni qayta tuzishni talab qiladi. Chunki hikoya I shaxs nomidan berilgan bo'lsa, uni III shaxs nomidan, III shaxs nomidan berilgan bo'lsa, I shaxs nomidan hikoya qilish va bunda ega, kesimlarni shaxs va sonda moslashtirish lozim.

Ayrim hollarda I shaxs nomidan berilgan hikoyalarni III shaxs (birlik) nomidan bayon qilishda shaxsni aniq ko'rsatish uchun unga birorta ism tanlashga to'g'ri keladi.

To'rtinchi sinfda bayon ustida ishlash asta-sekin murakkablashib boradi. Bu murakkablik shundan iboratki, o'quvchilarning o'zlariga reja tuzish o'rgatiladi. Hatto o'quvchilar o'zlari mustaqil tuzgan reja

asosida bayon yozadilar. Bunda o'qituvchining vazifasi - o'quvchilarni matnni qismlarga bo'lib o'qishga o'rgatishdan iboratdir. Bu ish uchinchi sinfda olib borilgan metodik usullar va yo'llar bilan amalga oshiriladi. Bular so'z bilan tasvirlash, matnni qismlarga bo'lish (o'qituvchi bergan sarlavha asosida), o'quvchilar daftarlaridagi matnni qismga bo'lish, tanlab hikoya qilish yoki qayta tanlab hikoya qilish asosida qismga ajratishdan iboratdir.

To'rtinchi sinfda bayon rejasini jamoa bo'lib tuzish, asosan, o'quvchilarning mustaqilligini oshirishga qaratilgan. Birinchi yarim yil oxiriga borib o'quvchilar o'zlari mustaqil reja tuzishlari va matnning keng mazmunini bayon qila olishlari ko'zda tutilgan.

Reja tuzishga o'rgatish jarayonida jamoa bo'lib reja bandlarining o'rnini almashtirish mashqlari ham alohida o'rin tutishi mumkin.

Bunday mashqlarning ajralib turadigan tomoni shuki, reja asosida avval ishtirok etuvchi shaxslar harakati yoki hodisa tasvirlanadi, keyin avval bo'lib o'tgan hodisalar yoki bayon qilingan hodisadan birmuncha avval bo'lgan hodisa, ya'ni tadrijiy ketma-ketlikka rioya qilinmagan holda tasvirlanadi.

O'quvchilarni bayon yozishga yetarli darajada tayyorlash uchun matnni ikki marta qayta so'zlatish lozim.

O'zgartirilgan reja asosidagi bayon o'quvchilarning faolligini oshiradi, ular reja tuzish va shu asosda so'zlab berishda ijodiy xususiyatga ega bo'lgan qism larni kiritishga odatlanadilar.

Bayon ustida **qisqartirilgan bayon yozishga** o'rgatish murakkab masalalardan biri hisoblanadi. Bu ish o'qish darsida matnni qisqartirib so'zlashga o'rgatish bilan birga olib boriladi.

1-sinf o'quvchilarini mazmunli so'zlashga o'rgatishda quyidagilarga amal qilish kerak:

1. Hikoya yetarli darajada to'liq muhokama qilingan bo'lishi lozim.

2. O'quvchilar aniq, yaxshi o'ylab tuzilgan rejaga suyangan holda ishlashlari lozim. Shundagina ular o'zlari ongli ravishda bayon yozish uchun kerakli fikrni, bosh mazmunni ajratib oladilar.

Agar reja o'quvchilarga tayyor holda berilgan bo'lsa, matn mazmuni bilan solishtirib chiqilishi lozim.

Ba'zan bayon darsida matn o'quvchilarning ko'zi oldida bo'lmasligi mumkin. Bunday hollarda o'quvchilar faqat eshitish sezgilariga tayangan holda ishlashlariga to'g'ri keladi. Bunda, ayniqsa,

matnni ikkinchi marta o'qib berish va suhbat uyushtirishning o'rni katta.

Suhbat vaqtida o'quvchilar qaysi qism yoki qaysi gap alohida muhim o'rin tutishini aniqlab oladilar.

Qisqartirilgan bayonda reja asosida so'zlash kerak. Chunki so'zlash vaqtida eng kerakli fikrlar va zarur o'rinlar ajratib olinadi.

4-sinfda qisqartirilgan bayon yozishda o'quvchilarga qulaylik tug'dirish maqsadida ular bayonni o'qishlari, mustaqil reja tuzishlari va reja asosida qisqartirib bayon yozishlari uchun matn o'quvchilarning ko'zi oldida bo'lishi kerak.

Bayon yozishga tayyorgarlik vaqtida matn mazmunini so'zlash bayon mazmuniga qarab turlicha bo'lishi mumkin.

Ijodiy qisqartirish, tanlab yozish, o'zgartirilgan reja asosidagi qisman tasvir bor bayon yozish vaqtida matn mazmunini so'zlash alohida ahamiyatga ega. Chunki o'quvchilar bilan birga tuzilgan reja va darsda matnning qismlarga bo'linishi haqidagi suhbat o'qituvchidan ko'p vaqt talab qiladi. Bayonning faqat qiyin joylarini qisqagina tushuntirish kerak. Uning boshlanishi, birinchi qismdan ikkinchi qismga, bog'lanishini bir daqiqada izohlab o'tish kifoyadir.

Matnning o'zgartirilgan gaplari va qismlari bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarga qayta so'zlatilsa, maqsadga muvofiq bo'ladi.

4-sinfda bayon matni mavzusining kengayishi o'quvchilar nutqida yangi so'zlarning ko'payishiga olib keladi. Shu bilan birga, o'quvchilar matnlarda uchraydigan timsolli ifodalarga e'tibor berishga va ularni bayonda ishlatishga o'rgatib boriladi.

To'rtinchi sinfda o'quvchilar bilan matndagi imlosi qiyin so'zlar ustida ish olib borilganda, vaqt ikkinchi, uchinchi sinflardagidek kam bo'lmasligi kerak. Chunki o'quvchilarning savodxonligi oshgan bo'lishiga qaramasdan, oldingi sinflardagiga qaraganda xatolar soni oshib borishi mumkin. Buning sababi shundaki, matnlarning hajmi katta va ular mazmun jihatdan turli-tumandir.

Shuningdek, hali o'rganilmagan qoidalarga doir so'zlar ham uchrab turadi. Ba'zi bir o'quvchilar matn mazmunini o'zlari bilganlaricha, tushunganlaricha bayon yozishlari ham xatolar sonining ko'payishiga sabab bo'ladi.

Imlo va gap tuzish ona tili dasturiga asoslangan holda beriladi.

Kerakli imloga tegishli matnlarni yozishdan ilgari ma'lum qoida va mavzular ona tili darslarida takrorlanishi, ba'zi matnlardagi so'zlar

bayon matnidan tanlab olinishi va mashqlar (masalan, ko‘rish - eshitish, ijodiy diktant, ko‘chirib yozish, fonetik tahlil kabi mashqlar)ga kiritilishi kerak.

Shunday qilib, ona tili darslaridagi mashqlarda bayon matnidan foydalanish navbatdagi bayon darsiga zamin hozirlaydi.

Agar o‘rganilayotgan qoida qiyin bo‘lsa yoki hali o‘rganilmagan mavzuga doir gaplar yozuv taxtasiga yoziladi. O‘quvchilar ularni ko‘chirib oladilar.

Bayonda xatolar kam bo‘lishi uchun o‘quvchilarning o‘zlari ishtirok etishlarini ta‘minlash, ya‘ni rejalarni tuzishda hamda qayta so‘zlanayotgan paytda imlosi qiyin so‘zlarni o‘quvchilarning o‘zlari aniqlashlari, ularni yozuv taxtasida yozib ko‘rsatishlari lozim.

To‘rtinchi sinfda ta‘limiy bayon yozish vaqtida imlo lug‘atidan foydalanishga o‘rgatish ham alohida ahamiyatga ega.

Ammo bunda o‘quvchilar lug‘atga doimo tayanib ishlashga o‘rganib qolmasliklari kerak. Shuningdek, o‘quvchilarning faolligini yanada oshirishda imlo tahlilidan foydalanish yaxshi natija beradi.

Matnni o‘qib, tahlil qilib bo‘lgandan keyin, o‘qituvchi o‘quvchidan matndan o‘rganilgan imloga doir so‘zni aniqlashi va uning yozilishini tushuntirib berishini so‘rashi lozim.

To‘rtinchi sinfda bayon tahliliga alohida soat ajratish ko‘zda tutiladi. Dars shunday rejalashtirilishi lozimki, har bir o‘quvchi o‘zi yo‘l qo‘ygan uslubiy yoki imloviy xatolarini tushunsin.

O‘quvchilarning xatolarini tahlil qilish jarayoni to‘rtta asosiy ish turlaridan tashkil topadi:

1. O‘qituvchining tekshirish natijalari haqidagi tushuntirishi.
2. Yozma ishlardagi xatolarni jamoa bo‘lib muhokama qilish va to‘g‘rilash yo‘llari.
3. O‘quvchilarning mustaqil ishlari.
4. Ishga yakun yasash.

Bu ish turlari dars davomida o‘rni almashtirilgan holda amalga oshirilsa ham bo‘ladi. Har bir dars bosqichida ishni shunday tashkil qilish kerakki, butun sinf diqqati ishning bir turiga qaratilmog‘i va shu

ish chegarasida barcha topshiriq va xatolar ustida ish olib borilmog'i lozim.

Bu darslar, ayniqsa, o'quvchilar bayonga mustaqil reja tuzib yozganlarida muhim hisoblanadi. O'qiluvchi ishlarni tekshirish vaqtida reja sifatiga e'tibor beradi va uni alohida baholaydi hamda tahlil o'tkazish uchun xatolarni turlarga ajratadi.

Eng ko'p uchraydigan umumiy xatolar - matn qismlari chegaralanishining noto'g'ri bo'lishi; matn juda ko'p qismlarga ajratib yuborilishi, tanlangan sarlavhaning qism mazmuniga mos kelmasligidir.

O'qituvchi to'rtinchi sinfda o'quvchilarning bayonini tahlil qilishni yana boshqacha ko'rinishda, ya'ni umumiy ishdan boshlashi mumkin. O'qituvchi matnni o'qiydi va unda nechta qism borligini so'raydi. O'quvchilar har bir qism nechta gapdan tuzilganini aytadilar va nima uchun rejaning bir qismiga birlashtirishni tushuntiradilar. O'qituvchining o'zida reja namunasi, albatta, bo'ladi. Ammo barcha o'quvchilarning tuzgan rejasiga o'qituvchining rejasi mos kelishi shart emas.

O'qituvchi tomonidan daftarda yozilgan topshiriqlar o'quvchi bajarishi uchun tushunarli bo'lishi kerak.

Agar xatolar bir qator o'quvchilarda aynan o'xshash bo'lsa, u holda alohida mashqlar o'tkazish lozim. Masalan:

1. Yozuv taxtasida berilgan so'zlardan gap tuzing.
2. Savol o'rniga tushirib qoldirilgan so'zni yozing.
3. Yozuv taxtasida berilgan chizmani to'ldiring.

O'quvchiga juda ko'p miqdordagi uslubiy xatolarni mustaqil to'g'rilash tavsiya etilmaydi.

O'quvchilarning yozma nutqlaridagi kamchiliklarini hisobga olish jarayonida o'qituvchi til darslarida o'rganiladigan dastur materiallarini ham o'rganishga erishadi.

4-sinfda yozish tavsiya qilinadigan bayon turlari

1. • Tayyor reja asosida to‘liq bayon yozish
2. • Tayyor reja asosida matndan tanlab bayon yozish
3. • Matn mazmunini qisqartirib bayon yozish
4. • O‘quvchilar tomonidan birgalikda tuzilgan reja asosida bayon yozish
5. • O‘quvchilar ko‘rib turgan matn rejasini tuzib bayon yozish
6. • Mustaqil tuzilgan reja asosida to‘liq bayon yozish
7. • Qisman tasvir bo‘lgan bayon yozish
8. • Grammatik topshiriqli bayon yozish
9. • Mustaqil tuzilgan reja asosida matn mazmunini qisqartirib bayon yozish

SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

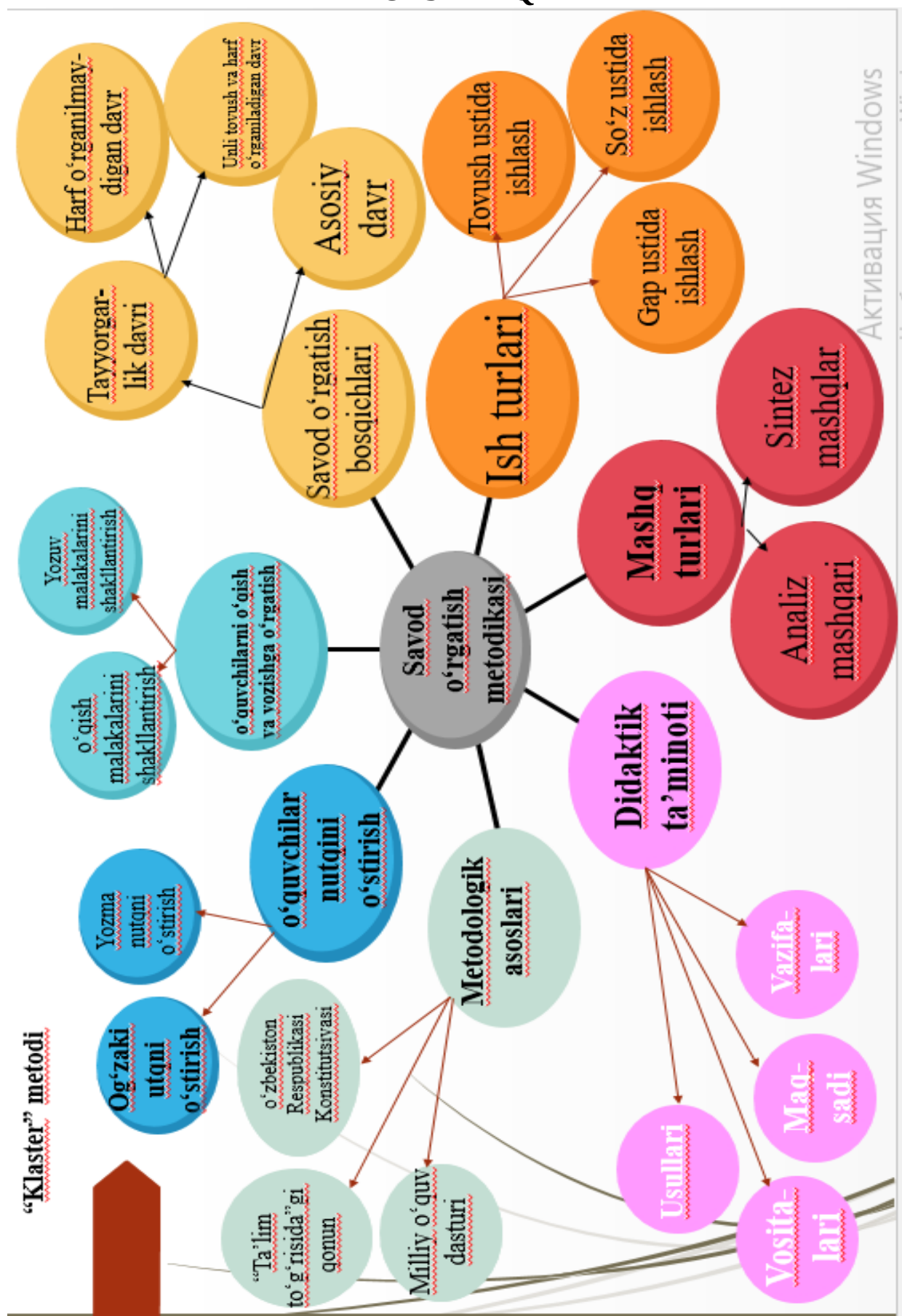
1. Boshlang‘ich sinfda o‘quvchilarga bayon yozishni o‘rgatishga tayyorgarlik ishlari qachondan boshlanadi?
2. O‘quvchilarning bog‘lanishli nutqini o‘stirishning ahamiyatini tushuntiring.
3. 2-sinfda bayonning qanday turlaridan foydalanish mumkin?
4. 3-sinfda foydalaniladigan bayon turlarini ayting.
5. 4-sinfda bayonning qanday turlaridan foydalanish mumkin?
6. 3-sinflarda bayon yozishga o‘rgatish metodikasini tushuntiring.

TEST TOPSHIRIQLARI

1. Bayon – bu ...
 - A. o‘qib berilgan namunaviy matn mazmunini ma’lum tayyorgarlikdan so‘ng yozma qayta hikoyalashdir
 - B. o‘quvchilarning to‘liq ijodiy ishi
 - D. o‘qib berilgan matnnijodiy qayta hikoyalash
 - E. matn mazmunini to‘ldirish
2. Tekshiruv bayoni bir o‘quv yilida necha marta o‘tkaziladi?
 - A. 1-2 marta
 - B. 2-3 marta
 - D. 3-4 marta
 - E. 4-5 marta
3. Nechanchi boshlab maxsus tanlangan kichik matn asosida bayon yozishga o‘rgatiladi?

- A. 2-sinfdan
D. 4-sinfdan
- B. 3-sinfdan
E. 5-sinfdan
4. Qayta hikoyalashning qaysi turida matndan tor mavzuga, kichik soʻroqqa oid qismi qayta hikoyalanadi?
- A. Toʻliq qayta hikoya qilishda
B. Matnga yaqinlashtirib qayta hikoyalashda
D. Tanlab hikoya qilishda
E. Qisqartirib qayta hikoyalashda
5. Qisqartirib bayon yozishga tayyorgarlikda qanday ishlar amalga oshiriladi?
- A. Matn qismlariga sarlavha topish, matn rejasini jamoa boʻlib tuzish
B. Matn rejasini jamoa boʻlib tuzish, matnni bir necha marta oʻqish
D. Matnni bir necha marta oʻqish, matn qismlariga sarlavha topish
E. Matnni bir necha marta oʻqish, matn yuzasidan savollarga javob berish
6. Hikoyada ishtirok etuvchi biror personaj tilidan qayta hikoya qayta hikoyalashning qaysi turiga kiradi?
- A. Qisqartirib qayta hikoyalash
B. Ijodiy qayta hikoyalash
D. Tanlab hikoya qilish
E. Toʻliq yoki matnga yaqinlashtirib qayta hikoyalash
7. 2-sinfda nechta soʻzdan iborat matn asosida bayon yozish tavsiya qilinadi?
- A. 20 – 30
D. 40 – 50
- B. 30 - 40
E. 50 - 60
8. Grammatik topshiriqli bayon yozish nechanchi sinfda amalga oshiriladi?
- A. 5-sinfda
D. 3-sinfda
- B. 4-sinfda
E. 2-sinfda

TOPSHIRIQ

MAVZU: BOG‘LANISHLI NUTQ. OG‘ZAKI HIKOYA VA YOZMA INSHO

REJA:

1. Og‘zaki va yozma insho turlari.
2. O‘quvchilar inshosini tahlil qilish va undan keyingi ishlar.
3. Nutqiy xatolar va ularni bartaraf etish yo‘llari.
4. O‘quvchilar yo‘l qo‘yadigan nutqiy xatolarning asosiy turlari, ularni to‘g‘rilash va oldini olish yo‘llari.
5. Imloviy xatolar va ularning oldini olish.

Tayanch tushunchalar: og‘zaki va yozma nutq, og‘zaki hikoya, yozma insho, insho turlari, kommunikativ kompetensiya, ona tili va o‘qish savodxonli darslari, insho rejasi, rasm asosidagi insho, inshoni tahlil qilish, nutqiy xatolar.

ADABIYOTLAR

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. -T.: “Noshir”, 2009. - 163 b.
2. G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H., Masharipova U., Sattorova X. Husnixat va uni o‘qitish metodikasi. -T.: TDPU, 2013. - 70 b.
3. Karima Qosimova va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2009.
4. Nurmatova M. Ifodali o‘qish to‘garagi. “Til va adabiyot ta’limi” 1992-yil. 1-son.
3. Jalilova M., Ne‘matova G. Takrorlash mashg‘ulotlarini “Topqirlar bellashuvi” tarzida o‘tkazish. “Til va adabiyot ta’limi” 1994-yil 2-3-qo‘shma sonlari.
4. Tolibova J.O. Pedagogik texnologiyalar – do‘stona muhit yaratish omili. -T., 2005.
5. Bakiyeva H, Ahmedova N., Azizova N., Nosirova D., Teshaboyeva B., Ismoilova U., Egamberdiyeva B. Savodga o‘rgatish darslari.-T.: “Extremumpress”, 2014. -119 b.
6. Safarova R., Inoyatova M. Alifbe. –T.: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. -80 bet.
7. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. Ona tili va o‘qish savodxonligi (1-sinf uchun darslik). –T.: “Yangiyo‘l poligraf servis”, 2021. -104 bet.

8. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. Ona tili va o‘qish savodxonligi (2-sinf uchun darslik). –T.: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. -120 bet.

9. Fuzailov S., Xudoyberganova M., Yo‘ldosheva Sh. Ona tili (3-sinflar uchun darslik). -T.: “O‘qituvchi”, 2019. -152 bet.

10. Ikromova R., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Shodmonqulov D. Ona tili (4-sinflar uchun darslik). -T.: “O‘qituvchi”, 2020. -160 bet.

Og‘zaki va yozma insho turlari

Ma’lumki, boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining og‘zaki va yozma nutqini takomillashtirish eng muhim vazifalardan biri sifatida qarab kelingan.

Chunki, aynan, nutqiy imkoniyatlari orqali o‘quvchi o‘z ichki olamini namoyon etadi. Ona tili va o‘qish savodxonligi darslari esa bola nutqining takomilini ta’minlaydi. Shuning uchun ham **“Ona tili fani konsepsiyasi”ning asosiy maqsadi va ustuvor yo‘nalishlarida o‘quvchilar nutqini o‘stirish belgilab qo‘yilgan. Bunda:**

- o‘z fikrini og‘zaki va yozma tarzda adabiy tilning barcha me’yorlariga mos holda to‘g‘ri va ravon bayon qiladigan, kitobxonlik madaniyati shakllangan, mustaqil, ijodiy fikrlay oladigan, o‘zgalar fikrini anglaydigan – muloqot va nutq madaniyati rivojlangan shaxsni kamol toptirish;

- o‘quvchilarda “Ona tili” fani yuzasidan olgan bilim, ko‘nikma va malakalarini hayotda va amaliy faoliyatida qo‘llash, milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida ijtimoiy munosabatlarga kirisha olish kompetensiyalarini shakllantirish;

- o‘quvchilarni fikrlashga, o‘zgalar fikrini anglashga va shu fikr mahsulini og‘zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga, ya’ni kommunikativ savodxonlikni rivojlantirishga o‘rgatish, mantiqiy, tanqidiy, kreativ va tizimli fikrlash, mustaqil qaror qabul qila olish, o‘quvchilarning o‘z intellektual qobiliyatlarini namoyon eta olishilari va ma’naviy barkamol shaxs sifatida shakllanishilari uchun zarur shart-sharoit yaratish;

- ona tilining keng imkoniyatlaridan foydalangan holda, o‘quvchining fikrlash salohiyatini, aqliy rivojlanishini, mantiqiy tafakkurini o‘stirish va shu orqali o‘quvchilarni xalqaro baholash dasturlari malaka-talablariga javob beruvchi shaxsni kamol toptirish;

- ona tili fanini o'qitishda, asosan, o'quvchining nutqiy (tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozish) hamda lingvistik kompetensiyalarini oshirishga e'tibor qaratish kabi muhim vazifalar amalga oshiriladi.

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi ona tili va o'qish savodxonligi darslarida o'quvchilarning ijodiy nutqiy faoliyatini tizimga solish uchun har xil metod va usullardan foydalanishi mumkin. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida nutq o'stirishning asosiy yo'nalishlaridan biri matnning o'quv tahlili bo'lib, u har xil nutqiy vaziyatlarni hosil qilish, dialogik muloqot uchun vaziyat yaratish, adabiy mavzularda monologik nutq turlaridan foydalanishga o'rgatish orqali amalga oshiriladi.

O'quvchilarning yozma va og'zaki nutqi darajasi bugungi kunda nafaqat metodik, balki jamiyat miqyosidagi ijtimoiy muammolardan biri bo'lib turibdi.

Kommunikativ muloqot ishtirokchilarining ko'pchiligi o'z fikrini aniq va ravon ifodalashga, fikrlarini ma'lum bir tizimda bayon qilish qobiliyatiga, ifoda izchilligiga ega emaslar. Buni nafaqat boshlang'ich sinf, balki yuqori sinf o'quvchilarida ham kuzatiladi. Boshlang'ich sinflarda, xususan, ona tili va o'qish savodxonligi darslarida fikr ifodalashning nozik tomonlari, uning rang-barangligi va emotsionalligiga erishishga e'tibor qaratiladi. Nutqni ifodalashda bunday ko'nikmalarni egallash va og'zaki nutqni takomillashtirish suhbat, muhokama, qayta hikoyalash, dialoglar, ma'ruzalar asnosida amalga oshiriladi.

O'quvchilarning og'zaki nutqi bilan bog'liq holda ularning yozma nutqini rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ma'lumki, yozma nutqning o'ziga xos xususiyatlari mavjud. U kommunikativ jarayonda bevosita ishtirok etmaydi. Agar og'zaki nutqda jumla yoki so'zlarning to'liq ifodalanmasligi, ayrim qo'shimchalarning tushirib qoldirilishi, almashinishi singari holatlar yuz berishi mumkin bo'lsa, yozma nutqda fikr ifodalashda mantiqiy izchillik so'z va iboralarning tizimlilik taqozo etiladi.

O'quvchi yozma nutqini takomillashtirishning keng tarqalgan usuli turli xil mavzularda bayon va insholar yozdirishdir. O'quvchilarning, boshqa turdagi mustaqil ishlari, yozma bajariladigan uy vazifalari ham o'quvchilar yozma nutqining rivojlanishiga ko'maklashadi.

Insho nima?

Insho ijodiy ishning eng yuqori shakli bo‘lib, maktabda alohida o‘rin tutadi, shu bilan birga, barcha nutqqa oid mashqlar ma’lum mazmunda inshoga bo‘ysunadi.

Insho 1-sinfda kichik og‘zaki axborot va ehtirosli hikoyadan boshlanib, o‘z fikrini ifodalashga, o‘quvchi shaxsining tashkil topishiga xizmat qiladigan, ta’lim-tarbiyaviy ahamiyatga ega bo‘lgan jiddiy rejali aqliy ishga aylanadi.

Insho shaxsni shakllantirishda foydali vosita bo‘lib, his-hayajon uyg‘otadi, aqliy mustaqillikka, fikrlashga, ko‘rgan-kechirganlari va o‘zlashtirganlarini baholashga, kuzatuvchanlikka, voqea-hodisalar o‘rtasidagi sabab-natija bog‘lanishni topishga, ularni qiyoslashga, xulosa chiqarishga o‘rgatadi. Insho fikrni tartibga soladi, o‘quvchilarda o‘ziga, o‘z kuchi va imkoniyatiga ishonch tug‘diradi.

“Insho” asli arabcha so‘z bo‘lib, ma’nosi *“yaratish”*, *“bino qilish”*, *“boshlash”* demakdir. Bu so‘zning ma’nosi hozirda ancha torayib, asosan, o‘quvchi va talabalar tomonidan yoziladigan ijodiy yozma ish ma’nosida qo‘llanadi.

Insho – mavzuni o‘quvchi mustaqil yoritadigan yozma ish turlaridan biri. Insho, asosan, ona tili va adabiyot darslarida ta’limiy hamda nazorat maqsadlarida ta’limning barcha bosqichlarida o‘tkaziladi. Insho bajarilish tartibiga ko‘ra sinf va uy insholariga bo‘linadi. Inshoning o‘quvchilar guruhi bilan birgalikda yoziladigan va har bir o‘quvchi mustaqil bajaradigan turlari ham bor. Insho o‘qituvchi tomonidan o‘tilgan biror mavzu yoki erkin mavzuda bo‘lishi mumkin. Insho o‘quvchilar badiiy adabiyotni to‘g‘ri idrok etishlariga, fikrni ixcham, mantiqiy ifodalashlariga, ularning yozuv savodi o‘sishiga yordam beradi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarining nutq madaniyatini o‘stirishda ona tili va o‘qish savodxonligi darslaridan o‘tkaziladigan yozma ish asosiy rol o‘ynaydi va u turli shaklda o‘tkaziladi.

• Yozma ishlarni o‘tkazish

Maktabda o‘tkaziladigan yozma ishlarning eng muhim va murakkab turi inshodir. Insho o‘quvchilarda nutq, kitob ostida mustaqil ishlash, hayotni kuzatish natijasida o‘zlarida paydo bo‘lgan

taassurotlarni umumlashtirish malakasini, ijodiy qobiliyatni o‘stirishda, umuman, bilimlarni puxta egallashlarida muhim rol o‘ynaydi.

I-IV sinflardagi bayon va insho ta’limiy xarakterga ega bo‘lib, o‘qituvchi rahbarligida o‘tkaziladi. Bu sinflarda o‘quvchilar mazmuni o‘zlashtirilgan ertak, hikoyalar bo‘yicha bayon, hayotiy tajribalari va rasmlar asosida kichik hajmda insho yozadilar.

O‘quvchi insho yozish uchun yetarli bilimga, o‘zi ma’lum bo‘lgan narsalarni aniq tartibga sola bilish qobiliyatiga ega bo‘lishi lozim. Buning uchun u badiiy asarlarda aks ettirilgan voqea va obrazlarni chuqur anglab olishi, sinfdan tashqari ishlarni mustaqil suratda bajarib borish kerak.

Umumiy o‘rta maktab o‘quvchilari yozadigan insholar uch guruhga bo‘linadi:

Maktab inshosi turlari		
Adabiy mavzudagi insholar	O‘quvchilar hayoti bilan bog‘liq bo‘lgan insholar	Tasviriy san‘at asarlari asosida insholar

Birinchi guruh insholar uchun badiiy adabiyot, ikkinchi guruh insholar uchun ijtimoiy hayot, odamlarning mehnat faoliyati, uchinchi guruh insholar uchun tasviriy san‘at asarlari (kishi portreti, joylar, tabiat, odamlar, jumladan, bolalar faoliyati tasvirlangan rasmlar), haykaltaroshlik asarlari asosiy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Adabiy mavzudagi insholar adabiy asarlar tahlilidan iborat bo‘ladi va ular, o‘z navbatida, ikki turga bo‘linadi:

- 1) sinfdan o‘rganiladigan asarlar asosida yoziladigan insholar;
- 2) mustaqil o‘qilgan asarlar asosida yoziladigan insholar.

Ushbu insholarning birinchi turiga tasnif tipidagi ishlar - yakka obrazga, bir necha obrazlarga, yozuvchining ijodiy faoliyati va obrazlariga qiyosiy tavsif berilgan insho, asardagi voqea, lavha tasvirlangan insho, asarning g‘oyaviy mazmuni yoritilgan insholar kiradi. O‘quvchilar bu tur insholarni izchillikda yozib borish orqali insho nazariyasi haqidagi bilimni ham egallab boradilar.

Mustaqil o‘qilgan badiiy asarlar asosida insho turiga sinfdan tashqari o‘qilgan asarlar bo‘yicha yozilgan va o‘quvchilarning ijodiy

tajribasi yoritilgan insholar kiradi. Odatda, o'quvchilar bu tur insholarda o'zlari tanlab olgan asarni tahlil qiladilar.

Ikkinchi guruh, ya'ni hayotni kuzatish asosida yozilgan insholarga o'quvchilarning ijtimoiy hayot, mehnat, kishilar faoliyati haqidagi shaxsiy kechinmalari yuritilgan insholar kiradi. Bu insholar maqola, ocherk, she'r, hikoya, va rivoyat, ya'ni ijodiy tajriba xarakterida bo'ladi.

Og'zaki va yozma insholar

Insho – ijodiy ish bo'lib, u o'quvchidan faollik, qiziqish, fikr bildirishni talab qiladi. Material tayyorlash, uni tartibga solish, insho kompozitsiyasi va rejasi haqida o'ylash, mantiqiy bog'lanishni belgilash, so'z, so'z birikmasini tanlash, gap tuzish va uni o'zaro bog'lash, imloni tekshirish kabi barcha murakkab ishlar o'quvchidan aqliy kuchini to'la ishga solish bilan birga, o'z ma'naviy faoliyatini boshqarish ko'nikmasini ham talab etadi.

Inshoda til nazariyasi nutq tajribasi bilan qo'shiladi. O'quvchi inshoni mustaqil, ijodiy xarakterda bo'lgani uchun, "o'ziniki"ni yozgani uchun ham sevadi.

Maktab rivojining barcha bosqichlarida bolalarning mustaqil tuzgan hikoyasi – inshoga alohida ahamiyat berilgan. Maktablar yangi, o'quvchilar nutqini o'stirish, aqliy, ijodiy o'sishiga mo'ljallangan milliy dasturga o'tishi munosabati bilan uning ahamiyati yanada o'sdi.

"Insho" deganda biz mustaqil sur'atda bajarilgan yozma ishlarni ko'z oldimizga keltiramiz. Ammo ayrim vaqtda "insho" tushunchasi o'quvchilarning mustaqil suratda og'zaki bayon etgan nutqiga nisbatan ham qo'llaniladi.

Maktabda og'zaki va yozma insho o'tkazish uchun bir xilda tayyorgarlik ko'riladi. Ya'ni mavzu, uning hajmi va mazmuni aniqlanadi, o'quvchilar mavzuga doir material to'playdilar, uni izchillikda yoritish yo'llarini belgilab oladilar. Og'zaki va yozma insho o'rtasidagi farq shundaki, birida fikr og'zaki, ikkinchisida yozma sur'atda bayon etiladi.

Boshlang'ich sinflarda adabiy mavzuda og'zaki va yozma insholarni o'tkazishga alohida ahamiyat beriladi. Chunonchi, I-IV sinflarda adabiy qahramonning xatti-harakat, xulq-atvori haqida yozma va og'zaki qisqacha tavsiya berish talab etiladi.

Maktabda yozma va ogʻzaki insholar oʻtkazib borish orqali oʻquvchilarning nutq malakalari oʻstiriladi, ularni oʻtkazish jarayonida oʻquvchilarga insho asoslari - insho mavzusi va uni yoritish yoʻllari, insho rejasi va uni tuzish yoʻllari, rejaning mavzuga va mazmunga mos boʻlishi tushuntirib boriladi.

Umuman, maktabda ogʻzaki va yozma insholar bir-biriga bogʻliq holda olib boriladi va shu yoʻl bilan oʻquvchilarda nutq malakasi oʻstiriladi. Nutq malakasini egallash esa har bir madaniyatli kishi, jumladan, oʻquvchilar uchun hayotiy zaruriyat boʻlib, umumiy oʻrta maktab taʼlimida alohida ahamiyatga ega.

Insho ijodiy ishning yuqori shakli. U ogʻzaki va yozma shaklda oʻtkaziladi. Ogʻzaki shakli savod oʻrgatish jarayoniga toʻgʻri keladi, ona tili va oʻqish savodxonligi darslarida ham davom etadi. Umuman, ogʻzaki insho - oʻquvchining oʻqituvchi bergan biror savoliga javob berishi, biror voqea haqida axboroti, rasm mazmunini hikoyalab berishi. Bu insho shakli erkin. Demak, turli mazmundagi mashqlar inshoga boʻysunadi. Yozma insho 1-sinfning 2-yarmidan boshlanib, darslikda rasm yuzasidan berilgan savolga javob yozish shaklida amalga oshiriladi. Lekin bu paytda insho atamasi ishlatilmaydi. Ogʻzaki insho koʻp oʻtkaziladi.

Insho oʻquvchini aqliy mustahkamlikka, fikrlashga, koʻrgan, eshitgan, kuzatganlarni baholashga, kuzatuvchanlikka, voqealarni qiyoslashga, xulosa chiqarishga, munosabat bildirishga oʻrgatadi, fikrni tartibli ifodalash orqali oʻz kuchiga ishonch uygʻotadi. Matn ustida ishlash jarayonida voqealarning sabab natija bogʻlanishini belgilaydi, reja haqida oʻylaydi, soʻz tanlaydi, birikma va gap tuzadi, imlosini oʻylaydi - bu aqliy faoliyatni talab etadi.

Ogʻzaki va yozma inshoga oʻrgatish jarayonida oʻquvchilarda mavzuni tushunish va yoritish, oʻz inshosini aniq fikrga boʻysundirish, material toʻplash, uni tartibga solish va joylashtirish, reja tuzish va reja asosida yozish, mazmunga va nutq vaziyatiga mos ravishda til vositalaridan foydalanish, yozgan inshosini takomillashtirish koʻnikmalari hosil qilinadi. Bulardan tashqari, “texnik” vazifalar ham amalga oshiriladi, yaʼni matnni yozishda imlo qoidalari va husnixatga eʼtibor berish, matnni xatboshidan yozish, hoshiyaga rioya qilish kabi talablarga ham amal qilinadi.

Ogʻzaki va yozma insho material manbaiga, mustaqillik darajasiga, tayyorlash usuli, janri va til xususiyatiga qarab tasnif qilinadi.

Insho **material manbaiga ko'ra** quyidagi uchga bo'linadi:

1) o'quvchining o'zi ko'rgan-bilganlari, eshitganlari haqidagi, ya'ni mehnat, kuzatishlar, ekskursiyalar, o'yinlar, o'z tajribasi va boshqa jonli materiallar asosidagi insho;

2) kitob material, rasmlar, film, spektakl, o'qituvchi hikoyasi;

3) boshqa manbalar asosidagi insho.

Mustaqillik darajasiga, tayyorgarlik ko'rish metodiga ko'ra insho ikki turli bo'ladi:

1) sinf o'quvchilari uchun umumiy bir mavzu asosida jamoaviy tayyorgarlikdan so'ng yoziladigan insho;

2) alohida mavzu asosida individual tayyorgarlikdan so'ng yoziladigan individual insho.

Janriga ko'ra hikoya, tasvir, muhokama tarzidagi insholarga bo'linadi. Boshlang'ich sinflarda tasvir va muhokama elementlari mavjud bo'lgan hikoya tarzidagi inshodan ko'proq foydalaniladi.

Inshoni tasnif qilish ta'limiy vazifalarni chuqur anglash va metodik vositalarni tanlashga, shuningdek, ish turlarini zaruriy yo'nalishda, baravar taqsimlashga yordam beradi.

Boshlang'ich sinflarda yozdiriladigan inshoning muhim turlaridan biri kichik yoshdagi o'quvchilarning shaxsiy hayotiy tajribasiga asoslangan inshodir.

Rasm asosidagi insho maktablarda tez-tez o'tkaziladi, chunki rasm bolalar nutqiy ijodini, tasavvurini boyitishga xizmat qiladi. Rasm bolalar sezgisiga ta'sir etadi, hayotning bola tajribasida hali uchramagan tomonlarini ochadi. Rasm o'quvchilarga tanish bo'lgan hodisalarni chuqur anglashga ham yordam beradi.

Rasm asosidagi inshoning uch asosiy turi bor:

1) rasmlar seriyasi yoki rasimli reja asosida yoziladigan hikoya tarzidagi insho;

2) syujetli, o'quvchilarni o'ylashga, faraz qilishga undaydigan bir rasm asosida yoziladigan hikoya tarzidagi insho;

3) rasmni tasvirlash - tasviri insho.

Boshlang'ich sinfda shaxsiy hayotiy tarjiba asosidagi insho ko'p o'tkaziladi. Rasm asosidagi insho tez-tez o'tkaziladi.

O'quvchilar avval rasmlar seriyasi asosida, so'ng bir rasm asosida, undan so'ng tasviri insho yozish (rasmni tasvirlash)ga o'rgatiladi.

Dasturga ko'ra, 1-sinf o'quvchilari o'yinlari, mehnatlari, voqea-hodisalar haqidagi taassurotlari asosida o'qituvchi rahbarligida hikoya

tuzishlari va uni ma'lum tayyorgarlikdan so'ng yozishlari, 2-sinfda rasmlar seriyasi asosida kichik hikoya tuzish va uni jamoa tarzda tuzilgan reja asosida yozish, tabiatni kuzatish va mehnat jarayoni haqida, bolalarning o'yinlari, ishlari, sayillari haqida, avval o'qituvchi rahbarligida, keyin mustaqil ravishda kichik hikoya tuzish va uni yozish, shaxsiy ishlari haqida xat yoza olishlari, 3-sinfda rasmlar (bir mavzuga oid bir necha rasm, syujetli bir rasm, rasmni tasvirlash) asosida hayotiy tajribalari, kuzatishlari, ekskursiyalardan olgan taassurotlari asosida rejani avval jamoaviy ravishda, keyin mustaqil tuzib hikoya qilish va uni yozishlari talab etiladi.

Boshlang'ich sinflarda insho ta'limiy xarakterda bo'ladi, 3-sinfdagina tekshiruv insho o'tkazish mumkin. Rag'batlantirish maqsadida ta'limiy insholar ham baholanadi, lekin salbiy baho qo'yish tavsiya etilmaydi.

O'quvchilar tarbiyasida inshoning ahamiyati

Inshoning tarbiyaviy ahamiyati tanlanadigan mavzuga, shuningdek, insho ustida o'quvchilar qanchalik mustaqil ishlashi va qiziqishiga, insho g'oyasiga ham bog'liq.

Insho bolalarning voqea-hodisalarni chuqur his etishiga yordam beradi, izchil fikrlashga o'rgatadi, tilga va adabiy ijodga qiziqishlarini o'stiradi. Bolalar eng qiziqarli va o'zlariga yaqin voqea-hodisalar haqida hikoya qiladilar va yozadilar, ularning inshosi mustaqil ishlash malakasini o'stiradi, ommaviy faollikni oshiradi.

Tanlangan mavzuning g'oyaviy yo'nalishini ochish tarbiyaviy vazifani hal qilishga imkon beradi. Bu jihatdan mehnat, mehnat qahramonlari haqidagi, bolalarning hayoti, maktab, tug'ilib o'sgan qishlog'i yoki shahri haqidagi, tabiat hodisalari, tarixiy shaxslar haqidagi mavzular ayniqsa qulay.

Insho jamiyat hayotini tushunishga o'rgatadi. Tabiatga, kishilarga, ularning yaxshilikka intilishlari va harakatlariga, mehnatga va mehnat mahsuliga muhabbatni tarbiyalaydi, kishilar xatti-harakatidagi chiroyli jihatlarni egallashga, hozirgi zamon axloqiy talablarini anglashda o'quvchilarga yordam beradi.

Insho bola shaxsini shakllantirish vositasi. Bolalar voqea - hodisalarni sinchiklab kuzatishni o'rganadi, fikrini izchil yoritishga o'rganadi. Adabiy tilni egallaydi.

Insho mavzusi: qahramonlik, mehnatsevarlik, vatanparvarlik, maktab, ilm-xosiyati, ota-onalarga munosabat, kattalarga hurmat, tabiat, bayramlar, hayvonot dunyosi, yaxshilik, yomonlik, odob-axloq mavzularida bo'lishi o'quvchilarning shunday axloqiy xulqqa ega bo'lishida muhim rol o'ynaydi. Inshoning tarbiyaviy ahamiyatini oshirish uchun quyidagilarga rioya qilish talab etiladi:

1. Osondan qiyinga tamoyiliga rioya qilgan holda og'zaki va yozma inshoni muntazam o'tkazib borish bilan o'quvchilarda mustaqillikni tarbiyalash. Mustaqil insho o'quvchilar faolligini o'stiradi.

2. Inshoni hayot bilan bog'lash. Bunda kuzatishlar asosidagi insho, kundalik yuritish, qilingan ishlar yuzasidan "hisobot" tarzidagi insho, xat, maqola, o'qilgan kitob haqida taqriz kabilarning tarbiyaviy ahamiyati juda katta.

3. Insho uchun maktab va o'qituvchining tarbiyaviy vazifalariga mos mavzu tanlash. Mehnat, vatan, axloqiy muammolar haqidagi mavzular kiradi.

4. Insho ustida ishlashda ishning emotsional darajasini oshirish. Tabiatni qiziqarli, obrazli, ta'sirli qilib tasvirlash.

"Vatan" so'zini aytish bilan kishining bolalikda o'sib-ulg'aygan joyi tasviri ko'z oldida paydo bo'ladi. Ishlab chiqarishga ekskursiya materiali asosida mehnat haqidagi insho yangi tarbiyaviy imkoniyatlarni ochib beradi: unda bolalar ishlab chiqarishdagi muvaffaqiyat va qiyinchiliklar, ilg'or kishilar haqidagi, kasb va mutaxassislik haqidagi, texnika haqidagi ma'lumotlardan foydalanadilar. Ishlab chiqarishga ekskursiya va mehnatni tasvirlash bilan bog'liq holda kasb haqida suhbatlashishga to'g'ri keladi va bu inshoda o'z aksini topadi. Mehnat haqidagi insho ijodiy ish shaklida yozilishi mumkin. Mehnat yoki ishlab chiqarish haqidagi insho mavzulariga 2-sinfda "Mening mahallam", "Hunar – hunardan unar", "Olim bo'lmoqchiman", 3-sinfda "Kasbim - faxrim", "Dangasalik yomon illat", "Tomorqamizda", 4-sinfda "Kulolchilik ustaxonasida", "Birovning mulki" kabilar kiradi.

"Men nimalarni bilaman?" mavzusidagi tanlovga bolalar juda qiziqadilar. Tanlov bolalarning mehnat ko'nikmalarini aniqlabgina qolmay, ularni uyda, polizda, bog'da ishlashga rag'batlantiradi. Maqsad kishilarga foyda keltiruvchi mehnatga hurmatni tarbiyalashdir. Qishloq maktab o'quvchilari ota-onalariga sabzavotlar ekish, hosilni

yig'ish, o'tin tayyorlash kabi ishlarda qanday yordamlashganliklari haqida yozadilar. Sinfda mehnat haqidagi insho muhokama qilinadi. Bolalar foydali, zaruriy ijtimoiy faoliyat sifatida mehnatning mohiyatini tushuntiradilar. Ular har qanday mehnat e'zozlanishini aytadilar.

Kelajak haqida **“Kim bo‘lishni xohlayman?”** mavzusida tayyorgarliksiz hikoya qilish tarzidagi insho ham katta tarbiyaviy kuchga ega.

Juda yaxshi yozilgan inshoni sinfda ifodali o‘qib berish va tahlil qilish bolalarni tarbiyalaydi. Ba’zi maktablarda bolalar inshosi va hatto bolalar she’rlari to‘plami tuziladi, yaxshi yozilgan hikoya uchun tanlov e’lon qilinadi.

Insho mavzusi va uni yoritish

Mavzu insho predmeti bo‘lib, uning mazmunini tashkil etadi. Mavzuga qarab inshoda aks ettiriladigan materiallar, dalillar, hodisalar tanlanadi. Inshoning to‘g‘ri va to‘liq bo‘lishi o‘qituvchi mavzuni qanday shakllantirishi, o‘quvchilar uni qanday tushunishlariga bog‘liq.

Insho ustida ishlashda mavzu tanlash, uni rejalashtirishda esa og‘zaki va yozma insho mavzusini belgilab olish muhim rol o‘ynaydi.

O‘quvchilar mavzuni yoritishga 1-sinfdan boshlab o‘rganadilar. Ular mavzuga oid gap tuzadilar. Masalan, o‘zining oilasi, kun tartibi, bahor bayramlari, uy hayvonlari haqida gap tuzadilar. Keyin savollar asosida bir mavzuga oid bir necha gap tuzib, uni yozadilar. Insho uchun iloji boricha tor – aniq chegaralash mumkin bo‘lgan mavzuni tavsiya qilish foydali. *“Salomatlik”* mavzusi o‘quvchilar uchun juda keng mavzu bo‘lib, bunda o‘quvchi, umuman, salomatlik haqida, sog‘liq uchun foydali ishlar haqida yozishi mumkin, lekin gaplarning chegarasini aniq bilmaydi. O‘quvchilarga salomatlikka oid *“Spot – sog‘lik garovi”*, *“Mikroblardan ehtiyot bo‘ling”*, *“Foydali oziq-ovqat mahsulotlari”*, *“Ozoda yurishning foydasi”* kabi mavzularni tavsiya qilish mumkin.

Og‘zaki va yozma insho ustida ishlashda mavzu berib, uni yoritishni talab qilishdan tashqari, avval material to‘plash va shu yig‘ilgan materiallar asosida mavzuni shakllantirishni tavsiya qilish ham mumkin. Mavzuni yoritish uchun o‘quvchilarga topshiriqlar beriladi. Masalan, *“Mikroblar va bakteriyalar”* mavzusida insho yozish uchun: Mikroblar va bakteriyalar nima? Ular qayerlarda bo‘ladi?

Mikroblar va bakteriyalardan qanday himoyalaniş mumkin? Tozalik vositalarini bilasizmi? Ulardan qanday foydalaniladi?

Topshiriqlar yozdiriladi, material to‘planadi. To‘plangan materiallar og‘zaki savol-javob yo‘li bilan aniqlanadi, kamchiliklar tuzatiladi, reja tuziladi, so‘zlatiladi, so‘ng yozishga ruxsat beriladi. Yig‘ilgan materiallar, kuzatishlar *“Mikroblardan ehtiyot bo‘ling”* mavzusida insho yozish bilan yakunlanadi. Bunda o‘quvchilar mavzuni to‘liq yoritadilar.

Insho rejasini tuzish

Reja - bu loyiha. Har bir og‘zaki va yozma hikoya qilishning zaruriy pog‘onasi – reja.

Reja har qanday og‘zaki yoki yozma hikoya qilishning zaruriy pog‘onasi, uning “loyihasi”dir. Kishi o‘z nutqi haqida o‘ylab, asosiy gaplarini belgilab oladi. Insho uchun reja tuzish shuning uchun ham zarur. 1-sinfda reja rolini o‘qituvchi savollari, ya’ni so‘roq gaplar tarzidagi reja bajaradi; 2-sinfda reja o‘qituvchi rahbarligida jamoaviy tarzda tuziladi; 3-4-sinflarda esa mustaqil tuziladi. Boshlang‘ich sinflarda 3 - 5 talik oddiy reja tavsiya qilinadi.

Bolalar avval o‘qigan hikoyalariga reja tuzadilar va uni reja asosida qayta hikoya qiladilar, keyin bayon rejasini tuzadilar, so‘ng bir mavzuga oid bir necha rasm (rasmlar seriyasi) asosidagi insho rejasini, ya’ni rasimli reja tuzadilar, inshoga sarlavha topadilar. Shundan so‘ng tasvirlangan voqea-harakatlar aniq ajratilgan, reja tuzishga qulay bo‘lgan rasm yoki kuzatishlar asosida yoziladigan insho rejasini tuzishga o‘tiladi.

Reja tuzishga o‘rgatishda oldin nima haqida to‘xtalish, keyin uni qanday davom ettirish, undan so‘ng nima haqida aytish, nihoyat, hikoyani qanday tugatish kerakligini o‘quvchilarga tushuntirish foydali usul hisoblanadi. Reja avval so‘roq gap tarzida, keyin darak gap, oxiri atov gap tarzida tuziladi.

Reja ko‘pincha insho yozishdan oldin unga tayyorlanish jarayonida (rasm asosida yoziladigan insho rejasi kabi) tuziladi. Ba’zan rejani ekskursiya, kuzatishdan oldin, unga tayyorgarlik jarayonida tuzish maqsadga muvofiq. Ekskursiya, kuzatish, ijtimoiy foydali mehnat rejasi shu ishlar bajarilishidan oldin yoki ular yuzasidan material to‘plash, insho uchun material tanlash va uni tartibga solish jarayonida tuziladi.

Bunday reja insho yozishdan oldin ko'rib chiqilib, unga ayrim aniqliklar kiritiladi.

Inshoni yozishga tayyorlash

Og'zaki yoki yozma inshoning turi va vazifasiga qarab unga tayyorgarlik ko'riladi.

Inshoga tayyorgarlikni o'qituvchi boshqaradi, bunga o'quvchilarni ishtirok ettiradi, ularning o'ta faolligi va mustaqilligiga erishadi. Tayyorlik deganda, birinchidan, o'quvchilarda nimanidir tasvirlashga, hikoya qilishga talab uyg'otadigan vaziyat yaratish; ikkinchidan, insho uchun yetarli bo'lgan zarur material yig'ish; uchinchidan, mavzuga oid, uni yoritishga mos bo'lgan til vositalarini tanlash tushuniladi.

Inshoga tayyorlik inshoni yozishdan bir necha kun ilgari boshlanadi, darsdan tashqari vaqtlarda va boshqa darslar jarayonida ham olib boriladi.

Og'zaki yoki yozma insho ustida ishlash quyidagi uch bosqichga bo'linadi:

1) material yig'ish, ya'ni kuzatish, ekskursiya, mehnat jarayoni, rasmni ko'rib chiqish, kinofilm, spektaklni ko'rish, badiiy va boshqa adabiyotlarni o'qish;

2) mavzuga va uni yoritishga mos material tanlash, uni tartibga solish, joylashtirish, ya'ni suhbat, muhokama qilish, zarur materialni ajratish, reja tuzish, lug'at ustida ishlash, imlo va leksik tomondan tayyorlash va hokazo;

3) inshoni nutqiy shakllantirish; insho matnini tuzish, yozishni takomillashtirish, xatolarini to'g'rilash, tekshirish.

Birinchi va ikkinchi bosqichdagi ishlar, odatda, darsdan tashqari vaqtda bajariladi. Masalan, ekskursiya asosidagi insho uchun material yig'ish uni yozishdan ancha ilgari boshlanadi; tabiat hodisalarini kuzatish bir hafta, hatto undan ko'proq davom etadi; rasmlar esa insho yozishdan oldin ko'riladi.

Tayyorlov bosqichida qancha ko'p ishlansa, insho sifatli bo'ladi. Darsda yig'ilgan materiallar yodiga tushirilsa, yozishga qiziqish uyg'otiladi.

1-sinfda insho yozish bir dars, 2-sinfda bir dars keyingi soatdan 15-20 daqiqa, 3-4-sinfda bir-bir yarim, ba'zan 2 dars ajratiladi.

Shunday qilib, insho yozish yoki ogʻzaki hikoya qilish darsi ilgari bajarilgan ishlarning yakunidir. Insho darsining umumlalashtiruvchilik roli bogʻlanishli nutq sohasidagi koʻnikmalarni egallash meʼyoriga qarab ortib boradi.

Insho darsining qurilishi tayyorlov bosqichining xarakteriga bogʻliq. Tayyorlov bosqichida qancha koʻp ishlansa, insho darsida matn ustida shuncha chuqur ishlash imkoniyati yaratiladi. Insho yozishdan oldin yoki ogʻzaki hikoyalashda yigʻilgan materiallarni oʻquvchilar yodiga tushirish, ularda qiziqish uygʻotish, yozishga yoki hikoya qilishga xohish uygʻotish zarur.

Insho yozish darsida quyidagi bosqichlarga rioya qilinadi:

1. Mavzuni, inshoning vazifasini eʼlon qilish (yoki yodga tushirish), uni oʻquvchilar bilan muhokama qilish.

2. Kuzatish davrida toʻplangan materialni tartibga solish yoki material yigʻish (masalan, rasmga qarab insho yozish uchun rasmni koʻrish) maqsadida suhbat oʻtkazish.

Keyingi ona tili darsining ikkinchi qismidan 15-25 minut vaqt ajratib, tekshirilgan insholar yuzasidan yakuniy mashgʻulot oʻtkaziladi (insho tahlil qilinib, xatolar ustida ishlanadi).

Oʻqituvchi har bir insho turi uchun oʻquv vazifasini belgilab oladi. Masalan, rasmlar seriyasi asosida birinchi marta yozdiriladigan insho uchun quyidagi vazifalar belgilab olinadi:

1. Oʻquvchilarni inshoning yangi turi boʻlgan rasmlar seriyasi asosidagi insho bilan tanishtirish.

2. Rasmlari reja asosida matn rejasini tuzish.

Oʻquvchilarning mustaqillik darajasi oʻsib borgan sayin, inshoga talab ham orta boradi.

2. Oʻquvchilar inshosini tahlil qilish

Nutq oʻstirish metodikasida oʻquvchilar inshosi uchun baho meʼyori muhim masala hisoblanadi. Tabiiyki, bunda yuqorida bayon etilgan asosiy talablarga rioya qilinadi.

Oʻquvchilar inshosini baholashda quyidagilar hisobga olinadi:

1. Insho mavzusining yoritilishi (Mazmun mavzuga mosmi, yaʼni yetarli yoritilganmi, haqiqatga mos keladimi?).

2. Reja, kompozitsiya, izchillik (reja toʻgʻri tuzilganmi, materialni bayon qilish tartibi rejaga mos keladimi, mazmunda takror yoʻqmi,

zarur o‘rinlar tushib qolmaganmi, izchillik buzilmaganmi, asosiy fikr aniqmi, xulosa chiqarilganmi?).

3. Janri, uslubi (hikoya tarzidagi matnda tasviriy va muhokama elementlari bormi, uslubda xatoga yo‘l qo‘yilmaganmi, insho mavzusi va vaziyatni yoritish vazifasini janr va uslub oqlay oladimi, badiiylik elementlari bormi?).

4. Insho hajmi (so‘z, gap soni; lakonizm yoki ko‘p so‘zlilik).

5. Leksikasi (foydalanilgan so‘zlarning mazmuni inshoga mosligi).

6. Sintaksisi (fikrni ifodalash uchun tuzilgan gaplarning to‘g‘ri ekanligi).

7. Imloviy, ishoraviy savodxonligi.

8. Husnixat, xati, xat boshi, hoshiya.

O‘quvchilar inshosiga qo‘yilgan bunday talablar uni baholashda real yondashishga imkon beradi.

Xatolar ustida ishlashga 20-25 daqiqa ajratiladi.

1) mavzuni e‘lon qilish, uni o‘quvchilar bilan muhokama qilish;

2) to‘plangan materiallarni sistemaga solish, rasm asosida bo‘lsa, rasmni ko‘rish, suhbat o‘tkazish;

3) reja tuzish yoki oldin tuzilgan rejaga aniqlik kiritish;

4) matnni nutqiy tayyorlash, zarur so‘zlarni yozish, birikma gap, bog‘lanishli nutq tuzish, imlosi qiyin so‘zlarni tushuntirish;

5) inshoni yozish, o‘qituvchi ayrim o‘quvchilarga individual yordam beradi;

6) insho tekshiriladi, o‘quvchilar tuzatishlari bo‘lsa, baho pasaytirilmaydi (o‘quvchilar tekshiradi);

7) o‘qituvchi 2 kun ichida inshoni tekshiradi.

O‘quvchilarning inshodagi yo‘l qo‘yadigan xatolari, asosan, ikki turga bo‘linadi:

a) qo‘pol;

b) qo‘pol bo‘lmagan.

Qo‘pol xatolargina bahoga salbiy ta‘sir ko‘rsatishi mumkin. Bir-ikki uslubiy, besh-olti imlo, besh-olti tinish jami o‘n to‘rt-o‘n besh xatoga yo‘l qo‘yilgan insholar ham ham ijobiy baholanishi mumkin.

Nutqiy xatolar va ularni bartaraf qilish yo‘llari

Xato turlari

Nutqiy xatolarga noto‘g‘ri (noo‘rin) tanlangan so‘zlar, noto‘g‘ri tuzilgan gaplar, morfologik shakllarni noto‘g‘ri ishlatish kiradi.

Boshlang'ich sinflarda bunday xatolar ustida ishlash ancha qiyin, chunki ularni to'g'rilash va oldini olish uchun ona tili dasturida berilgan qisqa nazariy ma'lumot yetarli emas. Bolalar nutqini takomillashtirish ustida rejali, muntazam ish olib borish uchun asosiy nutqiy xatolar turini bilish zarur. Bunday nutqiy xatolarni o'rganish, shuningdek, ularning kelib chiqish sabablarini tekshirish xatolarni to'g'rilash va oldini olish uchun zamin hozirlaydi.

Nutqiy xatolar uch turga ajratiladi: **lug'aviy-uslubiy, morfologik-uslubiy, sintaktik-uslubiy.**

Boshlang'ich sinflarda lug'aviy-uslubiy xatolar ko'proq uchraydi. Bunday xatolarga quyidagilar kiradi:

1. Bir so'zni qayta-qayta ishlatish. Bunday xatoning kelib chiqishiga sabab, birinchidan, o'quvchi so'zni ishlatishga kam e'tibor beradi va faol lug'atidagi so'zdan takroriy foydalanadi; ikkinchidan, o'quvchining so'z boyligi kam, ma'nodoshlarni bilmaydi, takrorlanadigan so'zlar o'rniga olmoshlardan foydalana olmaydi.

Agar o'qituvchi bir so'zni qayta-qayta ishlatmaslik uchun uning ma'nodoshlaridan yoki shu so'z o'rniga olmoshlardan foydalanish kerakligini yaxshi tushuntirsa, kichik yoshdagi o'quvchi matnni e'tibor bilan o'qib, takrorlarini nisbatan tez tuzata oladi.

2. So'zning ma'nosini yoki ma'no qirrasini tushunmaslik natijasida uni aniq ma'nosida ishlata olmaslik. Bunday xato bolaning nutqi yaxshi rivojlanmaganligi, so'z boyligining kamligi sababli yuzaga keladi.

Leksik xatolar xilma-xil bo'lgani uchun uni to'g'rilash va tushuntirish usullari ham turlicha, ammo bunday xatolarning oldini olishning umumiy yo'li bor: bu yaxshi nutqiy sharoit yaratish, o'qilgan va qayta hikoya qilingan matnni til tomondan tahlil qilish, matndagi so'zlarning ma'no qirrasini tushuntirishdir.

Morfologik-uslubiy xatolarga so'z shaklini, so'z o'zgartuvchi va so'z yasovchi qo'shimchalarni noto'g'ri qo'llashdan kelib chiqadigan xatolar kiradi.

Sintaktik-uslubiy xatolarga so'z birikmasi va gap tuzishga oid xatolar kiradi. Bunday xatolar juda xilma-xildir.

Kompozitsion, mantiqiy va dalillarni noto'g'ri bayon qilish nutqiy xato hisoblanmaydi.

Tipik kompozitsion xatoga insho, hikoya, bayonning tuzilgan rejaga mos kelmasligi, ya'ni voqea, kuzatishlarni bayon etishda izchillikning buzilishi kiradi.

Inshoga tayyorgarlik vaqtida o'quvchilar kuzatish, material to'plash, dalillarni tanlashda tartibsiz, rejasiz ish tutsalar, hikoyani qanday boshlash, keyin nimalar haqida yozish va uni qanday tugatishni aniq ko'z oldilariga keltira olmaydilar, natijada kompozitsion xatoga yo'l qo'yadilar. Bunday xato hikoya mazmunini to'liq qamrab ololmaslik, materialni o'z o'rniga joylashtira olmaslik natijasidir. Inshoni rejali, izchil yozish ko'nikmasi murakkab ko'nikma bo'lib, u o'quvchilarda muntazam bajariladigan mashqlar yordamida asta shakllana boradi.

Mantiqiy xatolar

1. Tasvirlanayotgan voqea-hodisa uchun zarur bo'lgan so'z, ba'zan zarur lavha, dalil tushirib qoldiriladi. Bunday xatoning sababini tushunish uchun o'quvchining insho yozish vaqtidagi ruhiy holatini kuzatish talab etiladi. U sekin yozadi, ammo ishga berilib ketib, tez fikrlaydi, ya'ni u hikoya mazmunini biladi, ammo tez fikrlash va sekin yozish natijasida ayrim o'rinlar yozuvda aks etmay qoladi.

2. Mantiqiy izchillik buziladi. Mantiqiy xatolarni o'quvchilar matnni qayta o'qish va tahlil qilish jarayonida oson to'g'rilaydilar.

Xatolarni to'g'rilash va ularning oldini olish

O'quvchilar yo'l qo'ygan xatolarni guruhlash, ularning turlarini aniqlash va har bir xatoning kelib chiqish sabablarini o'rganish asosida nutqqa oid xatolarni to'g'rilash va ularning oldini olish tizimi ishlab chiqiladi:

- 1) nutqqa oid xatolarni o'quvchilar daftarida to'g'rilash;
- 2) sinf o'quvchilari uchun umumiy bo'lgan nutqqa oid xatolar ustida sinfda ishlash (buning uchun darsning 15-20 minutlik qismi ajratiladi va tekshirilgan insho va bayon tahlil qilinadi, o'quvchilarning yo'l qo'yilgan xatoni mustaqil ravishda topishga va uni to'g'rilashga imkon beriladi);
- 3) ayrim individual xatolar ustida darsdan tashqari vaqtda ishlash, xatoni topish, tushuntirish va to'g'rilash;
- 4) yo'l qo'yilishi mumkin bo'lgan nutqiy xatolarning oldini olishga qaratilgan uslubiy mashqlar tizimi (o'qish va grammatika darslarida

matnni til tomonidan tahlil qilish o'quvchilar yo'l qo'ygan xato ustida ishlash uchun asos bo'lib xizmat qiladi);

5) o'quvchilarni tuziladigan matn leksikasidan, ayrim sintaktik qurilmalardan foydalanishga tayyorlash maqsadida har bir hikoya, insho, bayondan oldin uni til jihatidan mashq qilish;

6) imkoni bo'lsa, grammatik mavzu o'rganilayotganda, shu mavzu xatoning oldini olish uchun asos bo'lib xizmat qilishini ko'rsatish - tushuntirish;

7) o'quvchilarni yozgan insho va bayonlarini o'zlari tekshirishiga va mustaqil takomillashtirishi ("tahrir qilish")ga maxsus o'rgatish.

Ko'rsatilgan yo'nalishlarning hammasi har bir sinf o'quvchilari uchun, ayniqsa, 3- va 4-sinf o'quvchilari uchun muvofiq keladi.

Nutqiy xatolarni to'g'rilashva oldini olish til ustida ishlash bilan bog'lab, maqsadga muvofiq holda uyushtiriladi.

Nutqiy xatolarni to'g'rilash

O'quvchilar og'zaki va yozma nutqida yo'l qo'ygan nutqiy xatolarni o'z vaqtida to'g'rilab borish zarur. O'quvchi yo'l qo'ygan xatosining to'g'ri variantini o'zlashtirsin, imkoni bo'lsa, xatoning kelib chiqish sababini tushunsin. Xatoni to'g'rilashning eng foydali usuli yo'l qo'ygan xatosini o'quvchining o'zi to'g'rilashi hisoblanadi, agar o'quvchi xatosini to'g'rilay olmasa, uni o'qituvchi to'g'rilaydi. Xato turiga qarab to'g'rilanadi: gap yoki so'z birikmasi qayta tuziladi, so'z boshqasi bilan almashtiriladi, zarur so'z qo'shiladi, ortiqchasi ustidan chiziladi.

Insho yoki bayonni tahlil qilish darsida xatolar ustida ishlash maqsadi uchun darsning ikkinchi qismi – 20-25 minuti ajratiladi. O'qituvchi o'quvchilar insho yoki bayonni qanday yozganlari haqida qisqa tushuncha berib, eng yaxshi yozilgan matnni o'qib beradi, mazmundagi, mavzuni yoritishdagi kamchiliklar, imloviy va nutqiy xatolar aniqlanadi. Yo'l qo'yilgan xatoni to'g'rilash yo'li tushuntiriladi. Shundan so'ng xato ustida birgalikda ishlanadi: o'qituvchi yo'l qo'yilgan xatoning bir turini to'g'rilash yuzasidan topshiriq beradi: "Noo'rin ishlatilgan so'zni boshqasi bilan almashtiring". Xatosi bor matnni o'qib yoki yozib beradi, o'quvchilar yo'l qo'yilgan xatoni topadilar, maqsadga muvofiq so'z bilan almashtirib, uni to'g'rilaydilar va tushuntiradilar.

Ayrim o'quvchilar yo'l qo'ygan individual xatolar darsdan tashqari vaqtda, qo'shimcha mashg'ulot jarayonida to'g'rilanadi. O'quvchi bilan individual suhbatda ham, sinfda jamoa bo'lib ishlash jarayonidagi kabi bolalarning aqliy faolligiga, ya'ni u xatosi nimadaligini tushunibgina qolmay, balki uni to'g'rilashi va tushuntirishiga erishish muhimdir.

Grammatikaga oid mavzuni o'rganishda o'quvchilar yo'l qo'yishi mumkin bo'lgan xatoning oldini olish uchun mazkur mavzu ularga qanday imkoniyatlar yaratishi tushuntiriladi. Masalan, "Olmosh" mavzusini o'rganganda, kishilik olmoshlarining takrorlangan so'zlar o'rnida qanday ishlatilishi o'quvchilarga misollar bilan tushuntirilsa, ular ham insho yoki bayon yozishda shunga rioya qiladilar.

O'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini o'stirishdagi muvaffaqiyat quyidagi **uch asosiy** omilga bog'liq:

1) so'zga e'tibor bilan munosabatda bo'lish, o'quvchilarning ko'p mutolaa qilishi, atrofidagi kishilarning to'g'ri va ifodali nutqi, ya'ni nutqiy sharoit;

2) bolalarning nutqiy tajribasi qanday tashkil etilishi;

3) nutq o'stirishda o'qituvchining til nazariyasiga, grammatikaga, leksikologiya va stilistika elementlariga asoslanish ko'nikmasi.

Yozma xatolarning oldini olish va ularni bartaraf qilishga oid mustaqil ishlar

Xatolarning oldini olish savodxonlikni har tomonlama takomillashtirishning asosiy garovidir. O'quvchilar yo'l qo'yishi mumkin bo'lgan xatolarning oldini olish uchun o'qituvchi quyidagi chora-tadbirlarni amalga oshirishi lozim:

- lug'at ishini keng yo'lga qo'yish. Ona tili savodxonligining har bir soatida imlosi qiyin so'zlarning yozilishini ko'rsatib berish;

- har darsda o'quvchilarning mustaqil ishlarida uchragan tipik xatolar hisobini olib borish va keyingi soatlarda mustaqil ishning tegishli xatolarni bartaraf etishga qaratilgan turlaridan foydalanish;

- o'quvchilarning o'zaro diktant o'tkazishlarini yo'lga qo'yish;

- o'quvchilarda to'g'ri yozishga qiziqish uyg'otish, savodxonlik konkursleri uyushtirish.

Xatolar oldini olishning eng muhim choralaridan biri o'quvchilarning har kuni bajaradigan mustaqil ishlarida yo'l qo'ygan

xatolari ustida ish olib borishni ta'minlashdir. O'quvchi mustaqil ishdagi xatoni o'qituvchi signali (xato haqida signal) asosida o'zi "Imlo lug'ati" bilan taqqoslash orqali aniqlaydi va shu so'zning to'g'ri variantini o'z imlo lug'ati daftariga ko'chirib oladi. Ba'zi o'qituvchilar vaqtni tejash maqsadida xatoni aniqlashni ko'proq darsdan keyin uyushtiradilar. Aslida esa dars jarayonida topshiriq qanday bajarilganligi va o'quvchining shu so'z imlosini qanday o'zlashtirganligi tekshirib borilishi lozim.

O'quvchilar nutqidagi dialektal xatolarni bartaraf qilish maqsadida yuqorida ko'rsatilgan ish usulidan tashqari, yana sinfdoshining nutqidagi dialektal ta'sirida aytilgan so'zlarni aniqlab, uning adabiy tildagi variantini aytishni talab qilish kabi mustaqil ish turlaridan foydalanish mumkin.

Dialektal xatolarni bartaraf qilish faqat xatolar ustida ishlash darsida emas, balki har bir darsda alohida ish olib borishni taqozo etadi. Savol-javob, o'qish, ijodiy mashq hamda mustaqil ishlardagi xatolarni tushuntirish jarayonida dialektal xatolar ham izohlanadi va tuzatib boriladi. O'qituvchi tomonidan tanlangan mustaqil ishlarda hamma vaqt mahalliy shevaga xos bo'lgan xatolarni bartaraf etish ko'zda tutilishi lozim.

Xatolarni bartaraf qilishda, ayniqsa, yozma ish tahlilini o'tkazish yoki xatolar ustida ishlash darslari ahamiyatlidir. Xatolar ustida ishlash darsida quyidagilarga e'tibor bermaslik natijasida o'quvchilar ishda anchagina kamchiliklarga yo'l qo'ymoqdalar:

- yozma ish tahliliga ajratilgan vaqtning noto'g'ri taqsimlanishi; tipik xatolar doirasidan chetga chiqmaslik;

- xatoni bartaraf etishga o'quvchilarning qiziqishini uyg'ota olmaslik; ularni passiv tinglovchiga aylantirish hamda xato ustida ishlashga ham e'tibor berib, xilma-xil ish formalar (turli kartochkalar, darslikdagi mashqlar va b.)dan foydalana olmaslik;

- har bir o'quvchining bilim saviyasi va mustaqil ishlash qobiliyatini hisobga olmaslik, differentsial topshiriqdan foydalanmaslik;

- yozma ishda yo'l qo'yilgan xatolarning to'g'ri klassifikatsiya qilinmasligi tufayli o'quvchilar diqqatini tipik xatolar ustida ishlash paytida asosiy masalaga jalb eta olmaslik;

- yozma ishda qoniqarsiz baho olgan o'quvchilarning tahlil jarayonida e'tibordan chetda qolishi;

- o'quvchilarning oldingi yozma ishlarida yo'l qo'ygan xatolarini hisobga olmaslik hamda bu xatolarning qanday bartaraf etilayotganligini nazorat qilmaslik;

- o'quvchilarni yo'l qo'yilgan xatolarning sabablarini tahlil qilishga o'rgatmaslik;

- tahlil jarayonida ularning "Imlo lug'ati" bilan ishlashni tashkil eta olmaslik.

Barcha turdagi yozma ishlarning tahlilida orfografik va punktuatsion xatolar ustida ishlash bir-biriga o'xshaydi. Shuning uchun diktantda uchragan orfografik va punktuatsion xatolarni bartaraf etishda qo'llangan mustaqil ish turlaridan bayon va inshoning tahlilida foydalansa bo'ladi.

Quyida diktant tahlilini o'tkazish tartibi va xatolar ustida ishlash haqida fikr yuritamiz.

Diktant tahlilini o'tkazishda asosiy e'tibor imloga doir xatolarga qaratiladi.

O'quvchilarning yozma ishlarida uchraydigan imloga doir xatolarni to'rt guruhga ajratish mumkin:

1. Qo'shimchalarni qo'llamaslikdan kelib chiqadigan xatolar: "Maktabning bog'i", "yerga qo'ndi" o'rniga "yerda qo'ndi" kabi. Bunday tipdagi xatolarni bartaraf etish uchun o'sha xatoga aloqador qoidani tushuntirish, uni darslikdan mustaqil tartibda o'qitish hamda bu qoidaga doir mashqlar ishlatish, didaktik va tarqatma materiallardan foydalanish tavsiya qilinadi.

2. E'tiborsizlik orqali yo'l qo'yiladigan xatolar. "Daftar" so'zini "daptar", "o'quvchi", so'zini "ukuchi" tarzida yozish kabi. Bu tipdagi xatolar, asosan, e'tiborsizlikdan kelib chiqadi. Bunday xatolar ustida ishlashda maktab o'quvchilari uchun chiqarilgan "Imlo lug'ati" bilan har bir o'quvchining individual ishlashni tashkil etish maqsadga muvofiqdir.

3. Hech qanday orfografik qoida bilan asoslab bo'lmaydigan, yozilishni faqat esda saqlash lozim bo'lgan so'zlarda qilingan xatolar: "tayyor" so'zini "taylor" yozish, "sayyod" so'zini "sayod" yozish kabi. Tahlil jarayonida bunday so'zlarni imlosini o'rgatish uchun shu so'zni bir necha marta og'zaki takrorlatish shu so'zni doskada yozdirish, lug'atdan toptirish metodlaridan mumkin.

4. Sheva ta'sirida sodir bo'ladigan xatolar: "kelyapti" o'rniga "kelopti", "kevotti", "kelutti", "deraza" o'rniga "treza" yozish kabi.

Bunday tipdagi xatolarni bartaraf etishning eng qulay yoʻli taqqoslash, chogʻishtirishdir. Oʻquvchidan tahlil darsida oʻzi yozgan soʻz bilan oʻsha soʻzning adabiy tildagi variantini taqqoslash, chogʻishtirish, farqini aniqlash talab etiladi. Buning uchun soʻzining shevadagi koʻrinishlari bilan adabiy tildagi variantini chogʻishtiradigan koʻrgazmalaridan ham foydalanish mumkin.

Baʼzi oʻquvchilar yozma ishlardagi tipik xatolarni belgilashda qiynaladilar. Sinfdagi koʻpchilik oʻquvchilar yoʻl qoʻygan xatolar tipik xato sanaladi. Oʻqituvchi taxminan darsning oʻn-oʻn besh minutini tipik xato ustida ishlashga ajratadi. Oʻquvchilar diqqati tipik xato bilan bogʻliq boʻlgan qoidaga qaratiladi.

Oʻquvchilar xatoga yoʻl qoʻyilgan soʻzning toʻgʻri variantiga oʻxshash misollar topadilar, qoidaning shu soʻzga aloqador joyini kitobdan topib oʻqiydilar, soʻzning toʻgʻri yozilishini asoslaydilar.

Darsning qolgan qismida esa, asosan, xatolar ustida individual mustaqil ish olib boriladi. Bunda har bir oʻquvchi oʻz xatosi ustida ishlaydi. “Xuddi” soʻzini xato yozgan oʻquvchiga shunga oʻxshash yonma-yon kelgan qoʻsh undoshli soʻzlar topib daftarga yozish, shu soʻzlardan bir-ikkitasi yordamida gap tuzish topshiriladi. “Qad koʻtarib” birikmasidagi “qad” soʻzini “qat” yozgan oʻquvchilarga jarangli d undoshi uning jarangsiz jufti t talaffuz qilinishini aytib, t kabi talaffuz qilinib, d yoziladigan soʻzlar topshiriladi va “Ayrim undosh tovushlarning yozuvda ifodalanishi” mavzusini mustaqil tartibda kitobdan oʻqish topshiriladi.

Bir xil xatoga yoʻl qoʻygan oʻquvchilar bilan ham ishni aynan bir usulda tashkil etib boʻlmaydi. Agar bir oʻquvchiga xato yozilgan soʻzning toʻgʻri variantini bilib olish uchun faqat qoidani eslash va 1-2 misol keltirish kifoya boʻlsa, boshqa oʻquvchi uchun shu xatoni bartaraf etish maqsadida maʼlum bir mashqni bajarish hamda ijodiy xarakterdagi misollar topishini uyushtirishga toʻgʻri keladi.

Oʻqituvchi individual kartochkalarni tuzishda oʻquvchilarning real oʻquv imkoniyatini hisobga oladi. Maʼlumki, tez yozish va mustaqil ishlashga oʻrgangan oʻquvchilar topshiriqni qisqa muddatda va boʻsh oʻzlashtiruvchi oʻquvchiga nisbatan ancha sifatli bajaradilar. Yetarli darajada mustaqil ishlash koʻnikmasiga ega boʻlmagan oʻquvchilar kartochkada koʻrsatiladigan vazifalarni bajarish uchun birmuncha koʻproq vaqt sarf qiladilar va uni bajarishda qiynaladilar. Har bir kartochkaning differentsialligi oʻquvchilarning oʻz xatosini bilib olishga

bo'lgan qiziqishini kuchaytiradi hamda belgilangan vaqtda o'quvchilarning ulgurishlariga imkoniyat yaratadi.

Darsligingizning "Sog tanda - sog'lom aql" bo'limini toping. Tutuq belgisi ishtirok etgan so'zlarning yozilishiga e'tabor bering. "Imlo lug'ati"dan tutuq belgisi bilan kelgan 6 ta so'z topib, daftaringizga yozing.

Kartochkalar tipik xatolar ustida ish tugagandan keyin o'quvchilarning yozma ish daftarlari ichiga qo'yib tarqatiladi. Xatolar ustidagi ish esa o'quvchilarning sinf daftarlarida bajarilgani ma'qul. Chunki yozma ish daftarlarida yig'ib olingan taqdirda ham o'quvchi xatolar ustida ishlashni davom ettirishi, har bir soatlik darsda o'quvchi bilimi sinalayotgan o'qituvchi o'quvchi yo'l qo'yilgan xato so'zining to'g'ri variantini yozib ko'rsatishini talab qilishi mumkin.

Ayrim o'quvchilar topshiriqni yozma ish daftarining o'zida ko'rsatadi. Bu metod, bizningcha, ancha afzal. Birinchidan, bunday metod o'quvchi ishini ancha yengillashtirsa, ikkinchidan, har bir yozma ishda o'quvchi savodxonligida bo'layotgan o'zgarish ko'rinib turadi.

O'qituvchi navbatdagi yozma ishni tekshirar ekan, undan oldingi yozma ishda o'quvchiga qanday topshiriq berilganligini hisobga olib borish zarur. Birinchi ish usulining ham o'ziga xos afzalligi bor. O'qituvchi ma'lum bir o'quvchi uchun tayyorlangan kartochkadan o'rni bilan boshqa maqsadda ham foydalanishi mumkin.

O'qituvchi yozma ish tahlili darsiga tayyorlanganda quyidagilarni hisobga olishi shart:

- o'quvchilarning yozma ish daftarlarini sifatli tekshirish, undagi xatoni tuzatib ko'rsatmasdan, xato haqida signal berish metodidan foydalanish;

- takrorlanishi zarur bo'lgan orfografik va tanish belgilari qoidalarini belgilash va unga mos mashqlar (misollar) tanlash;

- didaktik tarqatma materiallarini puxta o'ylab, uni har bir o'quvchining bilim saviyasi, mustaqil ishlash ko'nikmasini hisobga olgan holda tuzish;

- yo'l qo'yilgan xatolarni to'g'ri klassifikatsiya qilish, tipik va individual xatolar ustida ishlash sistemasini puxta o'ylab ko'rish;

- uyga topshirilgan vazifani puxta o'ylab, uy topshirig'ining o'quvchi yo'l qo'ygan xatolarni bartaraf etishiga yordam berishini ta'minlash.

Ilg'or o'qituvchilarning tajribalariga asoslanib, biz xatolar ustida ishlash darslarida quyidagilarga rioya qilishni maslahat beramiz:

- ham tipik, ham individual xatolar ustida o'quvchining mustaqil ishlashini, yo'l qo'ygan xatolarga ongli munosabatda bo'lishni, xatolarning sabablarini o'ylab ko'rishini tashkil etish;

- har bir o'quvchining lug'at bilan mustaqil tartibda ishlashini uyushtirish;

- o'quvchining o'z xatosi bilan o'ralashib qolishiga yo'l qo'ymaslik, shu xatoga aloqador bo'lgan qoidalarni eslash, ijodiy misollar topish, har bir o'quvchiga xatoning oldini olish yuzasidan maslahatlar berish;

- xatolar ustida ishlash jarayonida o'quvchining o'z-o'zini nazorat qilishini tashkil etish;

- bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilar bilan individual ish olib borish, ularga o'z xatolarini bilib olishga yordamlashish;

- xatolar ustida ishlash jarayonida darslik materiallaridan, turli kartochkalar, ko'rsatmali qurollar va texnika vositalaridan unumli foydalanish.

Demak, xatolarning oldini olish va uni bartaraf etish uchun o'quvchilar bilan muntazam ish olib borish lozim.

Yuqori qayd etilgan mustaqil ish turlaridan o'qituvchi o'rinli foydalansa, shubhasiz o'quvchilarning ijodiy fikrlashiga, nazariy tushunchalarni amaliy ish bilan qo'shib olib borishiga erishadi.

SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. O'quvchilar nutqini o'stirish sohasida maktab va o'qituvchi oldiga qo'yilgan asosiy vazifalarni ayting.
2. Maktabda lug'at ustida ishlashning asosiy yo'llarini tushuntiring.
3. "Lug'at ustida ishlashda o'quvchilarning bilish faolligi va mustaqilligini oshirish" mavzusida axborot tayyorlang.
4. Boshlang'ich sinflarda sintaktik ishlar haqida gapiring.
5. Insho turlari haqida fikringizni bayon qiling.
6. Bog'lanishli nutqni o'stirish jarayonida o'quvchilarda hosil qilinadigan asosiy ko'nikmalarni ayting.
7. Og'zaki va yozma inshoning qanday turlari bor?
8. O'quvchilar inshosi qanday tahlil qilinadi?
9. Nutqiy xatolar va ularni bartaraf etish yo'llari haqida nimalarni o'rgandingiz?

10. Sizningcha, o'quvchilarning nutqiy xatolarini bartaraf qilishning qanday turlari bor?

TEST TOPSHIRIQLARI

1. Insho bajarilish tartibiga ko'ra nechta turga bo'linadi?

A. 3 ta

B. 2 ta

D. 5 ta

E. 4 ta

2. Umumiy o'rta maktab o'quvchilari yozadigan insholar necha guruhga bo'linadi?

A. 3 guruhga

B. 2 guruhga

D. 6 guruhga

E. 4 guruhga

3. Quyidagilarning qaysi biri maktab inshosi turlariga kirmaydi?

A. Adabiy mavzudagi insholar

B. O'quvchilar hayoti bilan bog'liq bo'lgan insholar

D. Maktab hayoti bilan bog'liq bo'lgan insholar

E. Tasviriy san'at asarlari asosida insholar

4. Adabiy mavzudagi insholar nechta turga bo'linadi?

A. 2 turga

B. 3 turga

D. 4 turga

E. 5 turga

5. Yozma inshoni yozdirish qachondan boshlanadi?

A. 2-sinfning 1-yarmidan

B. 2-sinfning 2-yarmidan

D. 1-sinfning 2-yarmidan

E. 3-sinfning 1-yarmidan

6. Insho **material manbaiga ko'ra** nechaga bo'linadi?

A. uchga

B. ikkiga

D. to'rtga

E. beshga

7. Rasm asosidagi insho turiga kirmaydigan qatorni toping.

A. Syujetli, o'quvchilarni o'ylashga, faraz qilishga undaydigan bir rasm asosida yoziladigan hikoya tarzidagi insho

- B. Badiiy asar qahramoni portreti asosidagi insho
- D. Rasmlar seriyasi yoki rasmlari asosida yoziladigan hikoya tarzidagi insho
- E. Rasmni tasvirlash - tasviri insho
8. Nechanchi sinfdan boshlab tekshiruv insho o'tkazish mumkin?
- A. 2-sinfdan
- B. 3-sinfdan
- D. 4-sinfdan
- E. 5-sinfdan
9. Qaysi sinfda reja o'qituvchi rahbarligida jamoaviy tarzda tuziladi?
- A. 1-sinfda
- B. 2-sinfda
- D. 3-sinfda
- E. 4-sinfda
10. Xatolar ustida ishlashga necha daqiqa ajratiladi?
- A. 10 - 15
- B. 15 - 20
- D. 20 - 25
- E. 25 - 30

TOPSHIRIQ

“Rebus” metodi asosida “Nutq” bilan bog‘liq tushunchalarni to‘ldiring.

№	Old qo‘shimcha	O‘zak so‘z	Qo‘shimcha
1.			
2.	og‘zaki		
3.		nutq	
4.			
5.			vaziyati

MAVZU: BOSHLANG‘ICH SINFDAN SINFDAN TASHQARI ISHLAR

REJA:

1. Boshlang‘ich sinfdan ona tilidan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishning maqsad va vazifalari
2. Sinfdan tashqari ishlarning shakllari.
3. Boshlang‘ich sinflarda ona tilidan sinfdan tashqari ishlarning mazmuni.
4. Boshlang‘ich sinf ona tili va o‘qish savodxonligi darslarida grammatik va didaktik o‘yinlardan foydalanish.

Tayanch tushunchalar: ona tili, sinfdan tashqari ish, boshlang‘ich sinf, savod o‘rgatish davri, to‘garak, ekskursiya, fan olimpiadalari, ko‘rik tanlovlari, adabiy kechalar, bayram va tadbirlar, didaktik o‘yin, grammatik topshiriq.

ADABIYOTLAR

1. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. -T.: “Noshir”, 2009. - 163 b.
2. G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H., Masharipova U., Sattorova X. Husnixat va uni o‘qitish metodikasi. -T.: TDPU, 2013. - 70 b.
3. Karima Qosimova va boshqalar. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Toshkent, 2009.
4. Nurmatova M. Ifodali o‘qish to‘garagi. “Til va adabiyot ta’limi” 1992-yil. 1-son.
3. Jalilova M., Ne‘matova G. Takrorlash mashg‘ulotlarini “Topqirlar bellashuvi” tarzida o‘tkazish. “Til va adabiyot ta’limi” 1994-yil 2-3-qo‘shma sonlari.
4. Tolibova J.O. Pedagogik texnologiyalar – do‘stona muhit yaratish omili. -T., 2005.
5. Bakiyeva H., Ahmedova N., Azizova N., Nosirova D., Teshaboyeva B., Ismoilova U., Egamberdiyeva B. Savodga o‘rgatish darslari.-T.: “Extremumpress”, 2014. -119 b.
6. Safarova R., Inoyatova M. Alifbe. –T.: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. -80 bet.
7. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. Ona tili va o‘qish savodxonligi (1-sinf uchun darslik). –T.: “Yangiyo‘l poligraf servis”, 2021. -104 bet.

8. Azimova I., Mavlonova K., Quronov S., Tursun Sh. Ona tili va o‘qish savodxonligi (2-sinf uchun darslik). –T.: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. -120 bet.

9. Fuzailov S., Xudoyberganova M., Yo‘ldosheva Sh. Ona tili (3-sinflar uchun darslik). -T.: “O‘qituvchi”, 2019. -152 bet.

10. Ikromova R., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Shodmonqulov D. Ona tili (4-sinflar uchun darslik). -T.: “O‘qituvchi”, 2020. -160 bet.

Sinfdan tashqari ishlar nima?

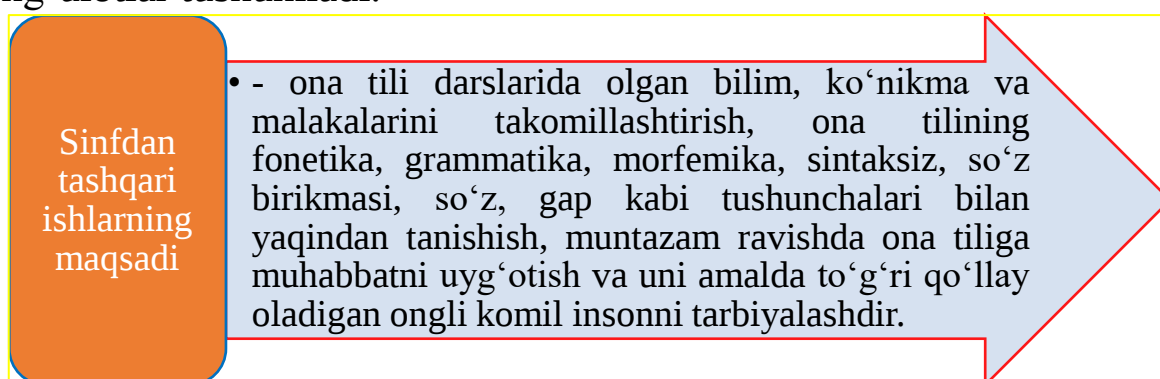
Sinfdan tashqari ishlar umumiy o‘rta ta’lim maktabi o‘quv tarbiyaviy ishining tarkibiy qismi, o‘quvchilarning bo‘sh vaqtini tashkil etish shakllaridan biri hisoblanadi. Sinfdan tashqari ishlari o‘quvchilarni barkamol shaxs sifatida shakllantirish va ularni hayotga tayyorlashda keng imkoniyatlar yaratadi. Sinfdan tashqari ishlariga o‘quvchilar bilan o‘tkaziladigan va ularga tarbiya hamda bilim berishga qaratilgan turli xil mashg‘ulotlar tizimi kiradi. Bunday mashg‘ulotlar pedagogik jamoa, sinf rahbari, yoshlar tashkilotlari rahbarligi va bolalarning o‘z-o‘zini boshqarish tashkilotlari tomonidan darsdan tashqari vaqtda uyushtiriladi. O‘quvchilarning sinfdan tashqari ishlarini tashkil etishda o‘quvchilar saroylari, “Barkamol avlod”, “Yoshlar ittifoqi”, “Yoshlar markazi” tashkilotlari, “Bolalar ijodiyoti uyi”, sport seksiyalari va maktabdan tashqari boshqa muassasalar katta yordam beradi. Sinfdan tashqari ishlarning asosiy shakllari sifatida ommaviy ishlar (maktab faollar zalidagi tadbirlar, kecha, munozara va tanlovlar o‘tkazish, viktorina va ko‘rgazmalar uyushtirish, tabiat qo‘yniga, maktab va muzeylarga ekskursiyalarga chiqish), to‘garak ishlari (o‘quvchilarning turli to‘garaklar, sport seksiyalari, ansamblardagi qatnashishlari), mustaqil ishlar (o‘quvchilarning sinfdan tashqari o‘qishi, kolleksiya to‘plashi, texnika, musiqa, tasviriy san’at, chizmachilik va shu kabilar bilan mustaqil shug‘ullanishi)ni ko‘rsatish mumkin.

Boshlang‘ich sinf ona tili darslarida sinfdan tashqari ish deganda nima tushuniladi?

Maktabning muhim vazifasi keng ma’lumotli, har tomonlama rivojlangan kishilar tayyorlashdan, o‘quvchilarni o‘quv rejasidagi har bir fanga oid chuqur va puxta bilimlar bilan qurollantirishdan, ularda

bilimlarni izchil amalga oshirishga intilish va bu bilimlarni mustaqil to'ldira borish, ularni amalda qo'llay olish malakasini tarbiyalashdan iborat.

Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari ishlarni asosiy maqsadi - o'quvchilarda fanga qiziqishni rivojlantirish, darsda olingan bilimlarni to'ldiruvchi va chuqurlashtiruvchi ona tilidan bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat. Boshlang'ich sinflarda ona tilidan "sinfdan tashqari ish" deyilganda o'quvchilarning o'qituvchi rahbarligida darsdan tashqari vaqtda tashkil qilingan, dastur bilan bog'liq bo'lgan material asosida ixtiyoriylik tamoyiliga asoslangan mashg'ulotlar tushuniladi.

Sinfdan tashqari ishlar o'quv dasturi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, unda ko'zda tutilgan maqsad va vazifalarni amalga oshirishda yaqindan yordam beradi. Buning uchun o'quvchilarda izlanuvchanlik va ijodkorlik darajasiga ko'tarish talab qilinadi. Sinfdan tashqari ishlar darslarining xususiyatlari, birinchidan, sinfdan tashqari ishlar tizimining bosqichlari bilan, ikkinchidan, o'quv vazifalari va dastur bilan, uchinchidan, oldinga qo'yilgan tarbiyaviy vazifalar bilan, to'rtinchidan, o'quvchilarning qiziqishlari bilan belgilanadi.

Sinfdan tashqari ishlarni ikki turini farqlash mumkin. Uning birinchi turiga rejadagi materiallarni o'zlashtirishda orqada qoladigan bolalar bilan ishlash tushunilsa, ikkinchi turi esa ona tilini o'rganishga qiziquvchi bolalar bilan o'tkaziladigan mashg'ulotlar kiradi.

Ma'lumki, birinchi turdagi mashg'ulotlar hozirgi kunda mamlakatimizning barcha mamlakatlarida mavjud. Bunday mashg'ulotlarni bilimlar darajasi bir-biriga yaqin 3-4 o'quvchidan iborat kichik guruhlarda haftada 1-2 marta o'tkazish mumkin.

Odatda sinfdan tashqari ishlar deyilganda ko‘proq ikkinchi turdagi mashg‘ulotlar nazarda tutiladi va ular asosan o‘z oldiga quyidagi maqsadlarni qo‘yadi: o‘quvchilarda ona tiliga va uning tatbiqlariga qiziqish uyg‘otish, o‘quvchilarning ona tilidan reja bo‘yicha olgan bilimlarini kengaytirish, o‘quvchilarda ilmiy tekshirish xarakteridagi malakalarini oshirish, ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan ishlashga o‘rgatish, o‘quvchilarda tilshunos olimlar va tarixiy materiallar haqida tasavvurlarini kengaytirishdan iborat. Bu maqsadlarning bir qismi darsda amalga oshiriladi, ammo dars vaqti chegaralanganligi tufayli qolgan qismini sinfdan tashqari ishlarda amalga oshiriladi.

Maktablarda 1959-yildan boshlab maxsus sinfdan tashqari ishlar darslari tashkil etilgan. Sinfdan tashqari ishlar 1-2-sinfda haftada 1 marta, 3-4-sinfda 2 haftada 1 marta o‘tkaziladi. Savod o‘rgatish jarayonida esa haftadagi oxirgi alifbe darsining 17-20 daqiqasi ajratiladi.

Sinfdan tashqari ishlar quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi:

1. Tayyorlov bosqichi.

2. Boshlang‘ich bosqich.

3. Asosiy bosqich.

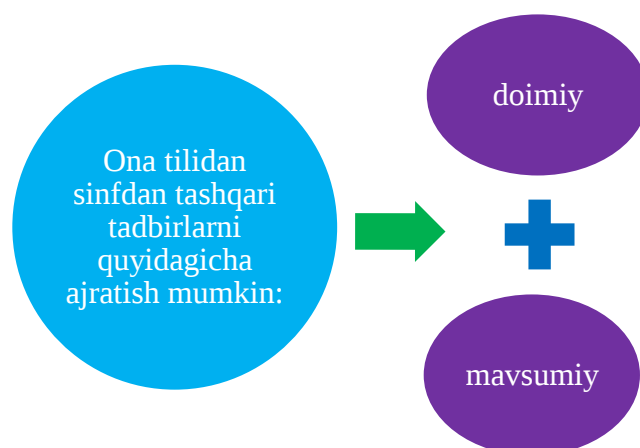
1. Tayyorlov bosqichi. Bu 1-sinfning savod o‘rgatish davriga to‘g‘ri keladi. Unga darsning bir qismi 17-20 daqiqasi ajratilgani uchun “Sinfdan tashqari ish mashg‘uloti” deb yuritiladi.

2. Boshlang‘ich bosqich. Bu 1-sinfning 2-yarim yilligiga to‘g‘ri keladi. Bu bosqichda haftada 1 marta 45 daqiqalik dars uyushtiriladi.

3. Asosiy bosqich. Bu bosqich 2-4-sinflarga to‘g‘ri keladi. Bu davrda o‘quvchilarning o‘qish malakalari mustahkamlanadi. Bunda o‘quvchilarning sinfdan tashqari o‘qiganlari baholanadi.

Ona tilidan sinfdan tashqari olib boriladigan ishlar ham ta'limiy, ham tarbiyaviy maqsadlarni ko'zlaydi. Uning ta'limiy ahamiyati shundaki, o'quvchi bu jarayonda qo'shimcha bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'ladi. Tarbiyaviy ahamiyati esa nutq odobini tarbiyalash, zukkolik, tezkorlik va hozirjavoblik singari fazilatlarni shakllantirish, mustaqil fikrlash, ijodiy faoliyat ko'rsatish, singarilarda o'z ifodasini topadi.

Doimiy tadbirlarga to'garak mashg'ulotlari kiritilsa, qolganlari vaqt-vaqti bilan o'tkaziladigan tadbirlarga kiradi.

Sinfdan tashqari ishlar ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun katta ahamiyat kasb etadi. Ularga nutqini o'stirish, olingan bilim va malakalarni mustahkamlash uchun yordam beradi. Yangi qo'shimcha ma'lumotlar manbai hisoblanadi.

Sinfdan tashqari ishlarning ta'limiy ahamiyati – o'quvchilarga qo'shimcha bilim, malaka va ko'nikmalar berish.

Tarbiyaviy ahamiyati – o'quvchilarning ijodiy faoliyat ko'rsatishiga, nutq odobiga, mustaqil fikrlashiga zamin hozirlash.

Bu sinfdan tashqari ish shakllarining har biri bir necha turga ega bo'lib, ular o'tkazish uslubi, qo'llanilgan til materialining miqdori, maktab o'quvchilarining ishida ishtirok etish xususiyati bilan bir-biridan farq qiladi.

Ona tilida, ayniqsa, quyi sinflarda sinfdan tashqari ishlarda og'zaki shakllar ustunlik qiladi, bu og'zaki nutqning samaradorligi va birinchi navbatda og'zaki nutqni rivojlantirish vazifasi bilan izohlanadi.

Ona tilidagi sinfdan tashqari ishlarning yozma shakllariga devoriy gazeta, ona tili burchaklari kiradi. Ularning barchasi ommaviy

xarakterga ega: ular koʻzga tashlanadigan joyga osib qoʻyiladi, butun maktab boʻylab oʻquvchilarning mulkiga aylanadi. Ona tilidagi sinfdan tashqari ishlarning boshqa barcha turlari ogʻzaki ravishda amalga oshiriladi.

Oʻquvchilar qamroviga koʻra ular individual, guruhli va ommaviy boʻlishi mumkin. Sinfdan tashqari mashgʻulotlarning individual turlariga quyidagilar kiradi; sheʼr va nasriy parchalarni yodlash, rol ustida ishlash (matnga dramatisatsiya tayyorlashda), til materialini tanlash (bu ish asosan yozma ravishda amalga oshiriladi), bolalar kitoblarini, oʻzbek xalq ertaklarini oʻqish va boshqalar. Bu individual ishlarning barchasi mohiyatan guruh ishlariga tayyorgarlik bosqichidir.

Guruh ishi quyidagi ish turlarini oʻz ichiga oladi: ona tili toʻgaragi, ekskursiyalar (kutubxonaga, tabiatga, ishlab chiqarishga va boshqalarga), viktorinalar va boshqalar. Ular orasida ona tilini oʻrgatishning boshlangʻich bosqichida eng maqbul ish turi toʻgarakda ishlashdir.

Darsdan tashqari mashgʻulotlarning ommaviy turlariga quyidagilar kiradi: ertak kechalari, bayramlar (masalan, ertaklar bayrami, bolalar kitoblari bayrami va boshqalar), koʻrgazmalar (masalan, bolalar kitoblari koʻrgazmasi, eng yaxshi daftarlar koʻrgazmasi, bolalar rasmlari koʻrgazmasi), tanlovlar (masalan, eng yaxshi daftar, eng yaxshi yozma ish, eng yaxshi kitobxon uchun), olimpiadalar va boshqalar.

Baʼzi ish turlari tizimli ravishda, maxsus jadval boʻyicha, boshqalari - vaqti-vaqti bilan, yiliga 1-2 marta amalga oshiriladi. Masalan, muntazam ravishda - har ikki haftada bir marta – ona tili toʻgaragida darslar oʻtkaziladi; muntazam ravishda - oyda bir marta – ona tilidagi devoriy gazetasi nashr etiladi.

Kichik yoshdagi oʻquvchilar bilan sinfdan tashqari ishlarni rejalashtirish va tashkil etishda oʻqituvchi uni oʻyin asosida qurishi kerak. Oʻyin ishtirokchilardan zehnli, eʼtiborli boʻlishni talab qiladi, bolalarni qatʼiyat va chidamlilikka oʻrgatadi, ularda tez harakat qilish va toʻgʻri yechim topish mahoratini shakllantiradi. Oʻyinlarni tanlashda, birinchidan, oʻyin materiallari sinf dasturiga mos kelishi kerak, ikkinchidan, oʻyinlar ommaviy boʻlishi kerak, oʻyinda ijrochilar va tomoshabinlar boʻlmasligi maqsadga muvofiqdir, chunki bu maxsus isteʼdodni talab qilmaydi, faqat oʻynash istagi ustun. Oʻyinga hatto eng

past o'zlashtiruvchi bolalarni ham jalb qilish muhim, bu ularni rivojlantiradi va jamoa bilan ishlash ko'nikmasini hosil qiladi.

Boshlang'ich maktabda sinfdan tashqari mashg'ulotlar birinchi sinfdan boshlab, yilning ikkinchi yarmidan boshlab, bolalar boshlang'ich bosqichdan o'tib, o'qish va yozishda ma'lum ko'nikmalarga ega bo'lgan paytdan boshlab amalga oshirilishi mumkin. Ushbu mashg'ulotlar butun sinf bilan mashg'ulotlardan so'ng 30 - 40 daqiqa davom etadigan "qiziqarli grammatika soatlari" shaklida tashkil etiladi. Bunday soat har ikki haftada bir marta o'tkaziladi, bu esa o'qituvchiga unga yaxshiroq tayyorgarlik ko'rish, mazmunli adabiy va o'yin materiallarini olish imkonini beradi: ertaklar, hajviy hikoyalar va she'rlar, topishmoqlar, krassvordlar, boshqotirmalar va hokazo. Ayniqsa, birinchi va ikkinchi sinflarda, har bir mavzu bo'yicha ikki yoki uchta dars o'tkazish tavsiya etiladi, chunki bolalar maktabdan tashqari mashg'ulotlarda o'rganganlarini o'zlashtirish uchun o'rta maktab o'quvchilariga qaraganda ko'proq vaqt talab etadi. Bolalar bir xil o'yinni to'liq o'zlashtirmaguncha o'ynashni yaxshi ko'radilar, shuning uchun bir necha darslardan so'ng o'quvchilarga yoqqan o'yin va mashqlarni bir sinfdan takrorlash juda maqbuldir. Ikkinchisi bunday hollarda murakkabroq materialda amalga oshiriladi.

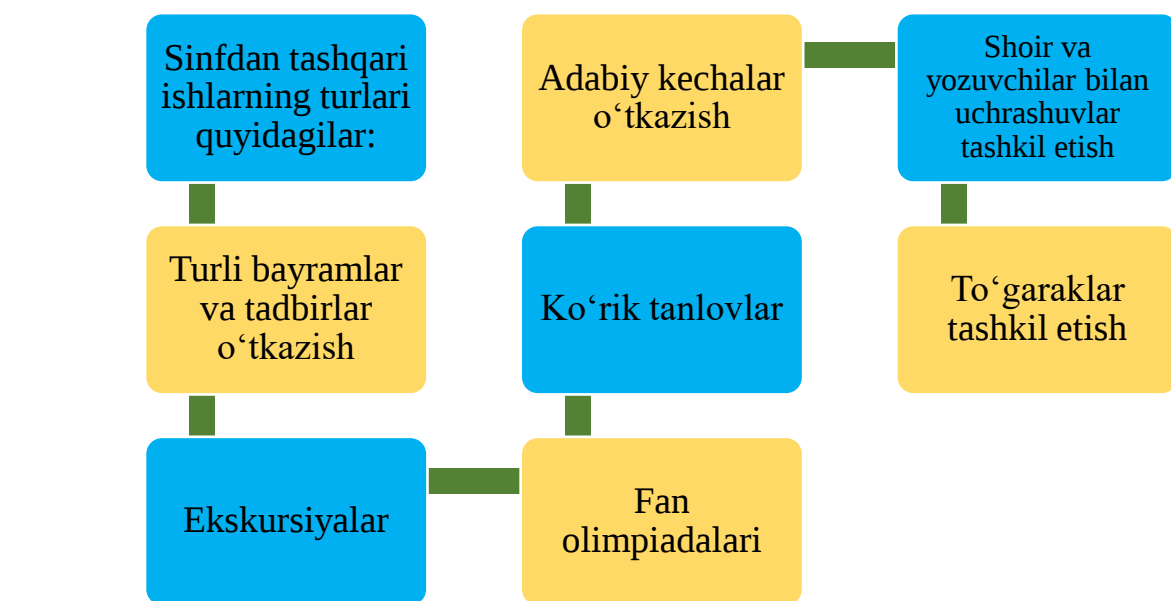
Boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan o'rta maktabda keng qo'llaniladigan sinfdan tashqari til ishining boshqa shakllarini ham mashq qilish mumkin. Masalan, parallel yoki qo'shni sinflar o'rtasida bellashuvlar, viktorinalar, ko'rik-tanlovlar, nutq madaniyati bo'yicha suhbatlar, ona tili burchagi uchun jihozlar, topishmoqlar, maqollar, o'quvchilar tomonidan to'plangan maqollar albomlarini loyihalash va hokazolar har bir sinfdan bo'lishi kerak. Yiliga 1-2 marta ona tilida ertaliklarni tayyorlash va o'tkazish, ularga boshqa kichik sinflarning bolalarini taklif qilish mumkin. Bunday ertaliklarning mavzulari juda xilma-xil bo'lishi mumkin, masalan: "Ona tilini yaxshi bil", "Zaxirada nechta so'z bor?", "Bizning alifbomiz", "Harflar olamiga sayohat", "O'zbek xalq topishmoqlari va maqollari", "Nima uchun bunday

deymiz?”, “Sehrli soʻzlar”, “Savodli boʻldik”, “Nima nutqimizni buzadi?”, “Toʻgʻri gapir va yoz” va hokazo.

Bolalarda mustaqillik va tashabbuskorlikni rivojlantirish uchun oʻqituvchi baʼzan ularga keyingi dars uchun uy vazifasini berishi mumkin. Masalan: maʼlum bir sheʼrni oʻrganish, rejalashtirilgan oʻyin uchun harflar bilan kartalar tayyorlash, “Ona tili” yoki boshqa kitoblardan kerakli soʻzlarni, topishmoqlarni, maqollarni topish.

Ona tilidagi barcha sanab oʻtilgan va boshqa individual, guruh va ommaviy sinfdan tashqari ish turlari bir-biri bilan chambarchas bogʻliq.

Boshlangʻich sinf ona tili va oʻqish savodxonligi fanidan sinfdan tashqari ishlarning taʼlimiy va tarbiyaviy ahamiyati inobatga olingan holda tashkillashtiriladigan sinfdan tashqari ishlarning bir qancha turlari farqlanadi.

Bayram va tadbirlar

Oʻquvchi yoshlarda ijodiy faollik, aqliy zakovat, axloqiy salohiyat, ilmiy dunyoqarashni shakllantirish, ularni keng qamrovli ijtimoiy-foydali ishlarga faol ishtirok etishlarini shakllantirish uchun, maktablarda oʻtkaziladigan maʼnaviy-maʼrifiy tarbiya ishlarining alohida oʻrni bor. Shuningdek, bayram tadbirlarini oʻtkazilishi taʼlim va tarbiya oldiga qoʻygan maqsadga erishish uchun xizmat qiladi.

Oʻquvchilarning sinfdan tashqari ishlari oʻz mazmuniga koʻra tafakkur faoliyati va munosabat vositasi hisoblanadi.

Buning uchun esa boshlang'ich sinflarda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni tashkil etishga e'tibor bilan yondashish lozim. Chunki, boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan olib boriladigan ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirishda sinfdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarning boy tizimidan unumli foydalanilsa, bolalarda yaxshi fazilatlarni shakllantirish, o'quvchilar ma'naviyatiga salbiy ta'sir ko'rstayotgan omillarning oldini olish mumkin bo'ladi. Bu tizim tanlovlar, sport musobaqalari, teatrlashtirilgan bayramlar, aytishuv shaklidagi tadbirlar, o'yinlar, badiiy kechalar, sinfdan tashqari o'qishlar, "Mustaqillik bayrami", "Konstitutsiya kuni", "O'qituvchilar va murabbiylar kuni", "Navro'z bayrami", "Yangi yil bayrami", "Hosil bayrami", "Alifbe bayrami" va boshqa qator tadbirlarni o'z ichiga oladi. Bu vazifalarni amalga oshirishda, jamiyatimizning kelajagi bo'lmish boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan o'tkaziladigan bayram tadbirlarini takomillashtirib borish muhim ahamiyatga egadir.

Hozirgi kunda maktablarda "Alifbe" bayramlarini qizg'in tayyorgarlik bilan o'tkazish an'anaga aylangan. 1-sinfga kelgan o'quvchilarning xat-savodi chiqqanligi munosabati bilan o'tkaziladigan "Alifbe" bayrami yoki "Savodxonlik" kechasiga alohida tayyorgarlik ko'riladi. Ushbu bayram o'quvchilarning o'qiy va yoza olishlaridan dalolatdir.

Barcha bayram va tadbirlar ssenariy asosida tashkil etiladi.

Ekskursiyalar

Boshlang'ich sinf ona tili darslarida sinfdan tashqari ishlarning yana bir turi ekskursiyadir. Ekskursiya lotincha so'zdan olingan bo'lib, "sayr qilish" degan ma'noni bildiradi. Ekskursiya bilimni boyitish, amaliy tajriba hosil qilish yoki madaniy-ma'rifiy maqsadida diqqatga sazovor joylar (madaniyat maskanlari, tabiatning go'zal go'shalari, muzeylar, korxonalar va shu kabilar)ga jamoa bo'lib borish tushuniladi.

Ekskursiyalarni 1-sinfdan boshlab tashkillashtirish mumkin. Bu ish turidan tabiat tasviriga bag'ishlangan yoki ishlab chiqarish, qurilish, shahar, qishloq hayotiga, kasbga doir mavzular va tarixiy asarlar o'rganilganda foydalanish mumkin. Chunonchi, 1-sinfda "Fan va texnologiya" mavzusi doirasida ishlab chiqarish obyektlariga, 2-sinfda "Qo'riqlanadigan hayvonlar" mavzusi o'rganilgach davlat qo'riqxonalariga, 3-sinfda "Yosh iqtisodchi" bo'limidan keyin tijorat banklariga, 4-sinflarda "Olimpiada o'yinlari" mavzusi o'rganilgandan

keyin turli xil sport inshootlari, o'yin maydonlariga ekskursiyalar tashkillashtirish mumkin.

Ekskursiya o'quvchilarning asarda ifoda etilgan hodisalarni aniq va ongli o'zlashtirishlariga yordam beradi, bilimlarini chuqurlashtiradi, tabiat hodisalarini kuzatish va ularni aniq tasvirlash ko'nikmalarini shakllantiradi. Ekskursiya bolalarda tabiatga mehr uyg'otadi, uni sevish va tabiat ehsonlarini asrash hissini tarbiyalaydi. Ishlab chiqarish korxonalariga, muzey va boshqa joylarga ekskursiyalar esa tarixiy voqealarni to'g'ri idrok etishlarini ta'minlaydi, kattalar mehnati bilan tanishtiradi, o'quvchida mehnatga muhabbat uyg'otadi, kasbga yo'naltiradi.

Ekskursiya ma'lum bir maqsadga yo'naltirilgan bo'ladi va ekskursiyadan oldin o'quvchilarga topshiriqlar beriladi.

Ekskursiyani tashkil etishdan avval o'qituvchi ekskursiya uyushtiriluvchi obyekt rahbari bilan suhbatlashib, kerakli ma'lumotlarni olishi talab qilinadi. So'ngra o'qituvchi ekskursiyaga borishdan ilgari o'quvchilar bilan kirish suhbatini o'tkazadi. Bunda quyidagi vazifalar hal qilinadi:

- a) ekskursiyadan ko'zlangan maqsadni aniqlab olish;
- b) ekskursiya obyektining mohiyatini tasvirlash;
- d) o'quvchilarni ekskursiya rejasi bilan tanishirish;
- e) o'quvchilarni kichik guruhlariga bo'lish;
- f) har bir guruhga topshiriqlar berib, nimaga e'tibor berish lozimligini ta'kidlash.

Adabiy kechalar

Adabiy kechalar biror adibning tavalludi yoxud tanlangan mavzu bo'yicha uyushtiriladigan tadbir bo'lib, maxsus tayyorgarlikni talab etadi. Boshlang'ich sinflarda turli xil adabiy kechalarni o'tkazish mumkin. Masalan, buyuk siymolar Alisher Navoiy va Zahiriddin Muhammad Boburlarning tavallud topgan kunlari munosabati bilan "Navoiyxonlik", "Boburning tavallud kuniga bag'ishlangan kecha", "G'azalxonlik" kabilarni o'tkazish mumkin. Bundan tashqari, ona tili va o'qish savodxonligi darslarida biror katta bo'lim tugashi munosabati bilan ham adabiy kecha tashkillashtirish mumkin. Masalan, 4-sinf Ona tili va o'qish savodxonligi darsligining VIII bo'limi "Tarix xazinalari" deb nomlangan bo'lib, 12 soat davomida o'rganiladi. Bu bo'limda Imom al-Buxoriy, Ahmad Farg'oniylarning qilgan ishlari haqida tushunchaga ega bo'lishadi. Ma'lumki, Imom al-Buxoriy hadis ilmining sultoni

sifatida butun dunyoga mashhurdir. Ushbu bo‘lim tugashi munosabati bilan sinfda “Hadis kechasi”ni tashkillashtirilsa, o‘quvchilarning nutqi yanada ravonlashadi.

Ko‘rik tanlovlar

Ko‘rik-tanlovlar ham sinfdan tashqari ishlarning muhim turlaridan biridir. Bu tadbir vaqti-vaqti bilan o‘tkaziladigan tadbir bo‘lib, uni tashkil etishda o‘quvchilarning yoshi, bilim saviyasi hisobga olinadi. Chunonchi, agar boshlang‘ich sinflarda “Kimning xati chiroyli?” kabi mavzular tanlansa, 5-6-sinflarda esa erkin mavzuda yozilgan insho bo‘yicha tanlov o‘tkazish mumkin. Boshlang‘ich sinflarda ko‘rik tanlovlar sinflar ichida yoki sinflararo bo‘lishi mumkin. “Kimning xati chiroyli?” ko‘rik tanlovi sinflar ichida o‘tkazilsa, “Eng namunali daftar” tanlavini sinflararo o‘tkazish maqsadga muvofiq. Eng yaxshi daftarlar ko‘rgazmasi va tanlovi sinfdan tashqari mashg‘ulotlarning ommaviy turi bo‘lib, odatda, yiliga 1-2 marta vaqti-vaqti bilan o‘tkaziladi.

Fan olimpiadalari

Olimpiadalar ham sinfdan tashqari ishlarning bir turi bo‘lib, unga ishtirok etish ixtiyoriydir. Bu tadbirga kuch sinashishni ixtiyor etgan barcha o‘quvchilar ishtirok etishlari mumkin. Olimpiada g‘oliblari maktab ma‘muriyatining buyrug‘i bilan rag‘batlantiriladi.

Ona tili olimpiadalari yilda bir marta o‘tkaziladigan tadbiridir. Bu tadbirning birinchi bosqichi maktabda, ikkinchi bosqichi tuman(shahar)da, uchinchi bosqichi viloyatda va to‘rtinchi bosqichi Respublikada o‘tkaziladi.

Shoir va yozuvchilar bilan uchrashuvlar

Uchrashuv jonli muloqot tarzida tashkil etiladi. Uchrashuvga o‘quvchilar yaxshi biladigan shoir va yozuvchilarni taklif etish maqsadga muvofiq Mehmon bolalar adabiyoti vakili bo‘lishi lozim.

Uchrashuvlar ham juda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega. Unga ona tili darsliklarining mualliflari, mashhur tilshunos-olimlar, hukumat mukofotiga sazovor bo‘lgan ona tili o‘qituvchilari taklif etilishi mumkin. Ayniqsa, bular orasida maktabning sobiq o‘quvchilari bo‘lsa, ularni taklif etish juda katta tarbiyaviy ahamiyatga ega.

To‘garaklar

Boshlang‘ich maktabda ona tilidagi sinfdan tashqari ishlarning turli shakllari orasida to‘garak haqli ravishda yetakchi o‘rinni egallaydi.

To‘garak - sinfdan tashqari guruh ishlarining asosiy va eng keng tarqalgan turi. U bir yoki parallel sinf o‘quvchilari bilan tashkil etiladi.

To'garak sinfdan tashqari ishlarning asosiy turi bo'lib, u o'quvchilarning doimiy barqaror tarkibi bilan ish ko'radi. To'garaklarda yangi mavzu o'tilmaydi, dars jarayonida olingan bilimlar mustahkamlanadi, sinf ishlari tahlil qilinadi. Darslikdan tashqari qo'shimcha adabiyotlardan ham foydalanish mumkin. To'garakka a'zo bo'lish ixtiyoriy, ammo uning mashg'ulotlarida ishtirok etish majburiydir.

Boshlang'ich sinflarda to'garak mashg'ulotlari birinchi sinfning ikkinchi yarim yilligidan boshlanadi. Doimiy tarkibi odatda yigirma kishidan oshmaydi. To'garak asosini, qoida tariqasida, ona tiliga qiziquvchi maktab o'quvchilari tashkil etadi.

Mashg'ulotlarning davriyligiga kelsak, to'garak ishlari amaliyotida har ikki haftada bir marta to'garak mashg'ulotlarini o'tkazish an'anasi shakllangan. Biroq, o'quvchilar qanchalik yosh bo'lsa, darslar orasidagi tanaffuslar shunchalik qisqa bo'lishi kerak. Bu yerda bitta dars uchun kamroq hajmdagi material olinadi, uning vaqti cheklangan, mustaqil kuzatishlar uchun topshiriqlar kichik va unchalik qiyin emas (garchi har bir o'qituvchi umumiy tayyorgarlik, darsning bilim darajasiga qarab qiyinchilik darajasini tanlaydi).

Ona tili to'garagining a'zolari soni 12-15 o'quvchidan oshmasligi lozim. Ular parallel sinflardan iborat bo'lsa mashg'ulotlarni samarali va qiziqarli tashkil etish imkoniyatlari kengayadi. Agar maktabda parallel sinflar bo'lmasa, to'garak a'zolari bitta sinfdan iborat bo'lishi ham mumkin. To'garak har xil nomlar bilan nomlanadi. Masalan, "Ona tilim – jon-u dilim", "Til - dil kaliti", "O'zbek tili - davlat tili" v.h. Mashg'ulot 15 kunda bir marta o'tkazilgani ma'qul.

To'garak uchun yillik ish reja tuziladi. Masalan: "Yosh xattot", "Ona tilim – jon-u dilim".

To'garak mashg'ulotlari 1-sinfda 17 soat (haftada bir marta), 2-4-sinflarda 34 soat (haftada bir marta) o'tkazilishi maqsadga muvofiq.

Xullas, sinfdan va maktabdan tashqari ishlar alohida-alohida tadbirlar sanalsa-da, ammo ular o'zaro bog'langan, biri ikkinchisini to'ldiradigan tadbirlardir. Ona tilidan sinfdan tashqari ishlarning yuqorida tilga olingan barcha shakllarini tashkil etishida to'garak a'zolari faol ishtirok etadilar.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda grammatik o'yinlarning ahamiyati, mazmuni ulardan foydalanish usullari

Boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun nashr qilingan ona tili va o'qish savodxonligi darsliklarida o'quvchilarning ijodiy fikrlashini rivojlantirishga xizmat qiladigan o'quv topshiriqlari juda ko'p berilgan. Bu topshiriqlar turli usullar bilan o'qituvchi hamkorligida o'quvchilar tomonidan mustaqil bajarishi kerak. Ularni bajarishda ijobiy natija beradigan topshiriqlarning asosiy turlaridan biri grammatik o'yin-topshiriqlardir. Topshiriqning bu turi o'quvchilardan bilimdonlikni, izlanishni, topqirlikni va tezkorlikni talab qiladi. O'yin-topshiriqlar ona tili darslarining qiziqarli o'tishini ta'minlaydi.

Shularni hisobga olgan holda ona tili savodxonligi darslarini o'tishda ishlatish mumkin bo'lgan ayrim grammatik o'yinlar, boshqotirmalar va ulardan foydalanish metodlarini tavsiya qilamiz. Bunday grammatik o'yinlarni yanada ko'plab o'ylab topish va dars jarayonida qo'llash mumkin. Bu esa, yuqorida ta'kidlanganidek, o'qituvchining ijodkorligiga, izlanuvchanligiga, mahorati va tinimsiz qiladigan mehnatiga bog'liq.

Ma'lumki, ona tili fanida mavhum tushunchalar, ta'rif va qoidalar juda ko'p. "Milliy dastur" asosida yaratilgan ona tili va o'qish savodxonligi darslarida esa qoidalardan voz kechilgan holda lingvistik tushunchalarni amaliy tarzda o'rgatishga qaratilgan. O'quvchi har bir til hodisasini mustaqil o'rganmasa, bu hodisalar ustida mustaqil ijodiy ish bajarmasa, fikrlash, kuzatish, qiyoslash, taqqoslash, guruhlash, umumlashtirish kabi aqliy faoliyat bilan shug'ullanmasa, til hodisalarining mohiyatini anglay olmaydi va ularni puxta o'zlashtira olmaydi.

Bu aytganlarni bajarish, asosan, amaliy-ijodiy faoliyat bilan bog'liq. Ayni paytda o'quvchi charchamasligi, zerikmasligi, qiziqish bilan faoliyatga kirishishi kerak. Bu jarayonga o'yin(grammatik o'yin) yo'li bilan kirishish o'quvchilar tabiatiga juda mos keladi. Chunki o'yin o'quvchining eng sevimli mashg'uloti, faoliyatida asosiy o'rinni egallaydi. Ana shu imkoniyatni foydali tomonga, maqsad sari yo'naltirish zarur.

Savod o'rgatish juda muhim mas'uliyatli va ayni vaqtda o'quvchining esida bir umr saqlanib qoladigan sharaflı davr hisoblanadi. Keyingi sinflarda beriladigan bilimlar o'quvchi tomonidan

muvaffaqiyatli o‘zlashtirilib olinishi ham bevosita yozma va og‘zaki nutqiy ko‘nikmalarning qay darajada rivojlanganligiga bog‘liq. Shuning uchun ham yoshlarni o‘qitish va ularni hayotga tayyorlashda savod o‘rgatish mashg‘ulotlariga alohida e‘tibor beriladi. Har bir

**So‘zning boshiga bir tovush qo‘shib
yangi so‘z hosil qilsh o‘yini**

tovush-harfning talaffuz
qilinishi va yozilishini
mukammal o‘zlashtirib olishlari

uchun xilma-xil mashg‘ulotlarni dars jarayoniga singdirish o‘quvchida mustaqil fikrlash va ijodiy ishlash ko‘nikmasini shakllantirishga bog‘liq. Savod o‘rgatish davrida qo‘llaniladigan grammatik o‘yinlar o‘quvchi imkoniyatlarini to‘la ishga solish, har bir tovush va harfning eng nozik tomonlariga alohida diqqat bilan qarashga undaydi. Bu davrda qo‘llaniladigan grammatik o‘yinlar ham xilma-xil bo‘lib, o‘quvchiga bilim berish, uni toliqishdan saqlash, o‘zi bajargan ishdan zavqlanish imkoniyatini yaratadi. 1-sinf bolalariga bilim berish o‘yin asosiga qurilsa, samarali natijalarga erishish mumkin.

Bu yoshdagi bolalarni toliqtirmaslik, o‘qish va yozuv darslarini qiziqarli tashkil etish, sidirg‘ali o‘qish, husnixat malakalarini shakllatirish va mustahkamlash uchun yozuv mashg‘ulotlarini to‘g‘ri

“So‘z tuzish” o‘yini

tashkil qilsh, o‘yin shaklida uyushtirish zarur.
O‘quvchilar bilan grammatik o‘yinlar
uyushtirilar ekan, ularga barcha o‘quvchilarni

to‘g‘ri va chiroyli yozuvda xato va kamchiliklarga yo‘l qo‘yadigan o‘quvchilarni ko‘proq jalb qilish kerak. Savod o‘rgatish davrida qo‘llaniladigan grammatik o‘yin turini tanlashda sinf o‘quvchilarning xususiyatlari, qiziqish va imkoniyatlarini hisobga olish lozim. Respublikamiz maktablarida mehnat qilayotgan ilg‘or boshlang‘ich sinf o‘qituvchilari birinchi sinf o‘quvchilarini savodga o‘rgatish jarayonida foydalanish uchun ko‘plab didaktik o‘yinlarni ijod qildilar. Ulardan dars jarayonida foydalanib yaxshi natijalarga erishmoqdalar.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari fonetika-dan bir qator bilimlarni egallaydilar. Unli, undosh tovushlarni talaffuz qilish va taqqos-lash asosida farqlaydilar. Undosh tovushlarning jarangli va jarangsiz talaffuz etilishi, jufti bor va jufti yo‘q jarangli va jarangsiz undosh tovushlar haqida amaliy bilim oladilar. Bu borada boshlang‘ich sinflarda qo‘llaniladigan tekshirish metodi tovushlarning jarangli yoki jarangsiz ekanligini anglab olish imkonini beradi. Bu, o‘z navbatida, to‘g‘ri yozishda qo‘l keladi. Shuningdek, bu sinflarda bo‘g‘in va uning

turlari, urg‘uli va urg‘usiz bo‘g‘inlar, tovushlarning bir-biriga ta’siri haqida amaliy bilim oladi. Bularning barchasini o‘zlashtirib olish bir qator murakkabliklar tug‘diradi. Shu tufayli boshlang‘ich sinflarda fonetikaga oid didaktik o‘yinlardan nafaqat darslarda, balki sinfdan tashqari mashg‘ulotlarda ham foydalanish qo‘l keladi.

O‘yin savod o‘rgatish davrida o‘tkaziladi. Bu o‘yinlarni bajarish

“So‘zning o‘rtasiga harf qo‘shib yangi so‘z hosil qilish” o‘yini

o‘quvchilarga tovushning so‘z hosil qilishidagi ahamiyatini to‘laroq tushunib olish imkonini

beradi. O‘quvchilar ushbu o‘yinda ishtirok etar ekan, so‘zlarning turli-tuman usullar bilan hosil bo‘lishi katta qiziqish uyg‘otadi. O‘zlari hosil qilgan yangi so‘zlardan bevosita zavq olishga muvaffaq bo‘ladi. So‘z tuzish o‘yini savod o‘rgatishning tarkib-tahrir (analitik-sintetik) tovush metodi asosida bajariladi. Ushbu metodning ikkinchi qismi tuzish, qurish, birlashtirish singari ma’nolarni bildiradi. So‘z tuzish o‘yini ham aynan so‘zga xilma-xil tovushlarni, bo‘g‘inlarni qo‘shish orqali hosil bo‘ladi. Bu o‘yinni bajarishda so‘zga turli xil usullar bilan tovush qo‘shib yangi so‘z hosil qiladi.

Bu o‘yinining talabiga asosan o‘quvchi ma’lum bir olingan so‘zning boshidan bir tovush qo‘shib yangi so‘z hosil qiladi. Ba’zi undosh bilan boshlangan so‘zdan avval unli tovushni qo‘shish yoki unli bilan boshlangan so‘zdan oldin undosh tovush qo‘shish orqali yangi so‘z hosil qilinadi.

“So‘zning oxiriga harf qo‘shib yangi so‘z hosil qilish” o‘yini

Son - o +son

ayiq - qayiq

o‘roq - so‘roq

o‘lka - yo‘lka

or - bor - tor

osh - qosh - mosh

Ushbu o‘yinda ayrim so‘zlarga tovush qo‘shish orqali bitta so‘z hosil qilish mumkin bo‘lsa (son - oson), ba’zi so‘zlardan bir qator so‘zlar tuzish mumkin. O‘yinni butun sinf bilan ham, o‘quvchilar guruhlarida tuzib, musobaqa tarzida ham o‘tkazish mumkin.

O‘yinni o‘tkazish tartibi so‘z tuzish o‘yinlari bilan deyarli bir xil. Bunday so‘zlarni hosil qilishda ba’zan bir harf bilan ifodalangan so‘z yasovchi qo‘shimchalar ham ishtirok etadi. Savod o‘rgatish davrida

ushbu o‘yin o‘tkazilsa, so‘z yasovchi qo‘shimchalar haqida ma’lumot berish talab qilinmaydi.

“So‘zning o‘rtasiga harf qo‘shib
yangi so‘z hosil qilish” o‘yini

O‘quvchilar bu davrda so‘zning tarkibi va so‘z yasash haqida bilimga ega emaslar.

Chunki boshlang‘ich sinf o‘quvchilari ona tilini ko‘proq amaliy o‘rganishadi. Ana shu davrda hosil qilingan ko‘nikmalar keyingi sinflarda so‘z tarkibini o‘rganishgandan keyin yasovchi qo‘shimchalar sifatida o‘rganiladi. O‘yinni boshlashdan oldin o‘qituvchi bir, ikki misol orqali o‘yinining tartibini tushuntiradi.

Aziz - Aziza

tog‘ - tog‘a

sayla - sayloy

Nur - nura

yelka - yelkan

xol - xola

olti - oltin

varaq - varaqa

ot - ota

tol - tola

ko‘z - ko‘za

ola - olam

Sinf o‘quvchilari ikki guruhga bo‘linib xattaxta ham shuncha qismga ajratiladi. Har bir guruh topgan so‘zini xattaxtaning o‘ziga tegishli qismiga yozib boradi. Ko‘p so‘z topgan guruh g‘olib hisoblanadi. O‘yinni butun sinf o‘quvchilari bilan ham o‘tkazish mumkin. Ma’lum vaqtdan keyin o‘yin yakunlanadi. Eng ko‘p so‘z topgan o‘quvchi g‘olib hisoblanadi va rag‘batlantiriladi.

So‘z tuzish o‘yining bir turi so‘zning o‘rtasiga bir harf qo‘shib yangi so‘z hosil qilish hisoblanadi. O‘yin ko‘pincha ikki bo‘g‘inli so‘zlar bilan o‘tkaziladi. Ikki bo‘g‘inli so‘zning o‘rtasiga undosh tovush qo‘shish orqali yangi so‘z hosil qilinadi. Ushbu o‘yin o‘quvchilarning ziyrakligini oshiradi. O‘zbek tili leksikasidagi so‘zlarning ma’no jihatidan farqini anglab oladi. O‘quvchining so‘z boyligi oshadi. O‘yin shartini bajarish uchun ixtiyoriy diqqati to‘la ishga tushadi. O‘yinni boshlashdan oldin o‘qituvchi bir, ikki so‘zni xattaxtaga yozib tushuntirib beradi.

So‘zning boshiga bir tovush qo‘shib
yangi so‘z hosil qilish o‘yini

sara - sayra

zira - ziyrak

O‘yin davomida o‘quvchilar quyidagi so‘zlarni topishlari mumkin.

ko‘mak - ko‘ <u>l</u> mak	qatiq - qatti <u>q</u>
qara - qay <u>r</u> a	ula - u <u>sh</u> la
tala - tash <u>l</u> a	sila - si <u>yl</u> a
baroq – bay <u>r</u> oq	ola - ol <u>ma</u>
nola - No <u>il</u> a	xola - xol <u>ya</u>
tana - tash <u>na</u>	tila - til <u>la</u>
amal - Ak <u>m</u> al	ona - o <u>yn</u> a

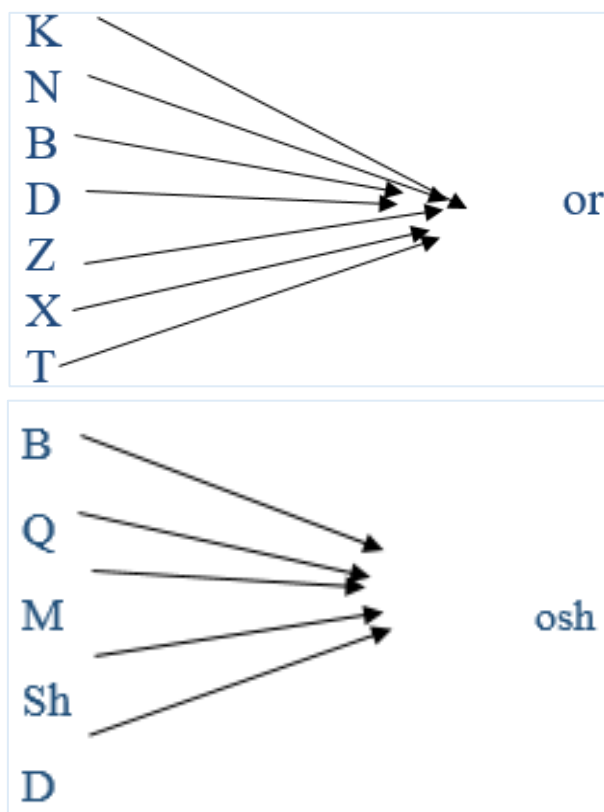
“Bir tovushi mendan, qolgani sengan” o‘yini

Ushbu o‘yinni boshlang‘ich sinflarning yuqori sinflarida hamda 5-7-sinflarda o‘tkazsa

bo‘ladi. Yuqori sinflarda qo‘shimcha topshiriq berish orqali o‘yin murakkablashtiriladi.

Bu o‘yin ham so‘zning boshiga tovush qo‘shib yangi so‘z hosil qilish o‘yiniga o‘xshaydi. U bolalarning faolligini oshiradi, zihnini o‘tkirlaydi. Uni barcha o‘quvchilar ishtirokida o‘tkazsa ham, parta qatorlari orasida o‘tkazsa ham bo‘ladi. Har bir bo‘g‘inga qancha so‘z topishi kerakligini o‘qituvchi belgilaydi.

O‘yin oxirida faol qatnashgan o‘quvchilar va g‘olib guruh rag‘batlantiriladi.

Ushbu o‘yin o‘quvchilar-ning qiziqishlarini oshiradi. Bolalar o‘yinni juda berilib bajarishadi. O‘quvchilar bo‘g‘inlarini almashtirib yangi so‘z hosil qilish o‘yini orqali so‘zning leksik – semantik ma’nosi ustida kuzatish olib boradi. O‘yin ko‘proq ikki va undan ortiq bo‘g‘inli so‘zlardagi bo‘g‘inlarning o‘rnini almashtirish orqali olib boriladi. Bunday so‘zlar ko‘proq qo‘shma otlar mavzusi bilan bog‘liq bo‘ladi.

“Bo‘g‘inlarning o‘rnini almashtirib yangi so‘z tuzish” o‘yini

Ba‘zan qo‘shma ot tarkibidagi har bir bo‘g‘in bir so‘zga ma’no jihatidan teng bo‘lib, ularning o‘rnini almashtirib qo‘llash o‘zbek tilidagi yangi qo‘shma otlarni hosil qiladi.

Bu o‘yindan boshlang‘ich sinflarning savod o‘rgatish davridan boshlab, o‘rta maktablarning yuqori sinflarida ham foydalanish mumkin. O‘yinni boshlashdan oldin o‘qituvchi quyidagi namunani xattaxtaga yozib tushuntiradi.

Gulnor – Norgul

Urchuq - Chuqur

O‘quvchilar bilim darajasiga qarab quyidagi so‘zlarni topishi mumkin.

**Alisher - Sherali
Xoldona - Donaxol
To‘raboy - Boyto‘ra
Oybahor - Bahoroy**

**Gulchehra - Chehragul
Mehrnoz - Nozmehr
Guldasta - dastagul
Toshto‘xta - to‘xtatosh**

Joylarni almashtirish o‘yini

Bu o‘yinni alifbegacha bo‘lgan davrda va undan keyin ham o‘tkazish mumkin. O‘quvchilarning sinchkovligini, e’tiborini oshiradi. Bolalarni harflar va tovushlar ustida o‘tkaziladigan o‘yinlarga tayyorlaydi. O‘yinga 10-15 o‘quvchi qatnashadi. Barcha o‘quvchilar bir qator bo‘lib turishadi. Oralaridan biri boshlovchi bo‘ladi. Boshlovchi barcha o‘quvchilarni 30 soniya davomida kuzatib orqaga o‘giriladi. Shu davrda bolalardan ikkitasi o‘z joylarini almashtirishadi. Boshlovchi o‘quvchi o‘quvchilarga yuzlanib kimlar joyini almashganliklarini aytadi. Agar to‘g‘ri aniqlasa joylarini almashgan o‘quvchilardan biri boshlovchi bo‘ladi. Yanglishib aniqlay olmasa, yana o‘zi boshlovchi bo‘lib qolaveradi.

“Par etdi” o‘yini

Bu o‘yinni quvnoq daqiqada o‘tkazish mo‘ljallangan. “Par etdi” o‘yini o‘qituvchi boshchiligida o‘tkaziladi. O‘qituvchi qush va boshqa uchadigan narsalarning nomini aytadi, bolalar **“par etdi, par etdi”** deb qo‘llarini baland ko‘tarib pastga tushiradilar. O‘yin o‘rindan turgan holatda o‘ynaladi. Qushdan boshqa narsa nomi aytilganda bolalar cho‘kkallab o‘tirib turadilar va ketdi, ketdi deb aytadilar. Bu o‘yin bolalarni zukkolikka, topqirlikka, hozirjavoblikka o‘rgatadi. **“R”** tovushi talaffuzida qiynaladigan bolalar uchun ham juda foydali. Qushlar turini bilib olishlarida, lug‘at boyliklarining o‘rishida katta ahamiyatga ega. O‘yin alifbegacha bo‘lgan davrda o‘tkazilib o‘quvchilarni kerakli

“Kim so‘z topadi” o‘yini

so‘zlarni matndan ajratib olishga o‘rgatadi va kelgusidagi grammatik o‘yinlarga tayyorlaydi.

Bu o‘yin qatorlararo musobaqa tarzida o‘tkazilishi ham mumkin. G‘olib qator rag‘batlantiriladi. Sinf bolalari to‘rt guruhga bo‘linadi. Har biriga alohida topshiriq beriladi.

1- guruh	2-guruh	3-guruh	4-guruh
Osh	bosh	Obbo	Bino
Ol	tosh	Bobo	havo
Ot	shoh	Dono	navo
Og‘a	bos	Momo	sado
Opa	son		

Yuqoridagi o‘yinda har bir guruh **“O”** tovushi turli o‘rinlarda kelgan bir va ikki bo‘g‘inli so‘zlar topishadi. 1-guruh so‘z boshida, 2-guruh so‘z o‘rtasida, 3-guruh so‘zning ikkala bo‘g‘inida, 4-guruh esa so‘z oxirida kelgan misollarni topishadi.

Ushbu o‘yinni berilgan **“ N, n”** harfi ishtirokida ham o‘tkazish mumkin. Sinf o‘quvchilari uch guruhga bo‘linadi. Berilgan **“N, n”** harfi ishtirokida o‘qituvchi har bir guruhga alohida topshiriq beradi. **“N, n”** harfi so‘z boshida, so‘z o‘rtasida, so‘z oxirida kelgan so‘zlar topiladi.

**“So‘zni tuzib yoz”
o‘yini**

1-qator

non
nega
narvon
norin
nay
noma
nina

2-qator

xona
sana
ona
angishvona
otxona
chana
yana

3-qator

osmon
oson
yelkan
xotin
O‘tin
tutun
butun

Bu o‘yin “Alifbe”dagi barcha tovushlarni o‘rganish davomida o‘tkaziladi. U o‘quvchilarning topqirligi, zukkoligi va hozirjavobligini o‘stiradi.

**“So‘z top” didaktik
o‘yini**

Lekin o‘quvchilar bu so‘zlarni yozolmaydilar. Alifbening dastlabki davrlaridan kiritlsa, bolalar keyingi darslarda faol bo‘lib qolishadi. O‘quvchilar yozish va o‘qishni bilib olganlaridan keyin uni xattaxtaga va daftarlariga yozdirish mumkin.

Omon, makaron, momiq, malla kabi so‘zlarni o‘qituvchi aytadi. O‘quvchilar kesma bo‘g‘inlardan berilgan so‘z tarkibidagi m harfi qatnashgan bo‘g‘inni topadilar: ma-, -mon, -mo, -ma. Shu bo‘g‘inlar asosida yangi so‘zlar tuzish topshiriladi.

O‘quvchilar topish mumkin bo‘lgan so‘zlar.

**“Sirli kataklar”
o‘yini**

-ma

mana

mashina

Malika

-mon

omon

tomon

kamon

-ma

nima

Naima

olma

-mo

omonat

momo

xurmo

O‘qituvchi ko‘rgazmani ko‘rsatib, kerakli harflarni qo‘yib so‘zlarni o‘qishni aytadi. Bunday ko‘rgazmalar alifbe kitobining hamma mavzusida bor. Kitobning sahifalarida o‘rganilayotgan tovush va harf bilan bog‘liq narsa-buyumlarning rasmi berilgan. Shu rasmlarning ostiga katakchalar ilova qilingan. Katakchalar soni harflar soniga teng bo‘lganligi o‘quvchilarning o‘yinni to‘g‘ri bajarishiga

yordam beradi. Bu o'yinni uyushtirishda o'quvchilar guru-higa ikki-uchtadan shunday topishmoqlar beriladi.

Bu o'yin ma'lum bir tovush va harf haqida o'quvchilar bilim olganlaridan keyin o'tkaziladi. O'qituvchi tomonidan o'rganilgan tovush qatnashgan so'zlarni xattaxtaga yozma harflar bilan yozib qo'yiladi. O'yin ishtirokchilari bu so'zlarni kesma bo'g'inlar yordamida xattaxtaga terib chiqadi. O'qituvchi aytgan tovush so'zning qaysi o'rnida kelayotganini aniqlaydilar. O'tilgan L, l harfi haqidagi bolalarning bilimini mustahkamlash uchun *oila, opa, ana, tola, Lola, Ali*, so'zlarini yozib qo'yadi. O'quvchilar shu so'zlarni kesma bo'g'inlar yordamida xattaxtaga terib l tovushi so'zning qayerida kelayotganligini aniqlaydi. D, d tovushi va harfi o'tilganda Odil, Madina, Dildora, dala, dada, adab so'zlari ustida ham shunday o'yin uyushtirish mumkin.

O'yin-topshiriqlarning joylashish o'rni mavzular doirasiga qarab joylashtirildi. Ya'ni avvalo, qayta xotirlashga qaratilgan, keyinroq o'quvchilarni o'ylashga majbur qiladigan va muammoli o'yin-topshiriqlar berildi. Bunday topshiriqlarni bajarish jarayonida va ularni tavsiflashda o'quvchi bevosita muloqatda bo'ladi. Bajargan topshirig'ini taqdim (bayon) qilish paytida o'ylashga, mavjud fikrining zaruriylarini ajratib olishga harakat qiladi. Natijada o'quvchining nutqi shakllana boradi va rivojlana boradi.

“Tugallanmagan gap” mashqi

“Tugallanmagan gap” mashqi tavsifi. O'qituvchi tomonidan oldindan tayyorlangan qog'ozda gaplar berilgan bo'ladi. Bunda 3-4 gap berilgan bo'lib, ular faqat boshlagan, lekin tugallanmagan bo'ladi. Har bir guruhga har xil gaplar beriladi. Har xil gaplar berilishi asosida bir vaqtda bir qancha ish (masalalar) hal qilinadi. Uni o'quvchilar belgilangan vaqt ichida tugallaydi. Gaplar aniq, to'g'ri bo'lib, so'zlar mazmunan bir-biriga bog'lanishli bo'lishi uqtiriladi. Ushbu mashq o'tilgan va o'tilishi kerak bo'lgan mavzular bo'yicha kichik guruhlarda jamoa bo'lib erkin fikrlash, xotiralash orqali avval og'zaki, keyin yozma fikrlari ifodalanadi. Ifodalangan fikr jamoada kelishilgan holda tugallanadi. Guruhdan bir o'quvchi taqdimot qiladi.

Qo'llanishi. Yakka holda va kichik guruhlarda qo'llaniladi. Ona tili darslarida umumlashtiruvchi va takrorlash, bilimlarni mustahkamlashda qo'llaniladi, to'g'arak mashg'ulotlarida qo'llasa maqsadga muvofiq bo'ladi.

Kutiladigan natija. O‘quvchilar erkin ijodiy fikrlashga, jamoa bo‘lib ishlashga, izlanishga, nazariy va amaliy tushuncha hosil qilishga, o‘zgalar fikrini tinglash, anglash, hurmat qilishga, bajarilayotgan mashqning maqsadini tushunishga o‘rganadi. O‘rganilgan bilimlarni eslab, o‘z fikrini og‘zaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantiradi.

“Raqamli joylashuv” mashqi

“Raqamli joylashuv” mashqi tavsifi. Bu mashq juftlikda yoki kichik guruhlarda olib boriladi. Qog‘ozda to‘rtburchak shakli oldindan chizilgan bo‘ladi. To‘rtburchak yana yana 10-12 to‘rtburchaklarga chiziqlar orqali bo‘linadi. Har bir kichik to‘rtburchaklarga so‘zlar yozilgan bo‘lib, ular raqamlar bilan belgilangan bo‘ladi. Raqamlarni 2 yoki 3 guruhga ajratish, ularni nomlash vazifasi topshiriladi. Asosiy fikr so‘zlarni avval o‘qib, keyin raqamlarni tanlash tushuntiriladi.

Qo‘llanishi. Kichik guruhlarda qo‘llaniladi. Ona tili darslarida o‘tilgan darsni mustahkamlash, umumlashtiruvchi va takrorlash, choraklik, to‘garaklarda, yakuniy darslarda qo‘llanilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Kutiladigan natija. O‘quvchilar erkin, mantiqiy fikrlashga, jamoa bo‘lib ishlashga, izlanishga, nazariy va amaliy tushuncha hosil qilishga, o‘zgalar fikrini tinglash, hurmat qilishga, bajarilayotgan mashqning maqsadini tushunishga o‘rganadi. O‘rganilgan bilimlarni eslab, o‘z fikri bilan ta’sir eta oladi. Mavjud bilim, ko‘nikma va malakalarini amalda qo‘llay olish qobiliyati orqali nima uchun shu guruhga ajratganini isbotlashga harakat qiladi.

Boshqotirma-Anagramma

Anagramma tavsifi. Anagramma harflarning o‘rnini almashtirish orqali hosil bo‘lgan so‘z yoki so‘z birikmalaridir. Noto‘g‘ri berilgan so‘zlardagi harflarning o‘rnini almashtirib, to‘g‘ri so‘z hosil qilinadi. Bunda o‘quvchilarni aqliy ish faolligini va anagrammaga qiziqishlarini oshirish uchun rasmlar berilgan. Rasm tagiga esa boshqa rasmga taalluqli so‘z yozilgan bo‘ladi. Diqqat bilan ishlash, so‘zni to‘g‘ri topish uqtiriladi. Vaqt belgilanadi.

Qo‘llanishi. Kichik guruhlarda qo‘llaniladi. O‘quvchilarning ona tili faniga, darsga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish uchun kundalik darslarda, o‘tilgan darsni mustahkamlash, umumlashtiruvchi va takrorlash, choraklik yakuniy darslarda qo‘llanilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Kutiladigan natija. O‘quvchilar erkin, ijodiy va mantiqiy fikrlashga, jamoa bo‘lib ishlashga, izlanishga, nazariy va amaliy tushuncha hosil qilishga, o‘zgalar fikrini tinglash, hurmat qilishga, bajarilayotgan mashqning maqsadini tushunishga o‘rganadi. O‘rganilgan bilimlarni eslab, o‘z fikri bilan ta’sir eta oladi. So‘zlarni to‘g‘ri yozishga harakat qiladi.

Chaynvord

Chaynvord tavsifi. Chaynvord krossvordning bir turidir. Chaynvord - ingliz tilidan olingan bo‘lib, chain - zanjir, vord - so‘z, yani “so‘zlar zanjiri” ma’nosini anglatadi. Berilgan topshiriqqa javob topilgach katakchalarga yoziladi. Birinchi so‘zning oxirgi harfidan ikkinchi so‘z boshlanadi, ikkinchi so‘zning oxirgi harfidan uchinchi so‘z, uchinchi so‘z oxirgi harfidan to‘rtinchi so‘z boshlanib, zanjir hosil qilinadi va sh tarzda davom etadi. Topshiriq gap, so‘z va topishmoq tarzda ham berilishi mumkin.

Qo‘llanishi. Kichik guruhlarda qo‘llaniladi. O‘quvchilarning ona tili, o‘qish tabiatshunoslik fanlariga, darsga bo‘lgan qiziqishlarini oshirish uchun kundalik darslarda, o‘tilgan darsni mustahkamlash, umumlashtiruvchi va takrorlash, choraklik yakuniy darslarda qo‘llanilsa maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Kutiladigan natija. O‘quvchilar erkin, ijodiy va mantiqiy fikrlashga, jamoa bo‘lib ishlashga, izlanishga, nazariy va amaliy tushuncha hosil qilishga, o‘zgalar fikrini tinglash, hurmat qilishga, bajarilayotgan mashqning maqsadini tushunishga o‘rganadi. O‘rganilgan bilimlarni eslab, o‘z fikri bilan ta’sir eta oladi. So‘zlarni to‘g‘ri yozishga harakat qiladi.

Dunyodagi 3 ta davlat: AQSh, Angliya va JAR o‘zlarini krossvordning vatani deb hisoblaydilar. 1936-yil Pompeya shahrini qazilmalarida arxeologlar toshga yozilgan chizmalarda Krossvord ekanligining guvohi bo‘lganlar.

“Kubik” mashqi

“Kubik” mashqi tavsifi. O‘qituvchi tomonidan oldindan tayyorlangan qog‘ozda kubik rasmi berilgan bo‘ladi. Kubikning 6 ta tomoni bo‘lib, har tomondan bittadan topshiriq beriladi. Har bir guruhga har xil topshiriqlar beriladi. Har xil topshiriqlar berilishi asosida bir vaqtda bir qancha ish(masalalar) hal qilinadi. Uni o‘quvchilar belgilangan vaqt ichida bajaradilar. Topshiriqlarning javobi aniq, to‘g‘ri bo‘lishi uqtiriladi. Ushbu mashq o‘tilgan va o‘tilishi kerak

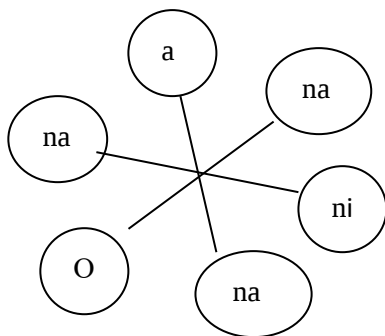
boʻlgan mavzular boʻyicha kichik guruhlarda jamoa boʻlib erkin fikrlash, xotiralash orqali avval ogʻzaki, keyin yozma fikrlari ifodalanadi. Ifodalangan fikr jamoada kelishilgan holda tugallanadi. Guruhdan bir oʻquvchi taqdimot qiladi. Taqdimotlardan soʻng oʻqituvchi **“Kubik”** mashqidagi topshiriqlarning javobi bir xil boʻlishini aytadi. Kubikning hamma tomini bir-biriga teng boʻganidek, javoblar ham bir xil boʻlardi.

Qoʻllanishi. Kichik guruhlarda qoʻllaniladi. Ona tili darslarida umumlashtiruvchi va takrorlash, bilimlarni mustahkamlashda qoʻllanilsa maqsadga muvofiq boʻladi.

Kutiladigan natija. Oʻquvchilar erkin ijodiy fikrlashga, jamoa boʻlib ishlashga, izlanishga, nazariy va amaliy tushuncha hosil qilishga, oʻzgalar fikrini tinglash, anglash, hurmat qilishga, bajarilayotgan mashqning maqsadini tushunishga oʻrganadi. Oʻrganilgan bilimlarni eslab, oʻz fikrini ogʻzaki hamda yozma shaklda savodli bayon qila olishga qaratilgan nutqiy kompetensiyani rivojlantiradi.

Jumboq rasm asosida matn tuzish

Oʻqituvchi Alifbening 13-betidagi *ana, non, ni, in* kabi soʻz va boʻgʻinlar asosida tuzilgan krossvord - jumboqda bitta gap, ikkita soʻz mavjudligini aytadi. Krossvorddagi strelka chiziqlar soʻzni toʻgʻri topib oʻqishga yordam berishi tushuntiriladi. Bolalar krossvorddan *ona, ana, nina* kabi soʻzlarni oʻqiydilar. Ularni bir butun holda oʻqisak oʻquvchilarga tanish boʻlgan *“Ona, ana nina”* gapi hosil boʻladi. Ushbu oʻyinni davom ettirib toʻgʻri chiziqlar boʻyicha boʻgʻinlarni qoʻshib oʻqisak yana qanday soʻzlar hosil boʻladi? Oʻquvchilar birin-ketin javob beradi. *Ni+na ona, ana*, sozlari hosil boʻladi. *Nina* soʻzini oʻqishda oʻqituvchi yordamlashib turadi.

Orfografik o‘yinlar

Orfografik ko‘nikmalar o‘quvchilarda asta-sekin shakllanib boradi. O‘quvchilar qoidalarini turli xil mashg‘ulotlar: ko‘chirib yozuv, mashq ishlash, grammatik va orfografik tahlillar orqali o‘zlashtirib oladi. Ushbu qoidalarini o‘zlashtirib olishda ham bolalarning ixtiyoriy diqqatini bir nuqtaga to‘plash talab qilinadi. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar juda ham o‘yinlarni yaxshi ko‘rish bilan birga, o‘yin orqali ba’zi grammatik orfografik qoidalarini juda tez o‘zlashtirib oladilar va uni uzoq vaqt esda saqlab qolishadi. Shu tufayli orfografik qoidalarini o‘zlashtirib olishda ham turli xil o‘yinlardan foydalanish o‘qituvchiga katta yordam beradi.

“Bilag‘on boshliqlar” o‘yini

Bu o‘yin ham orfografik o‘yinlar turiga kiradi. O‘quvchilar odatdagiday ikki guruhga bo‘linadi. Har bir guruhning sardori belgilanadi. Ana shu guruh boshliqlari xattaxtaga chiqariladi. Guruh boshliqlari odatda a‘lochi o‘quvchilar bo‘lishadi. O‘yinda o‘quvchilarning ana shu tomoni hisobga olinib, o‘nta so‘z xattaxtaga yoziladi.

taassuf	mitti
mukammal	ikki
minnatdor	tabassum
tanaffus	xokkey
tashabbus	tennis

Yuqorida berilgan so‘zlarni har bir boshliq ustun shaklida yozadi. So‘zlarning yozilishi kuzatiladi. Xatolar guruh bo‘yicha hisoblanadi. Har bir guruhning boshlig‘i yo‘l qo‘ygan xatolarni sanaydi. Birinchi guruh boshlig‘i o‘nta so‘zdan ikkita xatoga yo‘l qo‘ygan bo‘lsa, unga sakkiz ball beriladi. Har ikkala guruh boshliqlari so‘zlarni tekshirib xatolarni sanab boradilar. To‘g‘ri yozilgan har bir so‘z uchun ball beriladi. Agar biror guruhning o‘quvchilari bitta ham xatoga yo‘l qo‘yishmagan bo‘lsa, u holda qo‘shimcha tarzda yana beshta so‘z yoziladi. Oxirida g‘olib guruh aniqlanadi va rag‘batlantiriladi.

“Kim ko‘p baliq tutadi” o‘yini

Bu o‘yin kichik maktab yoshidagi o‘quvchilar orasida juda katta qiziqish uyg‘otadi. O‘yinni tashkil qilishda sinf partalarining qatoriga qarab o‘quvchilar guruhlarga bo‘linadi. Har bir guruhdan bittadan bola xattaxta yoniga chiqariladi. Mashg‘ulotning bu turi o‘quvchilarning yakka tartibdagi bilimlarini aniqlashga yordam beradi. Bolalar konvert

ichiga solib qo'yilgan baliqchalarni olishadi. Baliqchalarning rasmi bor qog'ozning orqa tomoniga so'zlar yozib qo'yilgan. O'yinning sharti bir hil bo'lishi lozim. Bolalar konvert orqasidagi so'zlarni o'qib javobini topadi. Baliqchalarning tasviri bor qog'ozning orqa tomoniga yozilgan so'zlarni kuzatadi. O'qilgan mavzularni eslashadi. So'zning ma'nosini aytib, bo'g'inlarga ajratadi. Ushbu so'zdagi unli va undosh tovushlarning talaffuzini aytib bera olgan guruh o'quvchilari g'olib hisoblanadi. *Bug 'doy* so'zida 2 bog'in, 6 harf va 6 tovush bor. *U, o* unli harflar; *b, g', d, y*, undosh harflar hisoblanadi. Bu o'yin o'quvchilarning ona tilidan berilayotgan bilimlarini qancha o'zlashtirib olayotganini aniqlash imkonini beradi. Agar guruhlarning xattaxtaga chiqqan o'quvchilaridan biri to'liq javob berolmasa, javobni ushbu guruhning boshqa a'zolari to'ldirishi mumkin. Lekin 1 ball kamayadi.

O'yin uchun so'zlar: *bahor, qizlar, sariq, o'qidi, buloq.*

“Zarur harfni topib qo'y” o'yini

O'yinning ikkinchi bosqichi bir oz murakkab bo'lib, o'quvchilarning turli xil tovushlardan bittasini tanlab olishlari talab qilinadi. Bu o'yin o'quvchini har bir tovushni o'ylab ko'rishga, so'zning leksik ma'nosini anglab olishga va kerakli tovushni tanlab qo'yishga o'rgatadi.

1. da.... tar (a, o, s, f, k)-daftar,

ma....don (o, y, sh, k, g', l) maydon,

Qu....on (y, o, sh, q, r) –quyon

2. g'il....irak (d, m, s, z)- bed....zor (a, s, y, g')

fo....us (m, n, s, l)-fonus,

ma....ematika (a, o, u, t, i)-.....,

o'q...tuvchi (s, u, i, a)-.....,

ba...mal (q, k, x, h).....,

bu'....oq (s, l, o, k).....,

O't....oq (l, sh, k)-.....

Qochoq boshliqni top

Bu o'yinda o'quvchining tovushlar va harflar yuzasidan olgan bilimlari mustahkamlanadi. Bosh va kichik harflarning ishlatilishi haqidagi nazariy bilimi takrorlanadi. O'yin sharti quyidagicha tushuntiriladi. O'qituvchi ko'chma xattaxtaga birinchi harflari tushirib qoldirilgan so'zlarni yozib qo'yadi. O'yin qatnashchilari kerakli harflarni topib so'zni to'liq yozadi. Berilgan so'zlar: arg'ona,uzrabot, ...erabod, erma,oyda,..... aram, iziriq.

Javob quyidagicha bo‘ladi: *Farg‘ona, Muzrabot, Sherabod, ferma, foyda, karam, Qiziriq*. Ushbu javoblardagi Sherabod va Muzrabod so‘zlarining ikki xil shaklda yozilishi o‘quvchilarda juda katta qiziqish uyg‘otadi. O‘qituvchi bolalarning mustaqil munozaralarini uyushtirib, *obod* va *rabot* so‘zlari (toponimlar tarkibida kelgan indikatorlar)ning ma‘nosini tushuntiradi. Natijada bu so‘zlarning yozilishi o‘quvchi xotirasida abadiy saqlanib qoladi.

O‘yindan o‘yin o‘ylab topish o‘yinini bajarish.

-rabot va -obod qo‘shimchali so‘zlar yozish o‘yini.

1. Xayrabot

2. Qo‘shrabot

3. Toshrabot

4. Oqrabot

5. Xotinrabot

1. Yangiobod

2. Xalqobod

3. Chinobod

4. Dehqonobod

5. Hayitobod

Morfologik o‘yinlar

Morfologik materiallar boshlang‘ich sinflarda ancha keng o‘rganiladi. To‘rt yil o‘qish davomida o‘quvchilar so‘z va uning ma‘nolari, so‘z shakli, so‘zning morfologik tarkibi yuzasidan bir muncha bilimga ega bo‘ladi. So‘z turkumlari, uning asosiy, qo‘shimcha va o‘ziga xos belgisi ustida nazariy hamda ko‘proq amaliy bilimlar oladi.

Boshlang‘ich sinf ona tili o‘quv dasturlari o‘quvchilarning xususiyatlarini ularning yilma-yil aqliy, axloqiy va jismoniy jihatdan o‘tib borishini hisobga olgan holda bosqichli ketma-ketlik tamoyili asosida tuzilgan. Shunga asosan har bir mavzuning o‘quvchilar tomonidan oson o‘zlashtirib olinadigan qismi quyi sinflarda murakkabroq qismi keyingi sinflarda o‘rganiladi. Ba‘zi so‘z turkumlari boshlang‘ich ta‘limning hamma sinflarida o‘rganiladi. Dastlab uning asosiy belgisi - narsa-buyum nomini, belgisini, sanog‘ini va harakatini bildirishi o‘rganiladi, o‘quvchining shu olgan bilimlari asosida qanday so‘roqqa javob bo‘lishi singari qo‘shimcha belgisi ham o‘zlashtirilib olinadi. O‘quvchilar sinfdan-sinfga o‘tib ulg‘ayib borishi bilan so‘z turkumlarining o‘ziga xos belgisi ham o‘rganilib boriladi. O‘quv materialining bunday o‘rganilishi bir sinfda egallangan bilimlarning keyingi sinflarda yana takrorlanishini taqozo etadi.

O‘quvchiga beriladigan bilim bolalarning ilgarigi sinflarda olgan bilimlari asosiga quriladi. Bu o‘quvchining ilgari olgan bilimiga

tayanib xilma-xil grammatik o'yinlarni uyushtirish imkonini beradi. Chunki mavzu yuzasidan ma'lum darajada bilim va ko'nikmalar bo'lgandagina uyushtiriladigan grammatik o'yinda o'quvchining faol qatnashishiga imkon yaratiladi. Yana bir tomoni o'quvchi o'zida bor bilimlar asosida mashg'ulotga ijodiy yondashadi, faoliyat ko'rsatadi.

Morfologiyada o'quvchilar har bir grammatik hodisaning o'xshash va farqli tomonlarini o'rganishadi. Ularni taqqoslash orqali turli grammatik o'yinlar uyushtirish mumkin. Bunday mashg'ulotni morfologiyani o'rganishga bag'ishlangan har bir darsda ham qo'llash mumkin. Masalan atoqli otlarni o'tganda uni turdosh ot bilan, kelishik qo'shimchalarni o'tganda ularni o'zaro taqqoslash mumkin bo'lsa, ot yasovchi qo'shimchalarni o'rganganda bir-biriga yaqin bo'lgan ikki so'z yasovchi qo'shimcha yordamida grammatik o'yin uyushtirish mumkin.

Boshlang'ich sinflarda morfologiya o'rnida so'z atamasi ishlatiladi. O'quvchilar leksikologiya va so'z yasashga oid bilimlarni ham so'z bo'limida o'rganishadi, shu tufayli biz ham tilshunoslikning yuqoridagi bo'limlariga oid o'yinlarni morfologik o'yinlar majmuasida berishni lozim deb bildik.

“Aksini aytish” o'yini

Bu o'yin orqali o'quvchilarning qarama-qarshi ma'noli (antonim) so'zlar yuzasidan olgan amaliy bilimlari mustahkamlanadi. Aksini ayt o'yinini ham sinonim so'zlar yuzasidan o'tkaziladigan o'yin tartibida uyushtirish mumkin.

qattiq - yumshoq

katta - kichik

achchiq - chuchuk

baland - past

shirin - achchiq

keng - tor

kecha - kunduz

uzun - qisqa

tez - sekin

oq - qora

tuzli - tuzsiz

yaxshi - yomon

O'yinda qaysi guruh o'quvchilari javob topolmay qolishsa yengilgan hisoblanadi. Har bir o'quvchining qiziqish va faol harakatini ta'minlash maqsadida harakatli o'yinlardan ham foydalanishi mumkin. Buning uchun o'qituvchi bir so'zni aytib, uning qarama-qarshi ma'nosini ifodalovchi so'zni aytilishi uchun o'quvchiga koptokni irg'itadi, o'quvchi javobni aytish bilan koptokni yana o'qituvchiga qaytaradi. O'yin shu xilda davom ettiriladi. Sinf o'quvchilarining barchasi berilgan savolga javob topishga tayyor turadi.

SAVOL VA TOPSHIRIQLAR

1. Sinfdan tashqari ishlar deganda nimani tushunasiz?
2. Ona tilidan sinfdan tashqari ishlarning maqsad va vazifalarini ayting.
3. Sinfdan tashqari ishlarning o'quv-tarbiya jarayonidagi ahamiyati haqida fikringizni bayon qiling.
4. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida sinfdan tashqari mashg'ulotlarning mazmuni haqida nima deya olasiz?
5. Boshlang'ich sinflarda sinfdan tashqari ishlar deganda nimalar tushuniladi?
6. Sinfdan tashqari ishlarni tashkil qilishda qanday tashkilotlar bilan hamkorlik qilish mumkin?
7. Ona tili va o'qish savodxonligi fanidan tashkillashtiriladigan sinfdan tashqari ishlarning turlarini ayting.
8. Ona tilidan o'tkaziladigan to'garaklar haqida nimalarni bilib oldingiz?
9. Ona tili va o'qish savodxonligi darslarida foydalaniladigan grammatik o'yinlarning ahamiyati haqida fikr-mulohaza yuriting.
10. Mustaqil ravishda ona tili va o'qish savodxoligi darslarida foydalanish uchun grammatik o'yinlar tuzing.

TEST TOPSHIRIQLARI

1. Sinfdan tashqari ishlarning maqsadi nima?
 - A. Barcha javob to'g'ri
 - B. Ona tili darslarida olgan bilim, ko'nikma va malakalarini takomillashtirish
 - D. Ona tilining fonetika, grammatika, morfemika, sintaksiz, so'z birikmasi, so'z, gap kabi tushunchalari bilan yaqindan tanishish
 - E. Muntazam ravishda ona tiliga muhabbatni uyg'otish va uni amalda to'g'ri qo'llay oladigan ongli komil insonni tarbiyalash
2. Maktablarda qachondan boshlab maxsus Sinfdan tashqari ishlar darslari tashkil etilgan?
 - A. 1959-yildan
 - B. 1956-yildan
 - D. 1938-yildan
 - E. 1969-yildan
3. Sinfdan tashqari ishlar necha bosqichda tashkil etiladi?
 - A. 3 bosqichda
 - B. 4 bosqichda

- D. 2 bosqichda
E. 5 bosqichda
4. 1-2-sinflarda sinfdan tashqari ishlar necha marta o‘tkaziladi?
A. Haftada 1 marta
B. 2 haftada 1 marta
D. Haftada 2 marta
E. Oyda 1 marta
5. Savod o‘rgatish jarayonida sinfdan tashqari ishlar qancha davom etadi?
A. Haftadagi oxirgi alifbe darsining 17 - 20 daqiqasi ajratiladi
B. 2 haftada 1 marta 20-30 daqiqa ajratiladi.
D. Haftadagi birinchi alifbe darsining 17 - 20 daqiqasi ajratiladi.
E. Savod o‘rgatish davrida o‘tkazilmaydi
6. Ona tilidan sinfdan tashqari olib boriladigan ishlar ham maqsadlarni ko‘zlaydi.
A. Ham ta’limiy, ham tarbiyaviy
B. Ta’limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi
D. O‘quvchilar nutqini rivojlantirish
E. O‘quvchilar bilimini oshirish
7. Ona tili darslaridan sinfdan tashqari ishlarni qanday tadbirlarga ajratish mumkin?
A. Doimiy va mavsumiy
B. An’anaviy va noan’anaviy
D. Uzlukli va uzluksiz
E. Ta’limiy va tarbiyaviy
8. Ona tili darslaridan sinfdan tashqari ishlarning tarbiyaviy ahamiyati qanday?
A. O‘quvchilarning ijodiy faoliyat ko‘rsatishiga, nutq odobiga, mustaqil fikrlashiga zamin hozirlash
B. O‘quvchilarga qo‘shimcha bilim, malaka va ko‘nikmalar berish
D. Ona tiliga muhabbat uyg‘otish
E. O‘quvchilarni mustaqil ishlashga o‘rgatish
9. Ona tili darslarida sinfdan tashqari ishlarning qanday turlari mavjud?
A. Barcha javoblar to‘g‘ri
B. To‘g‘arak va tadbirlar
D. Adabiy kechalar va ekskursiyalar
E. Ko‘rik tanlovlar va fan olimpiadalari.

10. “Yilning eng bilimdon o‘quvchisi” – sinfdan tashqari ishlarning qaysi turiga kiradi?

A. Ko‘rik – tanlov

B. Adabiy kecha

D. To‘garak mashg‘uloti

E. Fan olimpiadasi

TOPSHIRIQ

Ona tilidan o‘tkaziladigan ko‘rik tanlov rejasi va nizomini tuzing.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. -T.: “O‘zbekiston”, 2017. -46 bet.

2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi “Ta’lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga oid qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PQ-4884-sonli Qarori.

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-son Farmoni.

4. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 6-sentabrdagi “Professional ta’lim tizimini yanada takomillashtirishga doir qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi PF-5812-son Farmoni.

5. O‘zbekiston Respublikasi uzluksiz ta’lim milliy o‘quv dasturlari “ona tili”fani bo‘yicha. -T.: “Toshkent”, 2021. – 252. b.

6. Uzviylashtirilgan Davlat ta’lim standarti va o‘quv dasturi. -T.: “Yangiyo‘l poligraf service”, 2017. -1-160. b.

7. “Maktabgacha, umumiy o‘rta, o‘rta maxsus, professional va oliy ta’lim tizimlarida o‘quv dasturlarining uzviyligini ta’minlash konsepsiya”si. –T., 2021.

8. Adizov B.R. Boshlang‘ich ta’limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Ped. fanl. dokt. ilm. daraj. olish uchun yozilgan diss. – T.: 2003.

9. Adizova N.B, Jumayev R.X., Qo‘ldoshev R.A., Ismatov S.R. Ona tili o‘qitish metodikasi. –Buxoro: “Durdona”, 2021. -292 b.

10. Adizova N.B., Adizova N.B. Ona tili o‘qitish metodikasi. – Buxoro: “Durdona”, 2021. -112 b.

11. Azimova I. A. va boshq.. Ona tili va o‘qish savodxonligi// 2-sinf o‘qituvchilari uchun metodik qo‘llanma. – Toshkent: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. – 128 b.
12. Azimova I. A. va boshq. Ona tili va o‘qish savodxonligi// Metodik qo‘llanma. - Toshkent: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. - 128 b.
13. Azimova I. A. va boshq. Ona tili va o‘qish savodxonligi 1-qism// 1-sinf uchun darslik. – Toshkent: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. – 104 b.
14. Azimova I. A. va boshq. Ona tili va o‘qish savodxonligi 2-qism// 1-sinf uchun darslik. – Toshkent: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. – 104 b.
15. Бабаева Ш.Б. Методика преподавания родного языкаю –Б.: “Дурдона”, 2021. -548 с.
16. Fuzailov S., Xudoyberganova M., Yo‘ldosheva Sh. Ona tili (3-sinf darsligi). – T.: “O‘qituvchi”, 2019. -152 b.
17. Hamroyev A.R. Ona tili ta’limida o‘quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish// Monografiya. –B.: “Durdona”, 2022. -174 bet.
18. Hamroyev A.R., Po‘lotova Y.A. Ona tili o‘qitish metodikasi. – B.: “Durdona”, 2021. -312 bet.
19. Hamroyev A. Boshlang‘ich sinflarda ona tili o‘qitish metodikasi. –Buxoro. -216 b.
20. Hamroyev M. Ona tilidan ma’ruzalar majmuasi. – T., 2007.
21. Ikromova R., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Shodmonqulova D. Ona tili (4-sinf darsligi). – T.: “O‘qituvchi”, 2020. -161 b.
22. Jumayev R.X., Ona tili o‘qitish metodikasi. –Buxoro: “Durdona”, 2021. -120 b.
23. Mavlonova K. va boshq. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 1-qism //2-sinf uchun. – Toshkent: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. – 120 b.
24. Mavlonova K. va boshq. Ona tili va o‘qish savodxonligi. 2-qism// 2-sinf uchun. – Toshkent: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. – 120 b.
25. Mirzaqulov T. Grammatika o‘qitishning lingvistik asoslari. -T.: “O‘qituvchi”, 1994 .

26. Po‘lotova Y.A. O‘zbek “Alifbe” darsliklarining tarixiy taraqqiyoti va metodik asoslari// Monografiya. –Buxoro: “Durdona”, 2022. -116 bet.

27. Qo‘ldoshev B. Yozma ishlarni o‘tkazish va baholash metodikasi. – Andijon, 2006.

28. Qosimova K., Matchonov S., G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Sariyev Sh. Ona tili o‘qitish metodikasi. –T.: “Noshir”, 2009. – 163 b.

29. Рахматуллаева Л.И. Методика преподавания родного языка родного языка. Учебное пособие. – Т.: “Молия-Иктисод”, 2007.

30. Safarova R., Inoyatova M. Alifbe kitobi (1-sinf uchun darslik). –T.: “O‘zbekiston”, 2021. – 80 b.

31. Safarova R., Inoyatova M., G‘ulomov M., Sayfurov D., Malikova D. Alifbe Metodik qo‘llanma: o‘qituvchilar uchun metodik qo‘llanma. –Toshkent: “Respublika ta’lim markazi”, 2021. – 96 b.

32. Юлдашева М.М. Методика преподавания родного языка –Б.: “Дурдона”, 2021. -176 с.

33. Юлдашева М.М., Садуллоева М.Г. Методика преподавания родного языка –Б.: “Дурдона”, 2021. -256 с.

34. Zunnunov A. Pedagogika nazariyasi. -T.: “Aloqachi”, 2006.

35. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. 2-jild. -M.: “Russkiy yazik”, 1981.

36. G‘ulomov A.K. Ona tili ta’limi jarayonida o‘quvchilarning o‘quv-biluv faoliyatini rivojlantirish metodikasi. Avtoreferat. Pedagogika fanl. dokt. diss. –T., 1991.

37. G‘ulomova H., Yuldasheva Sh. 4-sinfda ona tili darslari. Metodik qo‘llanma. -T., 2003.

38. G‘ulomova X., Yo‘ldosheva Sh., Mamatova G., Boqiyeva H. Husnixat va uni o‘qitish metodikasi. –T.: TDPU, 2009. – 70 b.

39. www.ziyonet.uz

40. www.edu.uz

41. www.kitobxon.uz

QODIROVA SAODAT ABDURAXIMOVNA

ONA TILI O‘QITISH METODIKASI
(Nutq o‘stirish metodikasi)

Oliy va o‘rta maxsus ta’lim vazirligi tomonidan oliy o‘quv yurtlarining 5111700-boshlang‘ich bakalavriyat ta’lim yo‘nalishi talabalari uchun o‘quv qo‘llanma sifatida tavsiya etilgan

Muharrir:	E.Eshov
Tex.muharrir:	D.Abduraxmonova
Musahhih:	M.Shodiyeva
Badiiy rahbar:	M.Sattorov

Nashriyot litsenziyasi № 022853. 08.03.2022.
Original maketdan bosishga ruxsat etildi: 18.10.2022. Bichimi 60x84. Kegli 16 shponli. “Times New Roman” garnitura 1/16.
Ofset bosma usulida. Ofset bosma qog‘ozi.
Bosma tabog‘i 10. Adadi 20. Buyurtma №90.

“BUXORO DETERMINANTI” MCHJ bosmaxonasida chop etildi.
Buxoro shahar Namozgoh ko‘chasi 24-uy
Tel.: + 998 98 778 47 27